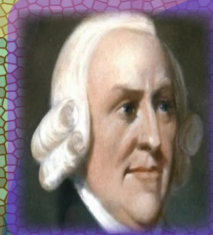

DR. LEVENT AKSU

İKTİSADİ BÜYÜME, İKTİSAT OKULLARININ BAKIŞ AÇISI VE TÜRKİYE

IKSAD
Publishing House

**İKTİSADİ BÜYÜME,
İKTİSAT OKULLARININ BAKIŞ AÇISI
VE TÜRKİYE**

Dr. Levent AKSU¹

¹Dr. Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye MYO, Pazarlama Bölüm Başkanı, leventaksu71@hotmail.com.

Copyright © 2018 by iksad publishing house

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording, or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other non commercial uses permitted by copyright law. Institution Of Economic Development And Social Researches Publications®

(The Licence Number of Pubicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.net

www.iksad.org

www.iksadkongre.org

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications - 2018©

ISBN: 978-605-7510-86-0

Cover Design: İbrahim Kaya

October / 2018

Size = 17x24 cm

GİRİŞ	8

I. BÖLÜM : İKTİSADİ BÜYÜME İLE İLGİLİ KAVRAMLAR	13

1.1. İktisadi Büyüme Kavramları ve Tanımları.....	13
1.2. İktisadi Kalkınma Kavramı.....	30

II. BÖLÜM : İKTİSAT OKULLARININ İKTİSADİ BÜYÜME KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCELERİ VE MODELLERİNİN ANALİZİ	38

2. İktisadi Büyüme Modelleri.....	38
2.1. Merkantilist İktisadi Büyüme Modeli.....	41
2.2. Fizyokratlar İktisadi Büyüme Modeli.....	43
2.3. Klasik İktisadi Büyüme Modeli.....	45
2.3.1. Adam Smith'in İktisadi Büyüme Modeli.....	45
2.3.2. Thomas R.Malthus'un İktisadi Büyüme Modeli.....	47
2.3.3. David Ricardo'nun İktisadi Büyüme Modeli.....	49
2.3.4. John B.Say'ın İktisadi Büyüme Modeli.....	51
2.4. Karl Marx'ın İktisadi Büyüme Modeli.....	52
2.5. John M. Keynes'in İktisadi Büyüme Modeli.....	55
2.6. Joseph Schumpeter'in İktisadi Büyüme Modeli.....	58
2.7. Harrod-Domar'ın İktisadi Büyüme Modeli.....	60
2.8. Nicholas Kaldor'un İktisadi Büyüme Modeli.....	67
2.9. Paul Rosenstein Rodan'ın İktisadi Büyüme Modeli (Büyük İtiş Teorisi)	69
2.10. Walt W.Rostow'un İktisadi Büyüme Modeli.....	71
2.11. Neo-Klasik İktisadi Büyüme Modelleri.....	73
2.11.1. Robert Solow'un İktisadi Büyüme Modeli.....	73
2.12. İçsel (Endojen) İktisadi Büyüme Modelleri.....	77
2.12.1. Paul Romer'in İktisadi Büyüme Modeli.....	82
2.12.2. Robert Lucas'ın İktisadi Büyüme Modeli.....	84
2.12.3. Robert J. Barro'nun İktisadi Büyüme Modeli.....	87
2.12.4. P. Aghion ve P. Howitt'in İktisadi Büyüme Modeli.....	88
2.12.5. Grossman-Helpman'ın İktisadi Büyüme Modeli.....	91
2.13. Giacomo Becattini'nin İktisadi Büyüme Modeli (Sanayi Bölğ. Modeli).....	92
2.14. Dennis Meadows'un İktisadi Büyüme Modeli (Roma Kulübü Modeli).....	93

III. BÖLÜM : TÜRKİYEDE İKTİSADİ BÜYÜME SÜRECİNİN GELİŞİMİ	96

3.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem.....	101
3.2. Cumhuriyet Dönemi.....	105
3.2.1. Cumhuriyetin İlk Dönemi.....	105
3.2.2. Kalkınma Planları Dönemleri.....	114
3.2.3. 1980 Sonrası Dışa Açılma Dönem.....	121

IV. BÖLÜM : SONUÇLAR VE ANALİZLER.	143

4.1. Sonuçlar ve Analizler.....	143

KAYNAKÇA.....	167

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Üretim, Gelir ve Harcamalar Yöntemleri ile GSMH, SMH ve MG'in Hesaplanması ..19
Tablo 2: Başlıca Büyüme Teorileri ve Özellikleri ..40
Tablo 3: Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim Dönemleri ve Büyüme Oranları ..110
Tablo 4: Türkiye'de Planlı Yıllara Göre İktisadi Büyüme Oranları ..116
Tablo 5:2000-2005 Türkiye'de Temel Ekonomik Göstergeler ..128
Tablo 6: Dünyada Büyüme Oranı (2007-2009) (%) ..129
Tablo 7: Seçilmiş Bazı Göstergelerde Dokuzuncu ve Onuncu Plan Karşılaştırması ..135
Tablo 8: Türkiye'de Dönemlere Göre Ortalama Büyüme Hızları (%) ..137
Tablo 9: Türkiye'de Yıllara Göre Ortalama Büyüme Hızları (%) ..139
Tablo 10: 2017-2021 Türkiye'de GSYH'nın ve Diğer Ekonomik Göstergelerin Tahmini değerleri ..140
Tablo 11: Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye'ye Ait Ekonomik Göstergeler ..166
Tablo 12: Türkiye'nin Önemli Ekonomik Göstergeleri ..188

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: GSMH Açığı (Çıktı Boşluğu) Eğrisi ..28
Grafik 2: Yıllara Göre Türkiye-İngiltere Karşılaştırmalı Olarak Kişi Başına Düşen Gelir Grafiği ..100
Grafik 3: Yıllara Göre İktisadi Büyüme Oranlarının Trendleri ..130
Grafik 4: Türkiye'de İktisadi Büyüme Trend ve Konjonktürü ..132
Grafik 5: 1923-2015 GSMH'ın Sektörel Olarak Gelişim Süreci (%) ..139

KISALTMALAR

A.B. : Avrupa Birliği	OECD : Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
A.B.D. : Amerika Birleşik Devletleri	S. : Sayı
AR-GE : Araştırma – Geliştirme	s. : Sayfa
AVK : Azalan Verimler Kanunu	TCMB : Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
BH : Büyüme Hızı	TEFE : Toptan Eşya Fiyat Endeksi
BYKP : Beş Yıllık Kalkınma Planı	TEK : Türkiye Ekonomi Kurumu
Çev.: : Çeviren	TFV : Toplam Faktör Verimliliği
DİE : Devlet İstatistik Enstitüsü	TFVB : Toplam Faktör Verimlilik Büyümesi
DPT : Devlet Planlama Teşkilatı	TİK : Türkiye İktisat Kongresi
GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla	TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
GSYİH : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	UN : Birleşmiş Milletler
IMF : Uluslararası Para Fonu	U.S. \$: A.B.D. Doları
İBYKP : İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	WB : Dünya Bankası
M.E.B. : Milli Eğitim Bakanlığı	vb. : Ve benzerleri
NBER : Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu	

ÖNSÖZ

İktisadi büyüme, son 50 yıldır önemi artan ve tartışılan bir makro iktisat konusudur. Bu durum kitabımın konusunu belirlememde etkili olmuştur. Dinamik bir konu olan iktisadi büyüme olgusu, bir ülkedeki tüm fertleri etkileyen ama yeterince önemi kavranamayan içinde iktisat, ticaret, mali yapı, politika, hukuk, istatistik ve sosyal yapı kavramlarını barındıran önemli bir makro iktisat konusudur.

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar ki büyüme sürecini incelediğimizde, bu konuda istikrar sağlandığı veya başarılı olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Bu başarısızlığın temel nedeni, sağlıklı ve istikrarlı büyüme politikalarının oluşturulamaması ve/veya yürütülememesidir. Bu durumun ortaya çıkmasında bir çok sebep bulunmakla birlikte, başta siyasal istikrarsızlıklar olmak üzere, savaş ve doğal afetlerin, bunun yanında dünya ekonomisinde ortaya çıkan krizlerinde ciddi etkisi bulunmaktadır. Bu nedenlerle, cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte, planlı dönemlerde dahil olmak üzere uzun soluklu ve etkin bir sürdürülebilir büyüme stratejisi takip edilememiştir.

“Türkiye’de İktisadi Büyümenin Kaynakları” başlıklı doktora tez çalışmamdan önemli kısımları alınarak, Türkiye’de iktisadi büyümenin kuramsal ve ampirik olarak ele alındığı ve büyüme dinamiklerinin ortaya konduğu kapsamlı bir çalışmayı kitap olarak literatüre kazandırmaktır. Türkiye’nin iktisadi büyümesi üzerinde etkili olan faktör ve parametrelerin, iktisadi büyüme teorileri bağlamında analiz etmek ve bu doğrultuda, iktisadi büyümede karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik iktisadi büyüme politikalarının oluşturulmasına imkan ve katkı sağlamaktır.

Bu kitabımın basımında desteğini ve yardımlarını gördüğüm İKSAD ULUSLARARASI Yayınevine ve herkese teşekkür etmek isterim. Çalışma konumun altyapısının oluşturulmasında görüş ve önerileri ile katkıda bulunan danışman hocam Prof. Dr. Ali Kemal GÜRBÜZ başta olmak üzere, Prof. Dr. Ali ÖZGÜVEN’e ve Prof. Dr.

Zekai ÖZDEMİR'e, teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca, ailem içinde bir parantez açmak istiyorum. Yaşamım boyunca bana her türlü maddi ve manevi yardımlarını yapıp, hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan canım annem Müyesser AKSU'ya ve benim için çok kıymetli olan, birlikte daktilosuyla onlarca makalemi kaleme alıp, bana verdiği müthiş desteğe ve bunun yanında değerli fikirlerinden feyz aldığım sevgili babam Mehmet AKSU'ya, çalışmalarımda beni destekleyen sevgili eşim Nuray AKSU'ya ve yardımlarını esirgemeyen canım ağabeylerim Atilla AKSU'ya ve Fatih AKSU'ya, bilhassa çalışmamın stresli zor günlerinde anlayış ve yardımlarını esirgemedikleri için saygıdeğer dostlarıma ve katkısı olan herkese teşekkür ederim.

Sevgili Annem ve Babama ithaf edilmiştir...

GİRİŞ

Sanayi devriminin ortaya çıkmasından itibaren, iktisadi hayatta önemi artmaya başlayan “iktisadi büyüme” olgusu, bilimsel araştırma ve tartışma konularının en başında yer alıp, günümüze kadar gelmiştir. Bu kitabın ortaya çıkmasındaki temel odak noktası da bu düşünce olmuştur. Günümüzde ekonomik yapılar büyük bir dönüşüm ve değişim sürecine girerken, küreselleşen dünyada yeni bir iktisadi yapı hayat bulurken, bu iktisadi yapıya uyum sağlamamız için almamız gereken tedbirler ve oluşturmamız gereken politikalar önem arz etmektedir.

Bütün makro iktisat politikalarının temel amacı, toplumsal refahı geliştirmek ve yaygınlaştırmak, bunlara bağlı olarak yaşam standardını yükseltmektir. Günümüzde devletler ve uluslararası kurumlar bu amaçlar doğrultusunda, geleceğe yönelik tüm planlamalarda ve projeksiyon çalışmalarında; hedef, misyon, vizyon ve politikaların belirlendiği süreçte; “**iktisadi büyümenin kaynaklarını**” analiz eden, ciddi araştırmalar yapan ve bu konunun makro iktisadi yapı üzerindeki etkisini ve önemini belirleyen akademik çalışmaların oluşturulması için büyük desteklerde bulunmaktadır.

İktisadi büyüme konusu iktisatçıların hep ilgisini çekmiş bir konudur. Acaba iktisadi büyüme niçin “istenir” bir şeydir? Neden bütün dünyanın kilitlendiği en önemli ekonomi konusudur? Niçin bir ekonominin büyümemesi, hatta yavaş büyümesi “olumsuz” bir vaka olarak değerlendirilir? Hep bu soruların ve bu sorulara olan cevapların milli bir ekonomiyi analiz etmede önemli analizlerin geliştirilmesine

sebepler olurken, günümüzde yapılan akademik çalışmalarda ve konu ile ilgili değerlendirmelerde iktisadi büyümenin artması, durması, dengesizleşmesi veya azalması gibi pek çok şartların oluşmasında etkili olan unsurları belirlemek ve bunlara göre analizler yapmak ve politikalar oluşturmak çok önemli bir makro ekonomi sorunudur. Konuyu basit bir makro ekonomi konusu olarak görmek ve diğer disiplinlerle bağlantısını görememek konunun önemini anlamakta zorluk çekmemize sebep olur. Bu nedenle iktisadi büyüme konusu, toplumu meydana getiren tüm yapıların üretim sürecinde rol aldığı ve bu rol karşılığı olarak üretim pastasından belli bir gelir payını elde eden, tüm ekonomi argümanlarıyla bire bir ilişkisi olan, ayrıca alanı itibarıyla stratejik unsurları da içinde barındıran ve toplumun tüm dinamik unsurlarını bünyesinde taşıyan önemli bir makro ekonomi konusudur.

İktisadi büyümenin “istenir” bir olgu olduğu varsayımıyla, acaba Türkiye’de iktisadi büyümenin sebepleri nelerdir? Bu soruya cevap vermeye çalışılırken öncelikle, “sebebi nerelerde aramak gerektiği” meselesi gündeme gelmektedir. Bir başka deyişle, GSMH’ye yön veren etkiyi acaba hangi değişkenlerde aramak gereklidir? Her şeyden önce bunu ortaya koymak ve okuyucunun bu konularda bir ön fikir sahibi olması gereklidir. Öncelikle “iktisadi büyüme teorileri” nin bilinmesi işte bu amaca hizmet etmektedir. Bu nedenle, çalışmamızın birinci ve ikinci bölümlerinde gerek iktisadi büyüme kavram analizinde, gerekse iktisadi büyüme teorileri ışığında yapılmış iktisat okullarının tespitlerini geniş olarak ortaya koymaya çalıştık.

Günümüzdeki makro iktisat politikalarında, toplum refahının yükseltilmesi, bununla birlikte reel üretim mekanizmalarının oluşturulması, istihdam ve işsizlik sorununa çözüm üretilmesi, bilimsel ve teknolojik gelişimin sağlanması, beşeri sermayenin kalitesinin artırılması, gelir dağılımında adaletin sağlanması, sosyal adaletin tesis edilmesi, sosyal güvenliğin toplumun tüm katmanlarını kapsayıcı şekilde olması, kişi başına gelirin ve yaşam seviyesinin yükseltilmesi, doğal kaynakların ve toprakların etkin ve verimli kullanımı, kültürel değişim ve gelişmeler, sendikacılık ve diğer demokratik haklar gibi konular önem kazanmıştır (Berber, 2006:6-7).

Büyümeyle temel bir endişe olarak görmeyen iktisatçılar da mevcuttur. Özellikle “klasik” denilen bazı iktisatçılarda büyüme kavramının ancak üstü örtülü bir şekilde yer alabildiğini saptamak mümkündür. Şöyle ki, klasik iktisatçılar esas olarak ekonominin “mevcut işleyiş” mekanizmaları üzerinde durmuşlardır. Piyasa ekonomisinin kendi işleyiş mekanizmaları içerisinde ekonominin bazı dengelere kendiliğinden ulaşabileceğini göstermeye çalışmışlardır. Onların görüşlerinde iktisadi büyümenin, ekonominin normal işleyişi içerisinde doğal ve beklenen bir sonuç olarak yer aldığını ve baş köşeyi işgal etmediğini saptamak mümkündür.

Keynesgil teorinin dinamik uzantısı olarak görülebilecek kimi iktisatçılar, büyümenin dengesiz olabileceğine ihtimal vererek, dengeli bir büyüme için gerekli olan şartların neler olduğunu araştırmışlardır. Solow gibi neo-klasik iktisatçılarda ise, üretim faktörlerinin birbiriyle ikame edilebilirliği, azalan verim ve yatırım - tasarruf eşitliği varsayımları altında büyüme, dengeli bir süreçtir. Solow, özellikle “kişi başına düşen sermaye stoku” kavramı üzerinde durmaktadır. Kişi

başına sermaye stoku arttıkça emeğin marjinal getirisi artmakta ve emeğe yapılan ilaveler büyümeyi hızla artırmaktadır. Fakat ekonomi azalan verim kanunu sebebiyle eninde sonunda Solow'un "durağan durum" adını verdiği istikrarlı bir büyüme oranına ulaşmaktadır. Büyümenin faktörü olarak görülen bazı değişkenlerin hakikaten büyümenin sebebi mi yoksa sonucu mu olduğu hususu da büyüme teorilerinde yer alan hususlardan birisidir. Örneğin, "acaba kamu harcamaları mı büyümeye neden olur; yoksa kamu harcamaları artışı büyümenin beraberinde getirdiği bir şey midir?" şeklindeki tartışma literatürde oldukça yaygındır.

Başka bir tartışma, büyümenin dışsal faktörler nedeniyle mi, yoksa ekonominin kendi dinamiği içerisinde var olan içsel faktörler nedeniyle mi meydana geldiğidir. İkincisini kabul eden teoriler grubuna "içsel büyüme teorileri" denilmektedir. İçsel büyüme teorilerinde ARGE araştırmaları faktörü önemli bir yer tutmaktadır. Gerçekte içsel büyüme teorileri ile Solow'un ya da başka birisinin dışsal büyüme teorisi arasında önemli bir zıtlık bulunduğu da söylenemez ve bunlar birbirleriyle uzlaştırılabilir. Örneğin, AR-GE faktörü Solow'daki azalan verim kanununun devreye girmesini geciktirici bir etki yapacaktır. Aradaki fark şudur ki, Solow'da ya da Schumpeter'de insanlığın her zaman için yeni buluşlar yapabileceğinin bir garantisi yoktur. Eğer buluşlar varsa ekonomi büyür; yoksa büyümmez ya da – kişi başına gelir ne artıp ne de azalarak - istikrarlı bir oranda (yatırım ile nüfus artışı oranında) büyür. İçsel büyüme taraftarları ise bilimsel ve teknik ilerlemeyi ekonominin sürekli olarak ürettiği ve bunun kaçınılmaz olduğu kanısındadırlar.

Teorilerine “içsel” adının verilmesinin temel sebebi budur. Yani buluşlar onlara göre dışsal değil, içseldir.

Birinci Bölüm’de genel olarak “iktisadi büyüme” ve “iktisadi kalkınma” kavramlarını ele aldık. Çünkü takdir edilir ki, iktisadi büyümenin nelerle ilişkili olduğunu ele alan bir çalışmayı inceleyen bir okuyucu, mevcut bağımsız değişkenlerin seçiminde hangi güdülerle hareket edildiğini bilmeye de ihtiyaç duyar. Bunu anlamanın yolu da, iktisadi büyüme ve iktisadi kalkınma kavramları hakkında az ya da çok bilgi sahibi olmaktan geçmektedir.

İkinci Bölüm’de, iktisadi büyüme konusunda iktisat okullarının bakış açısı ve sistemin işleyişi ile ilgili düşüncelerini ele alırken, bu alanda söz sahibi olan iktisatçıların teorilerini, düşünce, görüş ve ekonomik analizlerini ortaya koyarken, büyük ölçüde bu alanda yapılan önceki literatür çalışmalarından destek alarak, ekonomik analizler yaptık.

Üçüncü Bölüm’de Osmanlı’dan Cumhuriyete, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Türkiye’de iktisadi büyüme sürecini tarihi gelişimi içerisinde ortaya koymaya çalıştık.

Dördüncü Bölüm’de ise yukarıda belirttiğimiz gibi, sonuçlar ve Türkiye üzerine analizler ilgili yol haritası oluşturmayı hedefledik.

“Yeni Türkiye Devleti temellerini süngüyle değil, süngünün de dayandığı ekonomi ile kuracaktır. Yeni Türkiye Devleti cihangir bir devlet olmayacaktır. Fakat yeni Türkiye Devleti bir ekonomi devleti olacaktır... Ekonomisi zayıf bir ulus, yoksulluktan ve düşkünlükten kurtulamaz; güçlü bir uygarlığa, kalkınma ve mutluluğa kavuşamaz; toplumsal ve siyasal yıkımlardan kaçamaz... Ekonomik kalkınma, Türkiye'nin hür, müstakil, daima daha kuvvetli, daima daha refahlı Türkiye idealinin belkemiğidir...Tam bağımsızlık, ancak mali bağımsızlık ile mümkündür. Bir devletin maliyesi bağımsızlıktan yoksun olunca, o devletin bütün hayat ışıklarında bağımsızlık felç olur.”

Mustafa Kemal Atatürk

I. BÖLÜM:

İKTİSADİ BÜYÜME İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.1. İktisadi Büyüme Kavramları ve Tanımları

İktisadi büyüme, “bir ekonomide ve belli bir dönemde (genellikle bir yılda) bir miktar, bir ağırlık, bir hacim, bir büyüklük artışıdır. Öyle ki bu artışlar, insanları ve ülkeyi bugünkünden daha sağlam ve daha kuvvetli bir güce, daha yüksek bir gelir düzeyine doğru götürebilecek aritmetik, kantitatif yani miktar ile açıklanan bir artıştır” (Özgüven,1988:36).

İktisadi büyüme; “bir ekonominin üretim kapasitesinde, sayısal ve niceliksel olarak ölçülebilen genişleme veya miktar artışıdır” (Freyssinet,1985:124). Başka bir ifadeyle iktisadi büyüme; “iktisadi hayatın temel verilerinde (işgücü, tabi kaynaklar, teçhizat), fert başına bir yıldan öbürüne daha yüksek bir reel gelir sağlayacak şekilde

devamlı artışlardır” (Ülgener, 1991:409-410). Klasik görüşe göre iktisadi büyüme; “iş bölümüne dayalı olarak, emeğin veriminin arttırılması sonucunda üretim miktarının ve sürecinin genişlemesi ile pazarın ve dış ticaretin ivmesiyle ortaya çıkan bir artıştır” (Smith,2008:XXII).

Bu genel tanımlar doğrultusunda çalışmama açıklık kazandıracak geniş ve özgün bir tanımlama yapmak gerekirse, iktisadi büyüme, milli gelirdeki¹ bir artışı ifade etmekle (Gürbüz,1998:130-131) beraber, iktisadi yapıda meydana getirilen topyekün üretim ile kişi başına reel (yani fiyat değişmelerinden arındırılmış) hasıladaki artışları ifade etmektedir. Bu artışlar, ancak uzun dönemde ülkenin üretim ölçeğinin veya potansiyelinin genişlemesi veya daha üretken kullanılması sayesinde (yani üretim faktörlerinin miktarlarındaki ve/veya üretkenliklerindeki artışlarla) ortaya çıkartılabileceğinden, iktisadi büyüme olgusu, kantitatif nitelikli bir üretim fonksiyonu olarak arz cephesince belirlenen çok boyutlu bir üretim kapasite artışıdır. Bir ülkenin üretim kapasitesinin, o ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklara, beşeri sermayeye ve bunların kullanım kapasitesi ile kalitesine bağlı olduğu bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında, beşeri sermayenin kalitesine ve verimliliğine, istihdam ve sermaye miktarına, bilim ve teknolojiyi kullanım düzeyine (Ar-Ge araştırmaları, bilimsel makale sayıları, üniversite ve bilim adamı sayısı, alınan patent sayılar vb.), yurt içi tasarruflarına ve doğrudan

¹**Milli gelir:** Bir ülkeyi meydana getiren tüm fertlerin belli bir dönemde (genellikle bir yıl içinde) yarattıkları mal ve hizmetlerin kümülatif toplam değeridir (Ayrıntılı olarak bknz: Sabri F.ÜLGENER, 1991:19-20).

yabancı yatırımlara, doğal kaynakların miktarı ve kullanımına, eğitim ve sağlık kalitesine, dışa açıklık durumuna, kamu maliyesi politikalarına ve uygulama düzeylerine, enflasyon ve faiz oranlarının düzeyine, vs. bağlıdır. Bu şartlar altında, Türkiye ekonomisi iktisadi büyüme koşullarını istikrarlı ve sürdürülebilir büyüme düzeyine ulaştıracak, dünyadaki ekonomik konjonktürün getirdiği, olumlu etkilerden en üst seviyede yararlanılırken, olumsuz etkileri bertaraf edecek stratejik politikalara, mali yapılanmalara, toplumsal ve bürokratik örgütlenmelere, hukuki ve sosyal yapı unsurlarına dayalı uzun dönemli, istikrarlı ve genişletici topyekün üretim sürecinin sağlanabilirliği iktisadi büyümeyi olumlu etkileyecektir.

İktisadi büyüme kavramını Türkiye Ekonomi Kurumu iki yaklaşımla ele almıştır. “Birincisi, eksik istihdamdaki ekonominin bu durumdan çıkışı sırasında meydana gelen üretim artışları sonucunda ortaya çıkan kısa dönemli ekonomik döngülere (business cycles) dayalı bir iktisadi büyüme tanımıdır. İkincisi de, tam istihdam veriyken, ekonomik yapıya yeni faktör girdilerinin ilave edilmesi ve/veya teknolojinin gelişmesi sonucunda ortaya çıkan orta ve uzun dönemli büyüme tanımıdır” (TEK,2003:4; www.tek.org.tr). Bu tanımdan ortaya çıkan büyüme süreci iki kaynaklı olmaktadır. Birincisi, kısa dönemde kapasite kullanım oranlarındaki artışın neden olduğu üretim büyümesidir. İkincisi ise, uzun dönemde üretim kapasitesindeki artış nedeniyle oluşabilecek mal ve hizmet üretimidir. TEK çalışmalarında kısa dönemli artışı da büyüme olarak belirtse de, iktisat literatüründe uzun dönemli artışları “büyüme” olarak kabul edildiği bilinmekte olup, bu çalışmada da iktisadi büyüme kavramı, uzun dönemli bir süreç olarak kabul edilmektedir.

İktisadi büyümeyi, basit bir üretim fonksiyonu şeklinde, şöyle bir denklemlerle açıklamak mümkündür: (Özguven, 1988:37).

$$Y_t = f(K_t, L_t, YT_t, T_t, E_t, S_t, M_t, P_t, D_t, X_t, \dots) \quad (1)$$

Y_t = Belli bir dönemdeki üretim miktarı

K_t = Belli bir dönemdeki sermaye-kapital miktarı

L_t = Belli bir dönemdeki kullanılan işgücü-emek miktarı

YT_t = Belli bir dönemdeki ülkenin yurtiçi tasarruf miktarı

T_t = Belli bir dönemdeki bir dönemdeki teknoloji kullanım miktarı ve seviyesi

E_t = Belli bir dönemdeki ülkenin eğitim düzeyi ve kalitesi.

S_t = Belli bir dönemdeki ülkenin sağlık düzeyi ve kalitesi

M_t = Belli bir dönemdeki ülkenin kamu maliyesi politikaları ve uygulamaları

P_t = Belli bir dönemdeki ülkenin verimlilik süreci ve politikaları

D_t = Belli bir dönemdeki ülkenin dış ticaret politikaları, uygulamaları ve açıklıkları

X_t = Belli bir dönemdeki ülkenin üretim seviyesinde artışa neden olabilecek diğer

faktörleri belirtmektedir.

Denklemin sol tarafı bir ülkenin üretim seviyesi ve çıktısını, sağ tarafı ise üretime giren tüm faktörlerin niteliklerini ve miktarlarını gösteren girdilerini gösterir. Girdiler arttıkça, yada girdilerdeki verimlilik oranları arttıkça, bir ülkede büyüme de hızlanır ve artar.

Buna bağlı olarak gelirde de artış olur (Özgüven,1988:37; ayrıca bkz: Aksu, 2013:7).

Büyüme konusunun ölçüm kriteri, ekonomideki toplam üretimde ve bunda meydana gelen değişme olduğuna göre; çalışmada kullanılacak temel kriter, GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla)'dır. İktisat literatüründe büyüme oranı denilince, GSMH 'daki artış oranı olmaktadır. Bu bağlamda, reel GSMH'daki (son zamanlarda reel GSYİH'daki) artış oranının, büyüme artış oranıyla aynı anlama gelmekte olduğu, ekonometri ve istatistiksel hesaplamalarda baz alınan temel ölçüm kriteridir (Bocutoğlu,Berber ve Çelik,2006:238; Dornbusch,Fischer,Startz,2007:12). GSMH, SMH ve MG'in hesaplanmasında başlıca üç yöntem bulunmaktadır. Bu üç yöntemle elde edilen üretim, gelir ve harcama değerleri birbirine eşit olacaktır. ;

1.Üretim Yöntemi, Üretim Yöntemi, bir ekonomide belli bir dönemde (genelde bir yıllık bir dönem içinde) üretilen nihai mal ve hizmetlerin değerlerini esas alan bir hesaplama yöntemidir. Daha önceden verilen bilgilerden hatırlanacağı gibi bu hesaplama yönteminde sadece nihai mallar hesaplamaya sokulmakta, ara mallar, yan girdiler ve hammaddeler hesaplama dışı tutulmaktadır. *Bir üretim işleminde nihai malın değeri aynı zamanda o üretim işleminde yaratılan katma değerin toplamına eşit olduğu için, üretim yöntemi sadece nihai mal değerlerini yani katma değerler toplamını dikkate almakta, ara mal değerlerini hesaplama dışında tutmaktadır*(Berber ve Bocutoğlu, 2010:27).

$GSMH = P_t \times Q_t(2) \rightarrow$ Bir dönemdeki toplam üretilen malların miktarı ile o malların piyasa fiyatlarının çarpılması ile elde edilen bir hesaplama denklemidir.

2.Gelir Yöntemi, bir ekonomide belli bir dönemde (bir yıllık bir dönemde) üretime katılan tüm üretim faktörlerinin verimli ve etkin kullanımı sonucu elde edilen mal ve hizmetler karşılığı elde ettikleri gelirler dikkate alınmaktadır. *Üretim faktörlerinin üretime katılmaları karşılığında elde ettikleri ücret, faiz, rant ve kar gibi gelirler, üretim faktörlerinin ürettikleri nihai mal değerine, yani katma değere eşit olacaktır*(Berber ve Bocutoğlu, 2010:28).

$GSMH: \text{Ücret} + \text{faiz} + \text{Rant} + \text{Kar} + \text{Amortisman} + \text{Dolaylı Vergiler}(3)$

3.Harcamalar Yöntemi, Harcamalar yöntemi, bir ekonomide bir yıllık bir dönemde üretim faktörlerinin prodüktif hizmetleri karşılığı elde ettikleri gelirin harcanması ile ilgilenir. *Harcamalar yöntemine göre, bir ekonomide bir yıllık dönemde yapılan tasarrufların tamamının gayri safi yatırım harcamalarına dönüştürüldüğü varsayılmaktadır.* Hatırlayacağınız gibi gayri safi yatırım harcamaları aynı zamanda stok değişmelerini de kapsamaktadır. Bir başka ifade ile eriyen stoklar gayri safi yatırım harcamalarından çıkarılmakta, biriken stoklar gayri safi yatırım harcamalarına eklenmektedir (Berber ve Bocutoğlu, 2010:28-29).

$GSMH = C (\text{Tüketim Harcaması}) + I (\text{Yatırım Harcaması}) + G (\text{Kamu Harcamaları}) + (X (\text{ihracat}) - M (\text{ithalat}))(4)$

Aşağıdaki tablo 1’de hesaplama yöntemleri detaylı olarak gösterilmiştir.Tablonun 3. sütununda *Harcamalar Yöntemi* yer almaktadır. Tüketim harcamaları (C), gayri safi yatırım harcamaları (GSI) ve kamu harcamaları (G) toplandığı zaman Toplam Yurt İçi Harcamalar (TYİH) bulunur. İthalat ihracat farkı eklenir ve toplam yurt içi harcamalar dış alem gelirleri ile birlikte işleme tabi tutulursa Gayri Safi Milli Hasıla elde edilir(Berber ve Bocutoğlu, 2010:28-29).

Tablo 1: Üretim, Gelir ve Harcamalar Yöntemleri ile GSMH; SMH ve MG’in Hesaplanması

ÜRETİM YÖNTEMİ	GELİR YÖNTEMİ	HARCAMALAR YÖNTEMİ
1.TARIM 1.1. Çiftçilik ve Hayvancılık 1.2. Örmancılık 1.3. Balıkçılık 2.SANAYİ 2.1.Madencilik ve Taşocakçılık 2.2. İmalat Sanayii 2.3. Elektrik, Gaz, su 3.İNŞAAT 4.TİCARET 4.1.Top. ve Perakende Ticaret 4.2.Otel, Lokanta Hizmetleri 5.ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME 6.MALİ KURULUŞLAR 7.KONUT SAHİPLİĞİ 8.SERBEST MESLEK HİZMETLERİ 9.(-)ZAFİ BANKA HİZMETLERİ 10.KAMU HİZMETLERİ 11.KÂR AMACI GÜTMEYEN ÖZEL HİZMET KURULUŞLARI 12.İTHALAT VERGİSİ	1. ÜCRET VE MAAŞ GELİRLERİ 2.TEŞEBBÜS VE SERBEST MESLEK GELİRLERİ (KÂRLAR) 3.ŞİRKET GELİRLERİ (DAĞITILMIŞ VE DAĞITILMAMIŞ KÂRLAR) 4. KİRA GELİRLERİ (RANT) 5. FAİZ GELİRLERİ 6. (-) DEVLET TAHVİL FAİZLERİ VE TÜKETİCİ BORÇ FAİZLERİ	1.C(TÜKETİM HARCAMALARI) 2.GSI(GAYRİSAFİ YATIRIM HARCAMALARI) 3.G (KAMU HARCAMALARI)
$(1+2+3+4+5+6+7+8+10+11+12) - 9 = \text{GSYİH (AF)}$ $\pm F (\text{DIŞ ALEM GELİRLERİ})$	$(1+2+3+4+5) - 6 = \text{TOPLAM YURT İÇİ GELİR}$ $\pm F (\text{DIŞ ALEM GELİRLERİ})$	$(1+2+3) = \text{TOPLAM YURT İÇİ HARCAMALAR}$ $+ (E-M) \pm F$
GSMH (AF) - IA (AMORTİSMANLAR)	MG (FF) + (T ₁ - SUB)	GSMH (AF) - IA (AMORTİSMANLAR)
SMH (AF) - (T ₁ - SUB)	SMH (AF) + IA (AMORTİSMANLAR)	SMH (AF) - (T ₁ - SUB)
MG (FF)	GSMH (AF)	MG (FF)

Kaynak:www.metinberber.com/kullanici_dosyalari/file/makroornek.doc; erişim tarihi:05.04.2017.

Reel GSMH'nın büyümesini etkileyen kaynakları dört noktada belirtmek mümkündür.

1. Emek ve sermaye birikimleri,
2. Üretime katılan faktörlerin verimliliği ve etkin kullanımı,
3. Üretim için hazır bulunan kaynakların tam kullanımı,
4. Üretimde kullanılan kaynakların daha üst bir teknoloji kullanılarak geliştirilmesi veya yenilenmesidir (Özgüven,1988:58-70; Ertek,2005:385-387; Begg, Dornbusch, Fischer, 2010:520-521).

Günlük hayatta sıkça karşılaştığımız gibi, hem üretim miktarı artmakta, hem de malların fiyatları artmaktadır. Yani her ikisinde de artış mevcuttur. Buna göre, GSMH'daki artışın reel bir artıştan mı (yani üretimden mi kaynaklandığı), yoksa nominal bir artıştan mı (fiyatlar genel seviyesindeki yükselişten mi) kaynaklandığını anlayabilmek için; rakamsal değerlere bakmak gerekir. Yani fiyatlar genel seviyesindeki artış oranı ile üretim miktarlarındaki artış oranına bakılarak artışın neden kaynaklandığını tespit etmek mümkündür. Örneğin, fiyatlar genel seviyesinde % 3'lük bir artış görülürken, buna mukabil üretim miktarlarında %6'lık bir artış görülmüşse, GSMH reel olarak artmış demektir. Fiyatlar genel seviyesi %17.90 artarken, üretim miktarlarındaki artış %7.90 olursa, GSMH nominal olarak artmış demektir. "**Büyüme GSMH'daki reel artıştan**" kaynaklanır.

Az gelişmiş ülkelerde iktisadi büyümenin amacı, geleneksel ekonomiden veya basit üretim tekniğinden daha ileri ve karmaşık yapıya sahip bir üretim tekniğine ve endüstriyel yapıya geçiştir. Buradaki temel amaç, üretimi arttırmaktır. Üretimi arttırmanın amacı,

az gelişmiş ülkeler için “uzun dönem” amacı iken, gelişmiş ülkeler için “kısa dönem” sorunudur (Savaş,1994:41-42). Gelişmiş ülkelerde ise, iktisadi büyümenin temel amaçlarını üç maddede özetlemek mümkündür;

1. Yeni üretim ve teknolojik araçları icat etmek,
2. Yeni üretim metotları kullanmak ve uygulamak,
3. İç ve dış pazara yönelik büyük ölçekli üretim yapmak ve yeni ürünler piyasaya sürmektir (Özgüven,1988:88).

İktisadi büyümeyi etkileyen temel faktörleri 8 maddede özetlemek mümkündür;

- Çevresel yapı (yaşamsal alan, tabiat, orman, mera, deniz, köy, kent, vb.)
- Kurumsal ve kamusal altyapı (idare, yönetim sistemleri, kamu ya da özel örgütlerin çalışma sistemi, kurumların yapısı, mevzuat düzenlemeleri, hukuki uygulama, vb.),
- Kültürel altyapı (toplumun geçmişten gelen birikimleri, girişimcilik ruhu, üretim ve paylaşım kültürü, gelenekler, toplumsal beklentiler, moral değerler, geleceğe ait umutlar vb.),
- Adil rekabet koşulları sağlayan her türlü mevzuat düzenlemeleri, yerel ve küresel rekabet koşulları ve piyasa yapılarının oluşturulması,
- Ekonomik ve siyasi istikrar (hükümetlerin uyguladığı ekonomi politikaları ile ekonomi kurumlarının benimsediği program ve politikaların belirlenmesi, siyasi yapının aldığı kararlarda

tutarlılık ve disiplin içinde çalışılması vb.),

- Stratejik politikalar ve yöntemler (Ülkelerin ellerinde sahip olduğu bilgi, birikim, teknolojik gelişim, askeri güç ve jeostratejik politikalar vb.),
- Doğal kaynaklar ve yer altı madenlerine ve kaynaklara sahip olma durumu ve bunların kullanımında akılcı program ve politikaların oluşturulması,
- Finansal ve ekonomik kaynaklardaki güçlülük, yerel piyasaların düzgün, dinamik ve güçlü konumlarının olması.

İktisadi büyüme için gerekli olan finansman kaynağı, ülkenin kendisine göre belirlediği büyüme hızına programına ve makro ekonomik dengelerine göre değişmektedir. Belirlediği büyüme hızını yakalamak için ülkeler bir takım para ve maliye politikalarına başvurur, ülkeler kendi iktisadi büyümesini finanse edecek iç ve dış kaynaklarının büyüklüğü, çeşitliliği ve niteliği burada önem arz etmektedir. Buna göre büyümenin finansman kaynakları iki şekilde oluşmaktadır.

1. İç finansman kaynakları; vergiler, sermaye piyasası, iç borçlanma, gönüllü ferdi ve kurumsal tasarruflar, enflasyonist finansman.
2. Dış finansman kaynakları; doğrudan yabancı sermaye, yabancı portföy yatırımı, dış transfer kaynakları (dış borçlar ve dış yardımlar vb.) (Minibaş,1992:18-66).

İktisadi büyüme ise genellikle bir yıllık dönemde üretilen mal ve hizmet miktarındaki artış, bir diğer ifade ile reel GSMH'da meydana

gelen artış olarak tanımlamak mümkündür (Gürbüz,1998:130-131; Bocutoğlu,Berber ve Çelik,2006:238).

$$g_t = \frac{\Delta Y}{Y} = \frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_{t-1}} \quad (5)$$

Bir ülkenin milli gelir artışı (büyümesi) %8 ve bu ülkede %2'lik bir nüfus artışı varsa, bu ülkenin net milli gelir artışı %6'dır (%8-%2=%6). Milli gelir artış hızı (büyüme hızı), brüt veya net olmak üzere iki şekilde hesaplanabilmektedir. (Özgüven,1988,s.47)

1-Brüt büyüme hızı: Milli gelirin sadece miktar bakımından ne kadar arttığını gösterir, bu büyüme hızı kişisel gelir düzeyini değil, sadece üretim kapasitesini ifade eder. Brüt büyüme hızı, ekonominin üretim gücündeki artışın bir göstergesi olduğu için toplumsal refah düzeyi hakkında bilgi vermektedir.

2-Net büyüme hızı: Brüt büyüme hızından nüfus artış hızının çıkarılması sonucunda ulaşılan ve kişisel refah düzeyini ölçen hızdır. Örneğin brüt büyüme hızı % 9,8 ise ve nüfus artış hızı % 2,3 ise net büyüme hızı,% 7,5'dur.

Böyle bir hesaplamada aşağıdaki alternatif durumlarla karşılaşmak mümkündür.

Brüt büyüme hızı > nüfus artış hızı = toplumsal refah artışı

Brüt büyüme hızı = nüfus artış hızı = toplumsal refah değişmez

Brüt büyüme hızı < nüfus artış hızı = toplumsal refah azalır.

Büyüme hızını aşağıdaki formül ile hesaplayabiliriz:

Büyüme Hızı=Teknik Gelişme Hızı+ α Emeğin Büyüme Hızı+ β Kapitalin Büyüme Hızı şeklinde formüle edilebilir.

$$G = A^{\&} + \alpha L^{\&} + \beta K^{\&} \quad (6)$$

G gelirin büyüme hızı, $L^{\&}$ emeğin büyüme hızı, $K^{\&}$ kapitalin büyüme hızı, $A^{\&}$ teknik gelişme hızı, α emeğin milli gelirdeki payı, β kapitalin milli gelirdeki payıdır. Büyüme bir ekonomide ya girdi artışından (sermaye stoku artışından) ya da girdilerin verimindeki artışın sonucu meydana gelmektedir.

Büyümenin temel aracı ise, sermaye yatırımlarıdır. Mevcut sermaye stoğuna yapılacak ilave katkıların büyüme üzerinde belirli bir oranda olumlu bir etki yaratacağı teorik olarak ortaya konmuştur. Yapılan ampirik bulgular sonucunda, girdi faktörlerinin daha fazla kullanılması ve/veya bunların verimliliğinin artmasının iktisadi büyümeyi etkilediğini ortaya koymuştur.² Basit bir denklem ile bu durum şu şekilde izah edilebilir. Eğer mevcut sermaye stokuna ilave olarak 1000 liralık bir yatırımda bulunulması durumunda gelecek yıl sonunda gelir artışı 333 lira oluyor ise, sermaye getiri oranı 3'tür (1000/333=3). Bunu sabit kabul edersek, bir ülkenin geliri her yıl % 8 oranında artırmak istersek, milli gelirin 2005 yılı için 1000 dersek, gelecek yıl (2006) 1080 liraya çıkması anlamına gelir. Sermaye-getiri oranının 3 olduğu hatırlanırsa bu büyümeyi sağlayabilmek için 240

²Zeyyat HATİBOĞLU,2000:135-146; "Büyümenin Kaynakları Yönetiminin Türkiye'deki Gözlemlerinden Esinlenen Bir Eleştirisi" makalesinde, bir ülkenin büyümesinde 4 temel kaynak olduğunu belirtir;1- Kapital birikimi, 2- Emek ve nüfus artışı, 3- Doğal kaynakların artışı, 4- Teknik bilgidir. (www.dogus.edu.tr/ dogustru/ journal/sayi_1.son erişim tarihi:23.07.2008)

liralık sermaye yatırımı yapılması gerekmektedir ($3 \times 80 = 240$). Bu hesaba göre milli gelirin %8 artabilmesi için bu ülkenin gelirin %24'ünü sermaye yatırımlarına ayırması gerekecektir (Aksu, 2013:10).

Sermaye stokunun artırılması yatırımlarla gerçekleştirilebilir.

$$\Delta K = I \quad (7)$$

Bir ülkedeki yatırım seviyesinin de en temel makro ekonomik prensipler gereği ülkenin tasarruf kapasitesine bağlı olduğu bilinmektedir. Sermaye stokunun artışı bir ekonomide belli bir sürede üretilecek mal ve hizmetleri artırır. Yani stoktaki bir artış reel GSMH'yı (GSYİH'yı) artırır. Sermaye stokundaki artış ile reel GSMH arasındaki ilişkiyi şu formülle gösterebiliriz.

$$\Delta K = k \Delta Y \quad (8)$$

Buradan k 'yı çekersek; $k = \frac{\Delta K}{\Delta Y}$ olup, bunun anlamı reel GSMH'da bir birimlik artış sağlayabilmek için sermaye stokunun miktar değer olarak 3 katı artırılması gerekmektedir.

$$\Delta Y = \frac{\Delta K}{k} \quad (9) \text{ şeklinde belirtmek mümkündür.}$$

Tasarrufların hepsinin yatırıma gittiği varsayılır³. Yatırımlardaki bu artış, ülkedeki üretim sürecini arttırmaktadır. Bu durum milli

³ $Y=C+S$ milli gelirin harcama yönüyle görünümünü verir. Elde edilen gelirin büyük bir kısmı tüketimle kalan tasarrufa gider. Milli gelirin harcanan kısmı üretilecek mal ve hizmetlere giderken, bu durum girişimcinin gelirini oluşturur. Oysa tasarruflar harcanmayacağı için piyasada bir daralmaya yol

gelirde artış yaratır. Ekonominin hasıla-gelir düzeyindeki miktar artışını gösteren kavramı, iktisadi büyüme olarak açıklanmaktadır. Yukarıda bahsedilen kavramsal açıklamalar ışığında, iktisadi büyümenin sağlanması için üç temel faktörü göz önünde tutulması gerekmektedir. Bunlar:

“1-Tasarruf ve yeni sermaye yatırımlarındaki miktar artışları (Aksu, 2017:83-134),

2-Beşeri sermaye yatırımlarının (eğitim, sağlık ve her türlü alt-yapı yatırımlarının) oluşturulması (Aksu, 2016:67-128; Aksu, 2018:3611-3641),

3-Yeni teknolojilerin kullanılması (Ar-Ge faaliyetleri, bilimsel ve teknolojik alt-yapı kurulması) ve bulunmasıdır”(Yıldırım, Bakırtaş ve Yılmaz,2006:280-281).

Son olarak iktisadi büyüme kavramını net biçimde tanımlayabilmek için teknolojik gelişimden de bahsetmek gerekmektedir. Çünkü iktisadi büyüme bir ülkenin fiziki ve beşeri üretim faktörlerinin nicel büyüklüğü yanında bu birikimin üretim sürecinde ne kadar etkin kullanıldığına yani toplam faktör verimliliğine de bağlıdır. Teknoloji ise üretim faktörlerinin verimliliğini doğuran bir kavram olduğu için bir büyüme tanımında kesinlikle yer alması gereken bir kavramdır (Weil,2013:264-267).

açar. Bu durumu aşmak için, tasarruflar girişimciye kredi olarak verilirse, yatırımlara dönebilecektir.Gelirin harcanmayan kısmı yatırımlara giderek gelirin tümü harcanmış olacaktır. Ayrıca piyasa daralmamış olacaktır. $Y=C+I$ şeklinde formüle ettiğimizde; $S = I$ eşitliğini elde etmiş oluruz. Böylece, tasarrufların yatırımlara eşit olacağı noktada ekonomi dengeye gelecektir. Bu nokta milli gelirin miktarını ve istihdam hacmini belirlemektedir.

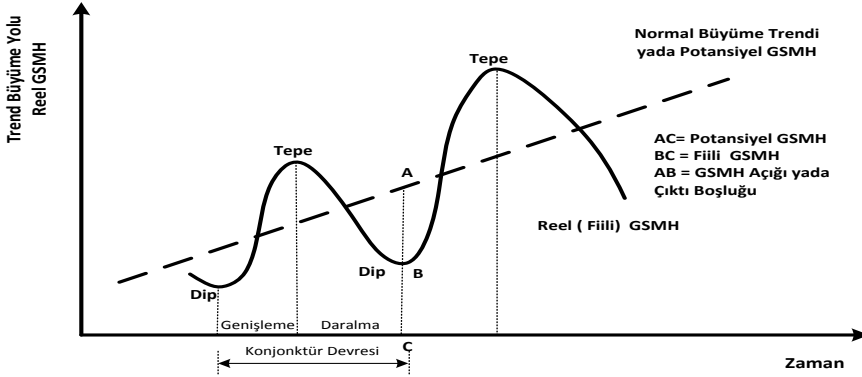
Nüfus artışı ve beşeri sermayedeki kalitenin artırılması (eğitim, sağlık vb.) sonucunda (emek olarak) üretim gücüne katılan bu üretici kesim yüksek verimlilik katarak, üretim artışına imkan sağlayacaktır (Van den Berg,2012:417-418; ayrıca bkz: Aksu, 2016:67-128). Ayrıca, yurt içinden sağlanamayan üretim araçları ve kaynakları, dış ticaret ve dış yatırımlar vasıtasıyla ülke içinde bu kaynakların biriktirilmesi ve yatırıma dönüştürülmesi üretim sürecinde kapasite arttırıcı bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Aksu, 2017:83-134). Kamu maliyesi politikalarında, devletin refahı arttırmak için yapacağı kamu giderleri, özellikle yatırım harcamaları ve cari harcamalar yoluyla, üretimin genişlemesine imkan sağlayacak, bu türlü harcamalar büyüme üzerinde etkili olacaktır (Aksu, 2014:65-98).

Yapısal değişme (dönüşüm-transformasyon) genel olarak, tarım sektöründen sanayi sektörüne doğru ekonomik bünyedeki geçişi ve/veya değişimi ve bu geçişin yarattığı sonuçları analiz ederek tanımlamaya çalışır. Tarım toplumunda genellikle “kantitatif” büyüme, sanayi toplumunda ise “kalitatif” büyüme görülmektedir. Bunun içindir ki; önce miktar artışına, sonra ise kaliteye önem veren bir büyüme modeli öncelik arz etmektedir (Özgüven,1988:44-45).

Ayrıca iktisat literatüründe bir ülkenin ekonomisinde meydana gelen **GSMH boşluğu** ya da **çıktı açığı (gap output)** kavramını büyüme analizi açısından açıklamak önem arz etmektedir. Buna göre ekonominin tam istihdam seviyesindeki reel GSMH’sına potansiyel GSMH olarak adlandırılır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere, potansiyel GSMH reel bir büyüklüktür. Ekonominin tam kapasitede çalışması durumunda azami miktarda nihai mal ve hizmetlerin üretilmesi anlamına gelmektedir (Yamak, Terzi ve Korkmaz,2008:20). Buna

trend GSMH'da denilmektedir. Ancak bir ülkede elde edilen çıktı (toplam üretim), trend GSMH düzeyinde olmayabilir. Yani toplam üretim tam istihdam düzeyine gelen seviyede olmayabilir. Bunun nedeni atıl kapasitede (doğal işsizlik oranının üstündeki işsizlik oranında, yetersiz sermaye yatırımlarında ve teknolojik gelişmelerin yeterince kullanılmamasından kaynaklanan) üretim yapılmasıdır. Çıktı boşluğu, fiili çıktı ile ekonominin mevcut kaynaklarla tam istihdam halinde üretebileceği çıktı arasındaki boşluğun ifadesidir (Dornbusch, Fischer ve Startz,2007:14-15). Dolayısıyla büyüme üzerinde etkili olan işgücünün, sermaye stokuna yapılan ilave yatırımlarının ve teknoloji kullanım kapasitesinin iktisadi büyüme üzerindeki önemi ortaya çıkmaktadır.

GSMH Açığı = Fiili (Reel) GSMH - Potansiyel GSMH(10)
(Çıktı Boşluğu = Fiili Çıktı – Potansiyel Çıktı)
GRAFİK 1: GSMH AÇIĞI (ÇIKTI BOŞLUĞU) EĞRİSİ

Kaynak: www.metinberber.com/kullanici_dosyalari/file/ist3.doc; erişim tarihi: 05.04.2017.

Makro iktisat politikacılarının başarısı, kısa dönemde büyümenin dengeli olmasına, dalgalanmanın olmamasına bağlıdır, yani, burada sürdürülebilir büyüme oranının peşi sıra takip eden yıllarda büyük oynamalar olmadan, teknik ifade ile açıklamak gerekirse, ilgili büyüme serisinin standart sapmasının 1'den düşük olmasıdır. Büyümenin istikrarlı ve dengeli olması uzun süreçte sürdürülebilir büyümeye⁴ imkan sağlayacak iktisat politikalarının oluşturulmasına bağlıdır. Makro iktisat anlamında sürdürülebilir büyüme için; dört temel koşul belirtilebilir; 1- Endüstriyel ve teknolojik alt-yapının oluşturulması, 2- Ekonomik ve sosyal organizasyonun ve örgütsel bir alt-yapının oluşturulması ve işletilmesi, 3- Çevre ve doğal kaynakların bulunması ve düzeyli kullanımı, 4- Mali politikaların ve uygulamalarının dengeli bir şekilde oluşturulmasıdır (Acar,2002:118-120; Kaya ve Bıçkı,2006:231-249). Kuramsal ve ampirik olarak iktisadi büyümeyi inceleyen çalışmalar son dönemde sürdürülebilir büyüme kavramına odaklanmıştır.

⁴Sürdürülebilir büyüme kavramı, kısa dönemli bir seriyi temel alan bir süreci değil, uzun dönemli bir süreci baz alan, üretimde sürekli bir artışı kapsayan bir büyümeyi içermektedir. Lucas (1988)'e göre, sürdürülebilir büyüme beşeri sermaye birikiminin sonucudur ve eğitim ise beşeri sermaye birikimini belirleyen temel unsurdur. Sürdürülebilir büyümenin ekonomik boyutu, yani İktisadi büyümenin sürdürülebilirliği; kurumsal boyut, sosyal boyut, ekonomik boyut ve çevresel boyut açısından analiz edilmektedir. Daha açık ifade ile adalet, paylaşım, demokrasi, koruma, katılım, insani gelişme endeksi ve ekonomik etkinlik belirleyicidir. Uluslar arası kuruluşlar farklı ülkelerde sürdürülebilir kalkınmanın göstergeleri olarak çeşitli ekonomik büyüklükleri esas almaktadır. OECD kişi başına milli gelir, net tasarruf oranı, verimlilik ve mali durumun göstergesi olarak net dış borcun milli gelire oranı gibi unsurları sürdürülebilir büyümenin göstergeleri olarak kabul etmiştir (Uşun ve Gediz,2005:2). Sürdürülebilir büyüme kavramı; A.Smith (2008:5-24) ise, büyümenin sürdürülebilirliği konusunda iyimser bakış açısıyla,iş bölümüne dayalı uzmanlaşma ve doğal değiş tokuş süreci emeğin veriminin artmasına, pazarların dış ticaret yoluyla açılması ve genişlemesi ve buna destek sağlayan tasarruf ve sermaye birikimini (doğal refah artışıyla önce tarımda, sonra imalatta ve ticarete üretim artışıyla birlikte) ortaya çıkaracaktır. Bu üretim artışı nüfus artışını sağlarırken kentleri ve pazarları genişleteceği ve bunun üretimin artışına imkan sağlayacağı seri üretimle birlikte ihracatta ıvır kazanacağını, bunu emeğin verimliliğindeki artışın süreç içerisinde büyümeyi sağlarırken, bu büyümenin sürdürülebilir olmasına imkan sağladığını belirtmiştir.

Bu arada iktisadi kalkınma (gelişme) kavramının uygulamada iktisadi büyüme kavramı ile aynı anlamda kullanılması, bu iki kavramın ne anlama geldiği veya kalkınma kavramından ne tür bir farklılığının olduğunu belirlemek için, iktisadi kalkınma kavramının daha geniş bir şekilde açıklanmasını gerektirmektedir.

1.2. İktisadi Kalkınma Kavramı

İktisadi büyüme ile iktisadi kalkınma (gelişme) konusunda kavram karışıklığını ortadan kaldırmak için Alfred AMONN tarafından çok sade ve anlamlı bir şekilde kavram analizi ortaya konmuştur. Amonn'a göre ülke ekonomisi iki şekilde değişim göstermektedir(Amonn,1944:18;Aktaran bkz;Ülgener,1991:409-410).

- 1) Ülke ekonomisi gövdesi ile büyür ve genişler; örneğin nüfus artar, işgücü çoğalır, toprak kullanımında, hammadde üretiminde ve diğer üretim faktörlerinde artış olur.
- 2) Ülke ekonomisinin bünyesi ve çatısı değişir; örneğin milli gelir içerisinde yer alan (tarım, sanayi ve hizmetler) sektörlerin gelir içerisindeki paylarında meydana gelen değişimler, işgücünün dağılımında meydana gelen değişimler, alt yapılarda meydana gelen değişimler, diğer sosyal hizmet alanlarındaki gelişmelerle olur.

Ülke ekonomisinin gövde olarak genişlemesi **büyüme** kavramına, bünye olarak değişimi ise **kalkınma (gelişme)** kavramına açıklık kazandırmaktadır. Schumpeter ise, bu iki kavrama farklı açıdan bir yaklaşım getirmiştir. Ona göre kalkınma, normal iktisadi sürecin (akımın) terk edilip, daha yüksek bir denge düzeyine sıçramaktır ve bu sıçrayışı iki temel etkene bağlamıştır; bunlar

yenilikler (inovasyonlar) ve müteşebbisin girişimciliğidir (Schumpeter,1939:84-104). Schumpeter göre büyüme, ekonomideki yavaş fakat sindirici ilerlemelerdir (Schumpeter, 1939:142-150). Kalkınma ise, nüfus, toprak, teknik seviye ve teknolojik bilgi konusundaki verilerde meydana gelen devamlı değişimlerdir (Ülgener,1991:410). İktisadi kalkınma kavramı, niteliksel ve yapısal olarak bünyedeki değişmelere işaret etmektedir (Gürbüz,1998:130-131). Bu durumda iktisadi kalkınma hem daha fazla ürün çıktısını içermekle birlikte, hem de teknik, sosyal ve kurumsal yapıdaki değişimleri kapsamaktadır. Büyüme ile kalkınma arasında bir karşılaştırma yapılırsa, iktisadi büyüme daha çok aynı değişkenlerdeki basit artış sürecini, iktisadi kalkınma ise değişkenlerdeki daha kapsamlı ve daha farklı bir yapısal değişme sürecini ifade eder (Yavilioğlu,2002:65-66).

İktisadi kalkınma iki aşamalı bir süreçten oluşmaktadır. Birinci aşama, üretim faktörlerinin bir araya getirilerek üretimin oluşturulması sürecidir. Üretim faktörlerinin oluşturulabilmesi için iktisadi yapıyı da içine alan kurumsal, sosyal ve kültürel bir değişimin olması gerekmektedir. İkinci aşamada, üretim faktörlerinin en uygun ve rasyonel bir üretim bileşiminin kapsamaması gerekmektedir. Dolayısıyla iktisadi kalkınma kavramı, iktisadi nitelikte olan yapılar yanında sosyal, kültürel, hukuki ve siyasal nitelikteki yapılarda da gelişme yönünde bir değişme, hatta yeni yapıların oluşturulmasını içeren süreçlere de işaret etmektedir (Yavilioğlu,2002:66).

İktisadi kalkınma kavramını şöyle tanımlamak mümkündür; “bir ülkedeki belli bir durumdan daha iyi bir duruma doğru yönelen dinamik ve yapısal bir değişimi, eğitim anlayışından, üretim

yapısındaki nitelik artışına, reel gelir artışını kapsayan alışkanlıklar, davranışlar ve zihniyetteki değişimleri içerir” (Özguven,1988:99-102). Başka bir tanımda ise iktisadi kalkınma; “bir ülkede üretim ve gelir artışlarının yanı sıra ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlarda yaşanan değişim süreci” olarak ifade edilmiştir (Berber,2006:9). Kalkınma kavramıyla, ülkede yaşanan niceliksel artışların yanı sıra niteliksel artışlarda kast edilmektedir (Gürak,2006:309). Bu bağlamda hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkeler için kullanılan kalkınma kavramını bir süreç olarak kabul edersek; ulusal gelir ve üretimin zaman içinde sayısal olarak artması yanında, kurumlardaki köklü değişiklikleri, ekonomik ve toplumsal yapının yeniden düzenlenmesini, halkın değer yargılarında, dünya görüşlerinde ve davranış kalıplarındaki değişimleri de içeren çok geniş kapsamlı bir süreç olarak ifade edilmiş olur (Akyüz ve Ertel,1990:151). Bu değişim ve dönüşüm süreci, “hızlı kentleşme, demografik dönüşüm (beşeri sermaye kalitesinin artması) ve gelir dağılımındaki dönüşüm gibi sosyal-ekonomik süreçlerindeki değişimleri kapsamaktadır” (Berber, 2006:9).

Kalkınma kavramı; temel sosyal yapılarda, yaygın bakış açılarında ve yerel kuruluşlarda değişimi içerdiği gibi, iktisadi büyümenin hızlanması, gelir dağılımında eşitsizliğin azaltılması ve fakirliğin ortadan kaldırılması gibi sosyal, kültürel ve yapısal değişiklikleri de ihtiva eden oldukça geniş kapsamlı bir kavramdır (Todaro,1989:16). Üretimde tarım ve iptidai yapıdan sanayi ve teknik donanımı yüksek bir yapıya, sosyal yaşamda ise geleneksel toplumdan modern topluma doğru gerçekleştirilecek bu dönüşüm sırasında az gelişmiş ülkelerin kalkınma politikaları kaynak yetersizliği ve

ellerindeki mevcut bulunan kaynakları rasyonel kullanılmama noktasında dđümlenmektedir (Minibaş,1992:18-19).

Adelman ve Yeldan (2000:95-109), iktisadi kalkınmanın olabilmesi için 5 unsurun gerektiğini belirtmişlerdir (Ayrıca bkz: Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Grubu, 2003:21):

- Sürdürülebilir büyüme,
- Üretim ve tüketim kalıplarının yapısal değişime uğraması,
- Teknolojik ilerleme,
- Sosyal, politik ve kurumsal modernleşme,
- Yaşam standartlarında büyük bir oranda iyileştirme.

Bir ülkede iktisadi kalkınmanın meydana getirilmesi için 3 temel alanda ve konuda ilerlemelerin ve alınacak kararların ekonomik yapı için olmazsa olmaz bir durum arz ettiği, buna göre bir makro ekonomi politikasının oluşturulması gerektiğidir;

- Devletin uygulamaya çalıştığı makro iktisat alanındaki politikalarda meydana gelen gelişimlerde başarının sağlanması, standardın korunması ve sürdürülebilir hedeflere ulaşma durumu (işsizlik oranlarında düşmenin oluşması, enflasyon oranlarını düşük tutma, iktisadi büyüme oranlarında sürdürülebilir standart bir büyümeyi tutturma, kalkınma programlarında hedefleri tutturma, gelir dağılımında adaleti sağlama, eğitim ve sağlık konusunda OECD ülkelerinin belirlediği standartı yakalama, reel üretimde ve yatırımlarda artışın sağlanması, refahın toplumun tüm katmanlarına adil olarak yaygınlaştırılması, vergi tabanının genişletilmesi, adil vergi politikasının uygulanması,

yolsuzluk ve yoksullukla mücadele edilmesi, fakirlik çemberinin kırılması için milli sanayi oluşturma süreci, dış ticaret açığının ve bütçe açığının gsmh içerisinde makul seviyelere indirilmesi, yurt içi tasarrufların ve sabit sermaye yatırımlarının arttırılması vb.),

- Halkın tüm fertlerinin alt yapı hizmetlerinden istifade etmesi için ülkenin dört bir tarafında eşit olarak faydalanması ve bu hizmetlerin kolaylıkla sağlanması (yol, baraj, köprü, demiryolu, elektrik şebeke hatları, temiz su şebekesi ve kanalizasyon düzenlemesi, iletişim ağlarının oluşturulması, internet hatlarının sağlanması, toplum eğitim merkezleri, meslek edindirme ve kazandırma birimleri, okul, hastane, kütüphane, yurtlar, kreşler, sosyal tesisler, spor alanları, huzurevi, bakımevi-düşkünleevi, çocuk bakım yurtları, zeki çocuklara yönelik özel eğitim ve geliştirme merkezleri, toplumsal birlik oluşturma adına sosyalleştirmeye sorunları çözme birimlerinin oluşturulması vb.), engelli ve düşük gelirli grupları koruma ve bunların yaşam standartlarını yükseltme, ormanlık, koruluk, mera ve şehir içi yerleşim noktalarında yaşanabilir yeşillik alanlar oluşturmaya yönelik olarak ve sürdürülebilir çevreci politikaların meydana getirilmesi konusunda devletin alacağı tüm politikaları, stratejik kararları ve uygulamaları kapsar,

- İşin yaratılması, işletmelerin kurulması, korunması ve geliştirilmesi ile iş hayatında söz sahibi olan tüm aktörlerin ekonomik ve sosyal olarak güçlendirecek ve sorunlarını giderecek her türlü politikaların oluşturulması, uygulamaların

sağlanması ve stratejik kararların alınmasıdır.

Bir ülkenin iktisadi büyümesi ile kalkınması arasında bir ilişki ve benzerlik kurulmaya çalışılsa da kavram olarak farklı anlamlara gelmektedir. İki kavram arasındaki farkları Özgüven (1988:156-158) çalışmasında şöyle belirtmiştir;

“1-Büyüme, bir ekonomide bazı sınıfların, bazı bölgelerin veya tüm ülkenin gelir artışıdır. Kalkınma ise, herkesin geliri ve bu yoldan refah seviyesinin mutlaka yükselmesidir. Büyüme yapısal değişimi tamamlamış gelişmiş ülkeler için, kalkınma ise, yapısal değişim sürecini yaşayan gelişmekte olan ülkeler için kullanılır.

2-Büyüme, bir miktar artışı olduğuna göre, daha fazla arttırabilmek için iktisadi ve sosyal yapılarda önemli değişimler gerekemeyebilir. Kalkınmada ise, iktisadi ve sosyal yapılarda değişmeyi zorunlu kılar ve bu bağlamda kalkınma yapısal bir olaydır.

3-Büyüme, kantitatif(sayısal), kalkınma ise daha çok kalitatif (nitelikli) bir değişmedir.

4-Büyüme daha çok endojen (iç), kalkınma ise genellikle egzogen (dış) faktörlere de bağlıdır.

5-Kalkınma makro bir olaydır. Bir makro değişmedir. Büyüme ise, hem makro hem de mikrodur.

6-Kalkınma daha geniş anlamda olup büyüme kapsar.

7-Kalkınma İktisat politikası alanına girmekte, Büyüme ise, iktisat teorisi alanına girmektedir.” (Özgüven, 1988:156-158; Ayrıca bkz:Berber ve Bocutoğlu, 2010: 222-223).

İktisadi büyüme, kalkınmanın (gelişmenin) ön şartı ise, iktisadi kalkınmada ekonomi dışı alanlardaki (sosyal yapı, kültürel, hukuk, siyasal, çevre vb.) gelişmenin ön şartı olarak kabul edilmektedir (Gürbüz,1998:130-131). İktisadi kalkınmanın pek çok göstergesi bulunmaktadır. Bu kriterler doğrultusunda bir ülke diğer ülkeler nazarında önde veya arkada bulunduğu belirlenmektedir. Barınma ve beslenme, toplum sağlığı ve sağlık personel sayısı, okuryazarlık ve okullaşma oranı, çarpık kentleşme durumu, çevre ve trafik sorunları, toplumdaki gelir dağılımı, hijyeniklik ve su kullanımı, nüfus artış hızı ve yaşam süresi, elektrik ve enerji kullanımına kadar pek çok durum ve konu iktisadi kalkınma kriteri olarak karşımıza çıkmaktadır. (Erkan,1994:34-42,92-120; Kotler, Jatusripitak ve Maesincee,2000:15-41; Assadourian, 2010:3-32).

Aşağıdaki 2. bölümde detaylı olarak üzerinde duracağımız; iktisadi büyüme modellerinin oluşturulması ve buna bağlı olarak büyüme teorilerinin geliştirilmesinde hangi bilimsel yöntemlerin kullanılacağını belirlerken;bir iktisadi büyüme modelinde izlenecek yol haritasının nasıl olması gerektiği, bir bilimsel analizde sorunu çözmeye yönelik atılacak adımlarda nasıl bir yöntem izleneceği ve analizin bitiminde elde edilecek bilimsel sentez ve sonuçları sağlıklı olarak ortaya koyabilmek için, modelleştirme sürecinin başından sonuna kadar 7 temel aşama söz konusudur;

- 1-İktisadi Modellerin veya teorilerin ortaya çıkış amacı bir iktisat sorununu belirlemek ve buna çözüm bulabilmek içindir.
- 2-Modeller akılcılık prensibi çerçevesinde oluşturulmalı, yani rasyonel ve mantıklı olmalıdır.
- 3-Günün ve çağın durumuna göre büyüme modelinin içerisinde yer alan her türlü değişken ve argümanların birbiriyle tutarlılık içerisinde bulunmalıdır.
- 4-Modelin işleme sürecinde bilgi ve analizler net ve açıklayıcı olmalı, yani modelin çalışma sürecinde etkili olan tüm faktörlerin tek tek etkisinin belirlenerek analizler yapılmalıdır.
- 5-Bu analizler yapılırken objektif olunmalı, yorum ve subjektif analizlerden mümkün mertebe kaçınılmalıdır.
- 6-Büyüme modellerinin doğruluğu test edilebilmeli, ortaya konan modelin sebep-sonuç ilişkisi, nedensellik ilişkisi, sentez yapılarak tek tek belirlenmelidir.
- 7-Sonuçların her toplum ve ekonomik yapı için değişiklik gösterebileceği,görecelilik bir durumun söz konusu olabileceği belirtilmelidir. Bu bağlamda tarihi gelişim sürecinde iktisadi büyüme konusunda iktisat ekollerinin bakış açılarını ve analizlerini bilmek; kullandıkları yöntemleri incelememiz gereklidir.

"Bir ulus, ne kadar derin iktisadi bir bunalım içinde ise; ziynet, gösteriş ve süs eşyası ile o kadar savurgandır."
Adolf Loon

II. BÖLÜM :

İKTİSAT OKULLARININ İKTİSADİ BÜYÜME KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCELERİ VE MODELLERİNİN ANALİZİ

İktisatçılar ve iktisat teorisyenleri uzun bir dönemden itibaren gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin iktisadi büyümelerini, büyümeyi etkileyen faktörleri ve bu faktörlerin hangi sebeplere dayandığını araştırmış ve bunların her birine model ve yöntemlerle sayısal bir nitelik kazandırmaya çalışmışlardır. İktisadi büyümenin kaynaklarını sayısal metotlarla ölçerek analiz etmişlerdir.

Ekonomik modeller, gerçek dünyanın basitleştirilmiş mantıksal bir yeniden sunumu veya temsilcisidir (<http://www.tek.org.tr/2003/5>; erişim tarihi:10.10.2009). Bu bakış açısıyla toplumsal ve ekonomik sorunlara çözüm üretmeye çalışmışlardır. Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde planlama ve program yapma, strateji oluşturma ve makro ölçekli politikalarının belirlenmesinde; pek çok ekonomist tarafından ortaya konan farklı düşünceler sonucunda oluşan bir iktisat modeline bağımlı kalmayı gerektiren çalışmalar, analizler ve yöntemler günümüzde önemini daha da artırmıştır. İktisadi planlamada kişi başına düşen gelir düzeyinde bir büyümenin gerçekleşebilmesi, izlenen politikaların bir modele dayalı olarak

ortaya konmasına bağlıdır. Bunun içindir ki büyüme modelleri, gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin başvurduğu temel argümanlardan biri haline gelmiştir ve iktisadi büyümeye bu önemli bakış açısıyla yaklaşmıştır.

Büyüme ekonomisi üzerine değişik tartışmalar günümüze kadar yapıla gelmiştir. İlk olarak büyümenin nicelik artışına bağlı analizler geliştirilmiş, son dönemlerde ise, nicelik artışı yanında nitelik artışına dayalı analizlerde geliştirilmiştir. Özellikle “sanayi devrimi” sürecinde nicelik artışına önem verilirken, temel amaç sadece üretimi, sermayeyi ve işgücünü miktar olarak arttırmaya yönelik politikalar oluşturmaktır. Örneğin kimi iktisatçılar iktisadi büyümede tarımı, kimileri dış ticareti başlıca faktör olarak görmüşlerdir. Kimilerine göre ise “girişimci” faktörü ve bunun ekonomide yarattığı yenilikler - buluşlar önemli demişlerdir. Yatırım ve tasarruf ilişkilerini ön plana çıkartan görüşler de bulunmaktadır. Büyüme Modellerinin oluşmasında farklı bakış açıları önemli rol oynamıştır. Her iktisat okulu kendi perspektifinden iktisadi büyümeyi incelemiş, analiz etmiş ve yöntemlerle yorumlamıştır. Kitabın bu bölümünde, aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere iktisadi ekol temsilcilerinin iktisadi büyüme konusundaki görüş ve yaklaşımlarını tarihsel süreç içerisinde ele alınmıştır.

TABLO 2: BAŞLICA BÜYÜME TEORİLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Büyüme Teorisi	Büyümenin Kaynağı	Büyümenin Özelliğı
Klasik Büyüme Teorileri Adam Smith (1776) David Ricardo (1817) Thomas R. Malthus (1799)	İşbölümü Artık Değerin yatırıma dönüşmesi Artık Değerin yatırıma dönüşmesi	Sınırlı büyüme, Tarımda AVK nedeniyle sınırlı büyüme, Nüfus kanunu nedeniyle sınırlı büyüme.
John M.Keynes (1930)	Talep ve tüketim ağırlıklı model oluşturmuştur.	Beşeri sermayeyi ve teknolojiyi modelinde ihmal etmiştir. Eksik istihdamda ekonomik dengeye gelineceğini belirtmiştir.
Karl Marks (1867)	Sermaye Birikimi	Kapitalist süreçte kâr oranlarının düşmesi nedeniyle sınırlı büyüme.
Joseph A.Schumpeter(1911- 1939)	Yenilikler	Kararsız büyüme, Kararsız denge.
Post-Keynezyen Büyüme Mod. Roy F. Harrod (1939) Evsey Domar (1946)	Tasarruf ve yatırımlar	Kararsız Denge.
Neoklasik Büyüme Modeli (Dışsal Büyüme Modeli) Robert Solow (1956)	Dışsal olduğu kabul edilen nüfus ve teknolojik gelişme	Teknolojik gelişmenin yokluğu nedeniyle geçici büyüme.
Roma Kulübü Modelleri Dennis Meadows (1972)	Doğal Kaynaklar ve Çevre Korunması	Nüfus patlaması, çevre kirliliğı ve enerji tüketimi nedeniyle sorunlu büyüme.
Yeni Büyüme Teorileri (İçsel Büyüme Teorileri) Paul Romer (1986) Robert Lucas (1998) Robert Barro (1990)	Fiziki sermaye, beşeri sermaye, teknoloji, kamu sermayesi ve mali araçlar	Büyümenin içsel olması, devletin yenilenmesi ve tarihsel gelişimin dikkate alınması.
Sanayi Bölgeleri Modeli Giacomo Becattini (1991)	Sınai ve mahalli örgütlenme şekli	Büyümenin bölgesel dengesizliğinin açıklanması.

Kaynak:Berber,2006:52'deki tablodan alınmıştır. Ayrıca bkz: Mızrak,Nihal Y.
Aralık 2007,İktisat,İşletme veFinans Dergisi, s.21'deki tabloya bakınız.

2.1. Merkantilist İktisadi Büyüme Modeli

Merkantilistler⁵ (1450-1750), milli servetin artırılması, maliyetlerin düşürülmesi ve sömürgeciliğin geliştirilmesi amacıyla, fazla nüfus (yada nüfus artışı) taraftarı idiler. Artan nüfusun maliyetleri düşüreceğini ve bunun ihracatı arttıracığı düşüncesindeydiler. Böylece sanayileşme ve kalkınma imkanlarının gelişebileceğini savunmuşlardır (Özgüven, 1988:2-3, 53). Bu iktisadi düşüncenin ana felsefesi; “ihracatı teşvik yoluyla, hammadde ve altın birikimi sağlamak ve devletin milli servetini ve gücünü arttırmak, bunun yanında müdahaleci ve yabancı ekonomilere karşı korumacı makro ekonomik politikalarını savunmuşlardır”(Akyüz ve Ertel, 1990:228-229). Merkantilistler, iktisadi büyümeyi ve kalkınmayı şu faktörlere dayandırmıştır:

1. Hızlı bir nüfus artışı,
2. Düşük bir ücret politikası,
3. Düşük bir faiz haddi,
4. İhracatın artması, yani ticaretin geliştirilmesi,
5. Para arzının çoğalmasına yani emisyonun genişlemesine (bu görüşe göre, para miktarının çoğalması istihdam hacmini genişletir, azalması ise daraltır),
6. Sömürgecilik politikası (Böylece sömürge ülkeleri, kapitalist ülkelere hammadde ve besin maddeleri bakımından önemli kaynaklar sağlar) (Özgüven, 1988:2-3).

⁵Önemli merkantilist düşünürler; Petty (1628-1687), Colbert (1616-1683), Bodin (1530-1590), Montaigne (1523-1592).

Merkantilizm düşüncesinin gelişmesinde ve sonraki düşünceleri etkilemesinde rol oynayan başlıca faktörleri özet olarak şöyle belirtebiliriz:

1. Teknik alandaki gelişmelerin sanayi sektörüne uygulanması, el sanatları ürünlerinin (manuel üretim tarzı) fabrikasyon ürünlere (seri üretim tarzı) yenik düşmesiyle birlikte sanayi kapitalizminin ilk işaretleri ortaya çıkmaya başlamıştır.
2. Toplumsal yapıda önemli değişimler görülmüştür. Ticaret burjuvazisinin (gezici ve sabit tüccarlık yapılanmasının) yerine sanayici-kapitalist tarzı üretici bir sınıf ortaya çıkmıştır.
3. Devlet müdahalelerine güven azalmış, rekabet şartları devlet aleyhine gelişmiştir. Bu durum ister istemez özel girişimciliği cesaretlendirmiş ve liberal iktisadın değer ve itibar kazandığı süreci oluşturmuştur.
4. Tüketiciler ve üreticiler arasında “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” düşüncesi iktisadi yapıda önem kazanmış ve fizyokratların görüşünü destekleyen izdüşüm görüşler oluşmaya başlamıştır (Berber, 2006:54-55; Türkdoğan, 1981:51-60).
5. Bütün ülkelerin uzmanlaşma ve ticaret yoluyla kendilerini eşanlı zenginleştirebileceğini düşünselerde, iktisadi büyüme teorisine doğrudan katkı yapmamış, ancak dolaylı olarak katkı yaptıklarını söylenebilir. Bu sağladıkları katkının temel özelliklerini belirtmek gerekirse; iç pazarları genişleterek, şehirlerarası vergileri kaldırarak, malların serbest dolaşımını sağlayarak, tek tip vergi uygulaması ve hareketli olan işgücü göçü ve mal hareketlerine imkan sağlayarak iktisadi büyümeye katkı sağlamışlardır (Bocutoğlu, 2012:21-22).

2.2. Fizyokrat İktisadi Büyüme Modeli

Fizyokrat iktisadi büyüme modeli, bir grup Fransız tarafından ortaya atılmış iktisadi düşünce akımıdır.⁶ Bu akımın kurucusu François Quesnay'in 1758 yılında yayınladığı "Ekonomik Tablo" (Tableau Economique) adlı çalışması ile bir ülkenin ekonomik yapısı ve birimlerini sistematik olarak, insan vücudundaki kan ve damara benzeterek açıklamıştır.⁷ Ülke ekonomisinin büyümesinde, mal hareketleri ve üretim süreci etken araçlardır ve kendiliğinden meydana gelen (spontane) bir olaydır. Bu durumu; "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler, dünya kendi kendine yürür" şeklinde ifade etmişlerdir (Dinler, 2009:317).

Fizyokratlar, Merkantilistler gibi servetin ve büyümenin kaynağını araştırmışlar, fakat Merkantilistlerden farklı olarak servetin mübadeleden (dış ticaretten) değil, üretimden doğduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre servet birikimi ve büyümenin kaynağı "tarımdaki iktisadi artıktır". Ülkenin iktisadi büyümesinde ve servet birikiminde atbaşı oynayan tek verimli olan sektör tarımdır (Bocutoğlu, 2012:35; Özgüven, 1988:3). Fizyokratların iktisadi düşünce okulu, liberal iktisat düşüncesinin temelini oluşturmuş olup (Özgüven, 1988:3), bu düşünce gereği özel mülkiyet ve ücretli işçi kesimi bulunmaktadır (Bocutoğlu, 2012:36). Ekonomi dışı kapalıdır

⁶ Bu düşünce akımının öncüleri, Gournay (1712-1759), Turgot (1726-1781), Baudeau (1730-1792), Nemours (1739-1817) sayılabilir.

⁷ Dr. F. Quesnay'in tablosunun oluşumunda, kanın vücuttaki dolaşımından esinlenerek; "Kalpten pompalanan kan tekrar kalbe geri döner" düşüncesiyle oluşturmuştur. Yani tarım sektöründen alınan hasıla, tekrar girdi olarak tarım sektörüne geri döner. Bu eserinde servetin doğuşu ve birikimi için gerekli artışın ortaya çıkışı ve toplumdaki sınıflar arasındaki dağılımını temel alan bu ekonomik tablo ile toplumu **üç sınıfa** ayırmıştır:

- Toprağı işleyen ve üretimi yapan sınıf (Gerçek üretimi bizzat yapan ve büyümeyi sağlayan sınıftır)
- Toprak mülkiyetini elinde bulunduran sınıf
- Tüccar ve zanaatkarların oluşturduğu çok kısır bir sınıf. (Özgüven, 1991:65)

ve dolayısıyla dış ticaret yoktur. Bunun yanında, devlet müdahalesine gerek görmemişlerdir. Klasik iktisatçılar da özellikle bu son görüşten bir hayli etkilenmişlerdir.

Fizyokratlar, tarımda büyümeyi hızlandırmak amacıyla teknoloji kullanımını ve bilimsel araştırmaları özendirmişler; ihracatın tarımı uyardığı ve böylece üreticilerin gelirini arttırdığı ve makro düzeyde büyüme sağladığını öne sürmüşlerdir (Özguven, 1988:3). Ayrıca tarım ürünlerinin ihracatına ve ucuz olarak satılmasına karşı çıkmışlardır. Ülkenin gelirinin azalacağını düşünmüşlerdir. Çünkü onlara göre, “tarım” tek verimli sektör olduğundan bu sektöre ağırlık ve önem vermişler büyümenin kaynağı olarak düşünmüşlerdir.

Ekonomide net sermaye birikimi yoktur. Bu durumda yapılan tasarruflar ancak mevcut sermaye kapasitesinin muhafazası ve amortismanı için yapılmakta olup, “ekonomik tablo” iktisadi büyüme olgusunu dikkate almadığı görülür, para ve malların bir yıllık dönemde sınıflar arasındaki dolaşımını ele alıp incelemişlerdir (Bocutoğlu, 2012:36).

Fizyokratların “ekonomik tabloları” ile, daha sonraları Walras tarafından öne sürülen, ekonomik faaliyetlerin karşılıklı bağımlılığını içeren “Genel Denge Teorisi”, Leontief’in “Endüstriler arası İlişkiler” (Girdi-Çıktı Tabloları) konusunda geliştirdiği çözümlene teknikleri ve Keynes’in geliştirdiği “Milli Gelir ve Harcamalar Teorisi”nin temeli Quesnay’in “Ekonomik Tabloları” çalışmasına dayandırılarak oluşturulmuştur (Han, 2006:31).Fizyokratların, düşüncesindeki “tek vergi teorisi”, net hasıla anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ülke ekonomisinin temel geliri topraktan sağlandığı için sadece tarım sektörü vergilendirilmiş ve imalat sanayi vergilendirme dışı

bırakılmıştır (Özgüven, 1991:66-67).

Bu iktisadi düşünce okulu, sanayi ve ticareti artı değer yaratmayan sektör olarak değerlendirmeleri sadece “tarım (artı değer yaratan) ağırlıklı” bir iktisat politikaları oluşturmaları, bu ekolün büyümenin kaynağı (servet birikimi yaratan) olarak tek bir sektöre bağlamasına sebebiyet vermişlerdir (Bocutoğlu, 2012:36).

2.3. Klasik İktisadi Büyüme Modeli

2.3.1. Adam Smith’in İktisadi Büyüme Modeli

Adam Smith’in oluşturduğu büyüme modeline göre, ekonomik yapıda örgütsel bir işbölümüne dayalı olarak teknolojik ilerlemenin sağlandığında, bu emeğin verimliliğinin de artmasına neden olacaktır. Emeğin verimliliğindeki artışta, ekonomideki hasıla artışına dolayısıyla ülkenin ekonomik yapısında bir zenginleşmeyi ve refah artışını getirecektir. Hasıla artınca pazarın büyüklüğünün genişlemesine ve talebin artması söz konusu olacaktır. Ekonomik yapı bu rasyonel ve dengeli bir işbölümü ile daha büyük bir pazar yapısına kavuşarak büyüme trendine girecektir (Smith, 2008:5-23).

Adam Smith iktisadi büyümeyi iki ana kaynağa bağlamakta bunlardan birincisi “sermaye birikimi” iken, ikincisi, emeği sınıflandırarak “verimli-verimsiz” diyerek ayırmasıdır. Klasikler döneminde henüz milli gelir muhasebesi gelişmemiş olduğundan (iktisadi büyümenin reel milli gelir artışı olduğu bilinmemesine rağmen) milletlerin zenginliği ve servetinin artması, ona göre iktisadi büyüme anlamına gelmekteydi. Mübadele için üretim yapan bir ekonomide, ulaştırma ve haberleşme ve serbest ticaret tarafından belirlenen piyasa büyüklüğü, işbölümüne yol açmakta, işbölümü

verimli emek harcamak suretiyle, milletlerin zenginliğini arttırmaktadır (Bocutoğlu, 2012:65).

Adam Smith'in iktisadi büyüme sürecini şu şekilde belirtmek mümkündür:

“Fazla Kaynak →Düşük Sermaye Stoku→Yüksek Kâr Oranı→ Sermaye Stoku Artışı→İşgücü Talebi Artışı→Ücret Hadleri Artışı→ Sermaye Stoku ve Nüfusun Maksimuma Ulaşması→**İKTİSADİ BÜYÜME**”(Berber, 2006:58).

Klasik iktisatçılar büyüme için gerekli olan şartları şöyle belirlemişlerdir; “Toplumsal ve kültürel çevre, politik yönetim, teknik yeniliklerin yapılması ve uygulanmasına elverişli şartlar, piyasanın yeterliliği ve genişliği ile piyasa ekonomisinin varlığı” (Kazgan, 1991:100), bu etkenlerin büyümeyi sağlayacağına ve devletin ekonomiye müdahalesinin gerekmeyeceğine inanmışlardır. Dolayısıyla, iktisadi büyümenin kaynağı ve servet birikimi olarak iktisadi faktörlerin akılcı kullanımı yanında tarım, ticaret, her türlü iktisadi üretim ve ülkeler arası dış ticaret gibi iktisadi faaliyetleri büyümenin kaynağı olarak değerlendirmişlerdir (Bocutoğlu, 2012:51).

İktisadi büyümenin ve toplumun refahının artışı, üretim artışında gizlidir. Dolayısıyla ekonominin “arz yönüne” ağırlık vermesi ve her arzın kendi talebini yaratacağı görüşünü öne sürmesi “toplam talep” kavramını ikinci plana atmıştır (Savaş, 1994:182). Bununla birlikte, gelişmiş ülkelerin büyüme sürecini açıklayamamakta ve az gelişmiş ülkelerin büyüme sürecine etki eden faktörleri belirleyememektedir. Ayrıca modelde, kullanılan varsayımlar

günümüz ve daha önce yaşanan büyüme deneyim ve yapılarına uymamaktadır. Bu bağlamda, devletin müdahale etmediği bir piyasa yoktur, tam istihdam ve tam rekabet piyasası koşullarının olduğu bir ekonomiye rastlanmamıştır. Bu modelin tek önemli yanı ilk kez büyümenin model olarak ele alınıp incelenmiş olmasıdır (Acar, 2002:65-66).

2.3.2. Thomas R.Malthus'un İktisadi Büyüme Modeli

Thomas R.Malthus, ekonomide meydana gelen reel hasılayı toprak ve işgücüne bağlamıştır. Ancak toprağın miktarı sabit olduğundan, reel hasıla miktarı nüfus artışına bağlı olarak artacaktır. Malthus, iktisadi büyümeyi etkileyen faktörleri dört temel noktada özetlemiştir (Özgüven, 1001:76-79; Deliktaş, 2001:92-102; Ricardo, 2008:359-383):

- 1- Nüfus artışı (nüfus geometrik olarak katlanarak artarken, gıda ve ihtiyaç ürünleri aritmetik olarak tek tek artmaktadır).
- 2- Tasarruf artışı
- 3- Toprağın verimliliği
- 4- Teknolojik yenilikler (makineleşmenin üretimdeki etkisini vurgulamıştır.)

Malthus, makineleşmeye bağlı olarak, bir talep artışının olacağını ve dolayısıyla yeni pazarlara gereksinim duyulacağını belirtmiştir. Bunun için seri üretim ve sanayileşme, kentleşme ve göçün üretim sürecindeki önemine değinmiştir (Berber, 2006:69). Malthus'un bu konudaki görüşleri, Smith ve Ricardo'nun görüşleriyle örtüşmektedir. Malthus'un geliştirdiği modele göre, nüfus ile hasıla

büyüme hızları arasındaki uyumsuzluk üzerine inşa edilmiştir (Ünsal, 2007:51-59).

Modele dinamiklik kazandıran özellik, nüfus-ücret ilişkisinde, ücretler artınca nüfusunda artacağı varsayımdır. Ancak günümüzde, Thomas Malthus'un teorisini geçersiz kılan gelişmelerin ortaya çıkması; yaşam seviyesinin ve kişisel gelirin yükselmesi, eğitim oranı artışı, sağlık hizmetlerinin gelişmesi ve genişlemesi, hijyenik bir toplum oluşturma bilinci vb. sosyal gelişmelerin meydana gelmesi, ölüm oranlarının düşmesine, çocuk ölümlerinin azalmasına ve buna bağlı olarak ülkelerde teoride ortaya konan aşırı ve geometrik nüfus artışının ortaya çıkmamasına neden olmuştur. Bu açıdan ortaya konan teorik yaklaşım hem mantıksal, hem de ampirik olarak geçersizdir (Kaynak, 2009:27).

Malthus'a bir eleştiri getirmek gerekirse, fert başına gelir ve nüfus artışı arasındaki, son 150 yıl boyunca beşeri ve fiziki sermaye ile yeni teknolojik buluşların fert başına geliri arttırdığı (nüfus artmasına rağmen) görülmektedir (Deliktaş, 2001:97-98). Bu bağlamda, asgari ücret seviyesi için sonsuz olan emek arzı varsayımı gerçekleşmemiştir ve ayrıca modelin günümüzün gelişmekte olan ülkeleri için geçerliliğine bakıldığında ise, çok farklı nitelikler taşıyan bu ülkelerin bütünüyle bu modelin etkisinde olduğunu söylemek mümkün değildir (Berber, 2006:68).

Malthus'un kurduğu nüfus teorisinin hem o dönemdeki toplumlarda (Osmanlı İmparatorluğu'nda, Amerikan Yerlilerinde ve Pasifik Ada Toplamlarındaki incelemelerde), hem de günümüz toplumlarında bir evrensel geçerliliğinin olmadığı saptanmıştır (Aksu, 1988:236-237; Kazgan, 1991:87). Ayrıca, "ücretlerin tunç yasası"nda,

ücretlerin sadece arz yanlı olarak belirlendiğini açıklaması gerçeklerle uyuşmamaktadır (Kaynak, 2009:27). Teknolojik ilerlemenin fert başına hasıla düzeyini etkileyeceğini belirtmiş olması da bir başka eleştirilecek durumdur (Ünsal, 2007:76). Günümüzde ücretler, iktisadi büyüme sürecinde ve sanayi yapılanmasının değişmesiyle hem arz, hem de talep tarafından birlikte belirlenmektedir (Kaynak, 2009:27).

2.3.3 David Ricardo'nun İktisadi Büyüme Modeli

David Ricardo'ya göre büyüme önce kendiliğinden ve otomatik olarak gerçekleşir, sonra ekonomi durgunluğa girer. Dış ticarete mukayeseli maliyetler veya üstünlükler teorisine dayandırarak toplam üretim miktarı arttırılabilir, böylece büyüme nisbi olarak gerçekleşir (Özgüven, 1991:12-14). Ricardo, iktisadi büyüme sürecinde üretim girdileri arasında bölüşümü belirleyen kanunları incelerken, kendi adını taşıyan büyüme teorisini kurmuştur (Kazgan, 1991:98). Ricardo'nun iktisadi büyüme teorisinin temel kıstasları şunlardır (Özgüven, 1988:12);

1. Tam rekabet,
2. Tam istihdam,
3. Devletin ekonomik hayata karışmaması,
4. Tarımda azalan verimler kanunun geçerli olması,
5. Ücretler kısa dönemde emek arz ve talebine bağlı iken, uzun dönemde ise asgari geçim düzeyine bağlı olması (burada Malthus'un nüfus teorisi etkisini gösterir),
6. Sanayide ise artan verimler kanunun geçerli olmasıdır.

Ricardo, nüfus artışına paralel olarak üretim artışının gerçekleşeceğini, böylece büyüme sürecine geçileceğini ve bu süreçte kârların çok yüksek olacağını ifade etmektedir. Karların artması sonucunda elde bulunan tasarruflar yatırıma yönlendirilir ve sermaye birikimi artmaya başlar. İşçi ücretleri de bu durumdan etkileneceğinden cari ücretlerde asgari geçim ücretinin üstüne çıkacaktır (Ricardo, 2008:129-144). Bununla birlikte eninde sonunda kârlar düşecek, sermaye birikimi ve iktisadi büyüme duracaktır. Bu durumun gerçekleşmesinde, “Azalan Verimler Kanunu” etken faktördür (Berber, 2006:68). Çünkü tarımda zaten alan sınırlıdır ve teknik gelişme hızı çok düşüktür. Smith ve Ricardo’nun iktisadi büyüme modelinde birleştiği ortak görüş, emek faktöründe artan verimler kanunu geçerli iken, tarımda ise azalan verimler kanununun geçerli olacağıdır (Smith, 2008:108-160; Ricardo, 2008:129-144). Ricardo’nun modeline yapılan en büyük eleştiri, bir ekonomi devamlı tam istihdam ve tam rekabet şartlarında olduğu varsayımı gerçeklere ve tecrübelerle uymamaktadır (Alkin, 1987:54-55). Ayrıca, “azalan verimler yasası”, büyüyen bir ekonomide faktör paylarının trendini ve sürece dayalı bir büyüme modeli kurabilmek açısından yetersizdir (Alkin, 1987:54).

2.3.4. J.B.Say'ın İktisadi Büyüme Modeli

J.Baptiste SAY'a⁸ (1767-1832) göre, iktisadi büyüme için üretimin arttırılması, üretimin arttırılması içinde sanayileşmenin temellerinin atılması gerekmektedir. Sanayide artan randımanlar (verimler) kanununu benimsemektedir (Kazgan, 1991:106-107; Özgüven,1991:97-98). Fazla üretimin getirdiği sıkıntıları bertaraf etmek için ticari faaliyet sahasının genişlemesine imkan sağlandığında, talep hacminin artmasının yolu da açılmış olacaktır. Teşebbüs hürriyeti ve yayılcılığı, yaratma gücü ve satış imkanları, durgun ekonomik hayatı canlandırıp geliştirirken, iktisadi büyümenin kapılarını da açacaktır(Özgüven,1991:94-97).

Say'a göre, müteşebbis önce verimli hizmetler piyasasında alıcı (talep eden), sonra mal ve hizmetler piyasasında satıcı rolüne girmiştir. Girişimciyi, üretim faktörleri ile mal piyasaları arasında bir köprü unsuru olarak görmektedir. Bu düşünce doğrultusunda, iktisadi liberalizmin temellerini oluşturan, “Laisser Faire-Laisser Passer (Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler)” görüşünü savunmuş ve bu görüşlerin iktisadi hayatta uygulanması konusunda Mahreçler Kanununu (Özgüven,1991:97-98)⁹ ortaya koymuştur (Akyüz ve Ertel,

⁸ İngiliz klasik okulu A.Smith ile gelişirken, Fransa'da klasikçilerin temsilcisi Say ile olmuştur. Müteşebbis ve ilk Fransız iktisat profesörüdür.İktisadi liberalizmi benimsemiş ve “her arz talebini yaratır” düşüncesini ortaya atmıştır. Yani bir ekonomide toplam arz toplam talebe eşit olacaktır. TD=TS

⁹ Mahreçler Kanunu; mahreç kavramı, mal ve hizmetlerin talebe arz edildiği bir yer bir sürüm alanıdır. Piyasa alanı, pazar kavramı anlamına gelmektedir. Bu kanunda, fazla üretimin krizlere neden olacağı öne sürülmüştür. Bir malın satıcısı sattığı bu malın karşılığında kazandığı para ile başka bir mal satın alacaktır. Böylece bir malın üretimi diğer mallara olan talebi doğurmaktadır. Piyasada tıkanıklık olmayacaktır. Bir ülkenin üreticileri ne kadar çok olursa, üretimde o nispette artar, mahreçlerde o derece kolay açılır ve geniş olur. Üretim kapasitesi (büyümesi) iki katına çıktığında, önce bütün piyasalarda malların arzı, bunun sonucunda para miktarı (emisyon hacmi) ve toplam talep iki kat artacaktır. Ekonomide tam istihdam vardır. Krizlerin ve dengesizliklerin nedeni; üretim yetersizliğindedir. Ekonomide arz-talep eşitliği gibi, tasarruf-yatırım eşitliği de bulunmaktadır. Mahreçler Kanunu üç varsayıma dayanır (Özgüven,1991:97-98);

1. Fiyatlar maliyetlere eşittir,

1990:306;Kazgan, 1991:107; Özgüven, 1991:96).

Say'ın iktisadi büyüme teorisine yapılan eleştiriler, Mahreçler Kanunu çerçevesinde olmuştur. Çünkü her ekonomide tam istihdam ve tam rekabet koşullarının ideal olarak sağlanması mümkün olamamaktadır. Ayrıca büyüme modeliyle ilgili gerekli varsayımlar ortaya konmasına rağmen sadece üretime dayalı olarak, her arz kendi talebini yaratır düşüncesinden hareketle, mallar ve gelirlerin, reel ve nakdi akımların, arz ve talebin kendiliğinden tam kullanım durumunda (iktisadi yapı) dengeye geleceğini belirtmiştir. İktisadi yapının dengeye gelememesinin nedenini sadece işçilerin ücret düşüşlerindeki direnmesine bağlaması ve modelin bugünün şartlarını açıklamakta yetersiz kalması eleştirilecek bir diğer durumdur (Kazgan, 1991:107).

2.4. Karl Marx'ın İktisadi Büyüme Modeli

Marksist kapitalist büyüme sisteminde; “Kapital birikimi önem arz eder. Teknik değişme ön planda rol oynarken, kapitalist birikim için tekrar-sürekli üretim gereklidir. Artı-değer elde etmek için kullanılan kapital birikime gidiyorsa, yeniden üretim sürecine girerek tekrara dayalı bir üretim söz konusu olmaktadır.” (Kazgan, 1991:387). Marx'ın büyüme modelinde, büyüme hızını belirleyen üç önemli oran vardır (Alkin, 1987:60; Gürak, 2006:79).

-
2. Maliyetler gelire eşit olmalıdır,
 3. Bütün gelirler harcanmalıdır.

$$1) \text{ Artı Değer Oranı } s/v, (a = s / v) \quad (11)$$

$$2) \text{ Kar Oranı } s/(c+v), k = s / (c+v) \quad (12)$$

$$3) \text{ Sermayenin Organik Bileşimi } c/v, (b = c / c+v) \quad (13)$$

(s) işçiye ödenmeyen ücreti (artı-değeri), (v) işçiye ödenen ücreti, (c) sabit sermayeyi, (a) artı değer oranını ve (k) kar oranını simgelemektedir. Büyümeyi kar oranı belirlemektedir. Kar oranını belirleyen iki unsur vardır. Bunlar, artı değer oranı ile sermayenin organik bileşimidir. Buna göre denklemi şöyle yazabiliriz(Alkin, 1987:60; Gürak, 2006:79):

$$k = s/(c+v) \quad (14)$$

Artı-değer oranı sabit varsayıldığında, süreç içerisinde teknolojik yeniliklerden kaynaklanan sermayenin organik bileşimi (c/v) ve kar oranının düşmesine neden olacaktır. Kar oranı sıfır olduğunda ise yeni yatırımlar ortaya çıkmayacak ve ekonomik buhran kaçınılmaz olacaktır (Gürak, 2006:80). Gayri safi yatırımdaki artış sonucu, üretim tekniğinin değişerek, sermayenin organik bileşiminin yükselmesi ve emek veriminin artması iktisadi büyüme sağlayacaktır (Kazgan, 1991:390). Artı-değer oranı ile kar oranı arasında doğru yönlü bir ilişki vardır. Ortalama kar oranı ile sermayenin organik bileşimi arasında ters yönlü bir ilişki vardır (Unay, 2000:188-189).

Marx'a göre, sermaye birikiminin iki sonucu bulunmaktadır; birincisi, üretimde kapital yoğunluğunun artması karların düşmesine sebep olurken, ikincisi ise, kapitalin gittikçe daha az elde

toplanmasıdır. Giderek artan tekelleşme sebebiyle, küçük kapitalistin giderek piyasadan çekileceğini ve bunlarında yeni emekçiler olarak ortaya çıkacağını belirtmiştir (Türkdoğan, 1981:160; Acar, 2002:69-70; Berber, 2006:93).

Marx'a göre, kapitalistler arası rekabet durumu sermayenin organik bileşimini değiştirir. Bu da aslında büyüme anlamına gelmektedir. Sermaye birikimini belirleyen en önemli unsur, artı-değerin kapitale dönüşümüdür. Uzun dönemde kapitalizm kuralları geçerli olduğundan, karların düşmesine ve yatırımların azalmasına sebebiyet vereceğinden, bu durumda iktisadi büyümede düşme görüleceği veya sınırlı bir büyüme olacağı görüşü vardır. Çünkü artı-değer oranının (üretim sürecinde kullanılan emek ve sermayenin üstündeki ve ötesindeki değer) sabit olduğu varsayılarak, zaman içinde (uzun periyotta) teknolojik yenilikler nedeniyle sermayenin organik bileşiminde bir artış görülür. Bu durum kar oranlarının düşmesine sebebiyet vereceğinden ve sonunda kar oranları sıfır olacağından, yeni yatırımlar meydana gelmeyecek ve büyüme duracaktır. Bunun sonucunda ise ekonomik yapıda dengesizlik ve kaos oluşacaktır (Türkdoğan, 1981:146-152; Özgüven, 1988:23-24; Kazgan, 1991:371-375).

Marx, teknolojik yeniliklerin büyümeyi nasıl etkilediğinden çok emeğin sömürsünün nasıl arttırıldığıyla ilgilenmiştir. Emek, aynı zamanda iktisadi büyümenin en önemli belirleyicisidir. Sermaye ise, emeğin ortaya koyduğu bir ürün olarak görülmektedir. Büyüme hedefinin gerçekleştirilebilmesi ancak tüm üretim araçlarının kamuya devredilmesi ile mümkün olacaktır. İktisadi büyüme yatırımların, yatırımlarda kar oranının bir fonksiyonudur (Gürak, 2006:81).

Marx'ın büyüme teorisine birçok eleştiri getirilmiştir. Özellikle üretim faktör paylarının ve kar haddinin analizinde çelişkili durumlar bulunmaktadır (Alkin, 1987:64). Küçük işletmelerin zamanla ortadan kalkacağı ve orta sınıfta giderek işçi sınıfına dönüşeceği görüşü, günümüzün ekonomik yapısında geçersizdir.

Günümüzün üretim sürecinde toplumun dinamik unsurunu taşıyan küçük işletmeler ve orta tabaka, batılı ülkelerin ekonomik yapısında giderek güçlenen bir görünüme sahiptir. Ücretlerde devamlı düşme görüleceği düşüncesi de gerçekleşmemiştir. Ayrıca, beşeri sermaye kavramına da yer verilmemiştir. Marx, yeni teknolojileri sadece sömürüyü arttıran (ideolojik) bir etken olarak düşünmeyip, iktisadi büyümeye katkısı açısından ele alsaydı daha önemli bir büyüme modeli ortaya koyabilirdi (Kazgan, 1991:365-366; Acar, 2002:71; Gürak, 2006:82; Berber, 2006:96-97).

2.5. John M. Keynes'in İktisadi Büyüme Modeli

1930'larda dünyadaki büyük ekonomik buhranla ortaya çıkan "**Keynesyen ekonomi**" 1960'lara kadar pek çok devletin ekonomik yapısında egemen olmuştur (Kumcu ve Eğilmez, 2005:33). John M. Keynes'in yazdığı "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" (1980) çalışmasında, devletin ekonomiye müdahalesi kaçınılmazdır. Bunda birçok faktör etken olmakla birlikte, ana neden toplam talep yetersizliğinden kaynaklanmaktadır (Han, 2006:44). Keynes'in düşünceleri özellikle iktisadi büyüme modelleri ve diğer analiz araçlarının katılımıyla, pek çok devletin ekonomi felsefesinin temeli olmuştur. Keynesyen ekonominin başlıca görüşlerini özetlemek gerekirse.

1. Ekonomide tam istihdam dengesi tesadüfi bir dengedir ve sürdürülebilmesinin hiçbir garantisi yoktur. Devletin müdahalesi olmazsa, ekonomideki dengesizlik sürekli bir durum olabilir. Keynes, iktisatta makro analiz yöntemine yer vermiştir. Özellikle, milli gelir, tüketim harcamaları, sermaye birikimi, vergiler, dış ticaret gibi konuları incelemiş ve araştırmıştır,
2. Gerçekte fiyatlar ve ücretler kurumsal düzenlemeler ve ekonomik olmayan nedenlerle klasik iktisatçıların düşündükleri gibi özellikle aşağı doğru esnek olmayabilmektedir,
3. Her talep kendi arzını yaratır. Dolayısıyla önemli olan talep cephesidir. Ekonominin canlandırılması ve denetlenmesi ancak talep politikalarıyla yapılabilmektedir,
4. Klasiklerden farklı yönü, devletin ekonomiye müdahalesini ve rolünü kabul etmiştir. Devlet müdahalesi olmadan tam istihdama ulaşmak mümkün değildir. Tüketim ve yatırım harcamaları arasında optimal dengeyi ancak devletin ekonomiye müdahaleci politikaları ile sağlanacağını belirtmiştir. Bütçe denklığı, nötr vergi gibi politikalar doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Ekonominin içinde bulunduğu duruma göre devlet bütçesinin açık veya fazla vermemesi için, artan yada azalan oranlı vergilerin tercih edilebileceğini belirtmiştir(Savaş, 1994:191-206; Kumcu ve Eğilmez, 2005:33; Han, 2006:45).

Keynes, otonom yatırımlardaki bir artışın ülke gelirinde çarpan mekanizması kadar artıracığını bu durumda büyüme emarelerinin gerçekleşeceğini belirtmiştir (Ülgener, 1991:309-310). Keynes'in modelinde, ne teknolojik yatırımlara ve getirdiği yeteneklere, ne de

nitelikli beşeri sermayeye yer verilmiştir. Keynes için uzun dönem dengesi ya da kısa dönem dengesi pek önem arz etmez, kısa dönemde de veri girdilerle (veri teknoloji ve emekle) eksik istihdamda ortaya çıkan dengeden, bu girdilerle tam istihdamdaki dengeye nasıl ulaşılacağını inceler (Gürak, 2006:85-86).

Ona göre; “Bir milletin zenginliği üretime dayalı olduğunu ret etmiyorsa da, üretimin ve tasarrufun ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki önemini ihmal etmiş, tüketim üzerinde odaklanmıştır” (Aktan, 2004:31). Tüketime üretime canlandıracağı görüşü, devletin bizzat kamu harcamaları yoluyla tüketimi canlandıracağı ve satın alma güçlerini destekleyerek yükselteceği görüşünü benimsemiştir (Han, 2006:44). Açıkça belirtmek gerekirse, Keynes, klasik ve neo-klasik iktisat görüşünden farklı olmak üzere, yeni bir iktisadi düşünce sistemin oturtmaya çalışmıştır (Alkin, 1987:69-71; Kumcu ve Eğilmez, 2005:33).

Özetle şöyle belirtmek mümkündür, Keynes’teki büyüme kısa dönemli bir büyüme süreci şeklinde olup, bu şekilde bir büyüme analizi yapmıştır. Çünkü amaç, uzun dönemli büyümeyi incelemek değil, kısa dönemde veri (sabit) girdilerle eksik istihdamda dengeden tam istihdamda dengeye nasıl ulaşılacağını ele alıp incelemektir.

Keynes teorisini arz ağırlıklı değil, talep ağırlıklı olarak kurmuştur. Keynes’in iktisadi büyüme modelinde, ne teknolojik yatırımlara ve getirdiği yeniliklere, ne de nitelikli beşeri sermayeye yer verilmiştir (Gürak, 2006:85-86). Bir ekonominin durgunluktan nasıl kurtulup, büyümeyi tetikleyen kaynakların ne şekilde ivme kazandıracığı konusuna ağırlık verilmiş, bu haliyle büyüme sürecinde bir ekonominin karşılaştığı sorunlara ve büyüme sürecinde etki eden

faktörlere girmemiş olması nedeniyle model şekil olarak eksik kalmış ve modeli statik bir hale getirmiştir (Acar, 2002:81).Keynes modelinde gelişmiş ülkeleri kullanması, az gelişmiş ülkelerin büyüme sürecini dikkate almaması bir önemli eksikliklidir.

Bu bağlamda Keynes büyüme modeli, gelişmiş batılı ülkelere özgü, efektif talep yetersizliğine bağlı işsizliği açıklaması, faal nüfustaki işsizliğin yüksek oranlarda seyrettiği az gelişmiş ülkelerdeki işsizliğin nedenlerini ve giderilmesini bu modelle açıklanması mümkün değildir. İşte bu nedenle azgelişmiş ülkelerin büyüme sürecinin nasıl oluştuğunu ortaya koymakta yetersiz kalmıştır. Ayrıca enflasyonu sadece talep enflasyonuna bağlı olarak açıklaması bir başka eleştirilecek durumdur (Kazgan, 1991:285).

2.6. Joseph Schumpeter'in İktisadi Büyüme Modeli

Joseph Schumpeter büyümeyi temel olarak, teknolojik yeniliklere bağlamaktadır (Gürak, 2006:89; Ünsal, 2007:71-73). Bu yenilikler içsel bir durum arz eder görüşünü benimsemiştir, hatta kapitalizmin temelinde de teknolojik yatırımlar ve bunların getirdiği yeniliklere dayandırmaktadır (Schumpeter, 1970:83). Schumpeter'e göre ekonomiyi büyütecek beş değişik yenilik söz konusudur (Özgüven, 1988:137; Aghion ve Howitt, 1988:53; Ünsal, 2007:71).

1. Piyasaya yeni bir malın, mevcut bir malın yeni bir tipinin veya yeni bir kalitesinin sürülmesi,
2. Yeni bir üretim tekniğinin kullanılması,
3. Yeni piyasaların bulunması,
4. Yeni bir hammadde veya yarı mamül kaynağının bulunması.
5. Endüstrinin yeniden düzenlenmesi; tröst, kartelleşme ve monopollerin engellenmesi.

Schumpeter, kapitalist ekonomik sistemin büyümesinde girişimcilere ve teknik ilerlemelerin girişimciler tarafından uygulanarak üretime sokulması ve böylece ekonominin canlanacağı görüşü (karların artırılarak, tasarrufların artacağı ve yatırımların genişleyeceği görüşü) vardır (Özgüven, 1988:136; Ünsal, 2007:72-73).

Keynes gibi ilk önce ekonomiyi durgun bir yapıda düşünür, kârın ve faizlerin düşük olması girişimciyi yeni üretim teknikleri ve yeni ürünler ortaya koymaya zorlar, bu durum ekonomide üretimi canlandıracağını düşünmektedir. Durgun bir suya atılan taş gibi tüm ekonomik yapıyı canlandıracağını ve sermaye-emek oranındaki bu artışın tüm sektörlere yayılarak yatırımları tetikleyerek büyümeyi gerçekleştireceğine (Schumpeter, 1970:83) inanmaktadır. Schumpeter'e göre kapitalizmin özelliği “**yaratıcı yıkım**” bir ekonomik yapıya sahip olmasıdır. Yaratıcı yıkımın sebebi ise teknolojik yenilikler (inovasyon) olmaktadır (Gürak, 2006:89-90).

Schumpeter, iktisadi büyümenin temel hareket noktasının teknoloji olduğunu belirtir. Bunu, kişi başına bilgi ile ölçülen, emekten veya sermayeden tasarruf sağlayacak zamanlar arası dışsallık

etkisiyle uzun dönemde kişi başına gelir büyümesi üzerinde gerekli önkoşul olduğunu düşünmektedir (Kaynak, 2009:137). “Teknolojiye ‘**dışsal bir unsur**’ olarak yaklaşmakta ve ‘**belirsizlik**’ özelliğini vurgulamaktadır”. Schumpeter, neoklasiklerle aynı görüşü savunur. Söz konusu firmalar teknolojik yenilikleri takip ederek kendilerine uygun olan teknolojileri satın alırlar. Schumpeter, neoklasik yaklaşımdan farklı olarak teknolojik yenilik kavramının alanını genişletmiş, teknolojik yenilik kavramını sadece üretim sürecinde yeni bir tekniğin kullanılması olarak değil, aynı zamanda yeni bir malın üretilmesi, yeni pazarların açılması, yeni pazar örgütlenmelerine gidilmesi, yeni hammadde kaynaklarının bulunması gibi süreçleri de kapsayan 4 temel görüşe dayanan bir kavram olarak tanımlamış ve bunun üzerine teknolojik yenilik fikrini oluşturmuştur (Ünsal, 2007:71-74).

Marx’ın görüşünden ayrıldığı nokta ise, işçilerin refah seviyelerini artarak sürdüreceğini, ancak işçilerin güçlü örgütlenmesi ve aydınlarla birlikte hareket etmesi, sermaye ve müteşebbis kesime karşı güçlenerek sosyal siyaset politikaları izlemeleri, çatışma olmadan (Marx’dan ayrılarak) sosyalizme geçileceğini belirtmektedir (Acar, 2002:75).

2.7. Roy Harrod- Evsey Domar’ın İktisadi Büyüme Modeli

Harrod’un, eksik istihdam dengesinden yola çıkarak, tam istihdam dengesine ulaştıracak büyümenin koşullarını araştırırken (Harrod, 1939:14-33), Domar’ın ise, tam istihdam dengesinden yola çıkarak büyümenin sürdürülebilmesini sağlayacak olan koşulları araştırmıştır (Domar, 1946:137-147). Birbirlerinden bağımsız olarak

hazırladıkları büyüme modelleri; sebep sonuç açısından ulaştıkları varsayımlar nedeniyle paralellik taşımaktadır, bunun için birlikte anılmaktadır. Harrod ve Domar modelleri özünde aynı olmakla beraber, aralarında şöyle bir fark vardır. Harrod, eksik istihdamı hareket noktası seçip tam istihdama ulaşmayı sağlayacak şartlar üzerinde dururken, Domar ise, tam istihdam durumundan hareketle bunun akım halinde süreç olarak korunması için gerekli şartları ortaya koymaktadır (Kaynak, 2009:66).

Harrod-Domar büyüme modelinin, nüfus artışı ve teknik ilerleme gibi dış (eksojen) değişkenlere bağlı olduğu tam istihdam durumundaki ekonomileri ele alan uzun dönem denge teorisidir (Alkin, 1987:204-205). Domar (1946); büyümeyi yatırım (I), yatırımın potansiyel sosyal ortalama verimliliği (σ) ve çarpanın ($1/1-c$) değerine bağlamıştır. Keynesçi iktisadın tasarruf-yatırım teorisine dayandırıldığı bu modelin, Keynesçi iktisattan ayrılan özelliği, temel vurgusunun dinamik bir ekonominin uzun dönemde istikrarlı büyümesi üzerine yapılmış olmasıdır.

Harrod birbirinden farklı üç büyüme oranı kabul etmektedir (Berber, 2006:96-97; Kaynak, 2009:77-78).

1. Gerekli büyüme hızı
2. Fiili büyüme hızı
3. Doğal büyüme hızıdır.

Keynes'in kısa dönemli statik analizini uzun dönemli olarak genişletmeye yönelik Domar'ın büyüme modeli, yatırımların büyüme üzerindeki etkilerini daha geniş kapsamlı olarak ele almış ve bir ekonomide yapılan yatırım harcamaları iki önemli etkiyi meydana getirir (Berber, 2006:109; Kaynak, 2009:84).

1. Ekonominin arz yönünü ilgilendiren, Kapasite Artırıcı Etkisi
2. Ekonominin talep yönünü ilgilendiren, Gelir Artırıcı Etkisi

Harrod'un büyüme modelindeki temel varsayımları 7 maddede belirtmek mümkündür;

1. Net tasarruflar (S_t), aynı dönemdeki milli gelirin (Y_t) sabit bir payıdır. Dolayısıyla, ortalama ve marjinal tasarruf eğilimleri birbirine eşittir.
2. Ekonomi dışı kapalıdır (İthalat ve ihracat yoktur).
3. Fiyatlar genel düzeyi değişmemektedir.
4. İşgücünün işe katılma oranı nüfus tarafından belirlenmekte ve dışsal bir etkiye sahiptir.
5. Üretim yalnızca sermayenin bir fonksiyonudur. Sermaye (K) ve emek (L) arasında tek ve sabit bir faktör bileşimi olarak değerlendirilmiştir
6. Ekonomide tek mal üretilmektedir ve gecikme yoktur.
7. Gelir, tasarruf ve yatırım kavramları toplulaştırılmış kavramlardır ve net olarak açıklanmamıştır (Kaynak, 2009:71-72).

Harrod-Domar'a göre temel büyüme kaynağı olarak tasarruflar, sermaye-hasıla oranı ve yatırımlar baş etkindir (Berber, 2006:52). Evsey Domar, 1947 yılında yayınladığı “expansion and employment” (Büyüme ve İstihdam) adlı makalesinde bir zaman sürecinde tam istihdamı sağlamanın gerektirdiği milli gelir büyüme oranını dikkate almaktadır. Yatırım artışlarının milli geliri ve üretim kapasitesini nasıl arttıracacağı üzerine çalışmalar yapmıştır (Domar, 1947:34-55). Harrod-Domar modelinde; iktisadi büyüme, tasarrufların bir fonksiyonudur. Buna göre fonksiyonu şöyle yazabiliriz (Gürak, 2006:88):

$$g = f(sY) \quad (15)$$

Harrod-Domar modelinde ex post yatırımlar, ex ante tasarruflara eşit olmalıdır.

$$I_{exp\ ost} = S_{ex\ ante} = Sy \quad (16)$$

İstikrarlı-dengeli büyümenin olabilmesi için bir denklem yazmak gerekirse (Gürak, 2006: 88);

$$g=s/v=n \quad (17)$$

Sonuç olarak I=S eşitsizliği nedeniyle denge bozulduğunda, istikrarsızlık olacak, büyümede duracaktır (Gürak, 2006:88). Harrod-Domar büyüme modeline göre, bir ekonominin fiyat istikrarını koruyarak büyüebilmesi için yatırımların kapasite artırıcı etkisi ile gelir artırıcı etkisinin; tam istihdamı koruyarak büyüebilmesi içinde fiili büyüme, garantili büyüme ve doğal büyüme oranlarının birbirine eşit olması gerekir (Alkin, 1987:183-187; Ülgener, 1991:423-424; Kaynak, 2009:78-79).

Ancak, sermayenin marjinal etkinliği, marjinal tasarruf ve tüketim eğilimi, nüfus artış oranı ve beklentiler zamanla deđiŖeceğinden bu koŖulların piyasa Ŗartlarında kendiliğinden sağlanması pek mümkün değildir. Dolayısıyla bir düzenleyici güç olarak devletin ekonomiye müdahale etmesi istenir. Bu sorunları gidermeye yönelik yapılan çalıŖmaların ise neoklasik büyüme modelinin ortaya çıkmasına sebep olmuŖtur (Parasız, 2003:143; Berber, 2006:136-137,143). “Harrod-Domar’ın büyüme hesaplamaları az gelişmiş ölkeler için değil, daha çok Batılı ölkeler için kullandıkları yöntemleri formüleŖtirmiŖtir” (Tüylüoğlu ve ÇeŖtepe, 2004:35).

Harrod-Domar büyüme modeli, toplam talep, üretim ve istihdam arasındaki iliŖkileri açıklayarak ekonominin büyüme hızını belirlerken, iki kavrama dayanmaktadır: marjinal tasarruf oranı ve sermaye- hasıla katsayısı. Bir ekonomide büyüme oranı; marjinal tasarruf oranı ile pozitif, sermaye-hasıla katsayısı ile negatif yönlü iliŖki içindedir. Yani bir ekonomide marjinal tasarruf oranı ne kadar büyük ise ve sermaye-hasıla katsayısı ne kadar küçükse, o ekonominin büyüme hızı o derece büyük olacaktır. Bir başka ifade ile, yatırım miktarı tasarruf hacmine eşit $S=I$ olduğunda marjinal tasarruf eğilimi ile sermaye-hasıla katsayısı tarafından belirlenen oranda ekonomi büyüyecektir (Dinler, 2009:371).

Domar modelinin üç temel kavramı vardır:

(a) Tasarruf Eğilimi,

(b) Sermaye/Hasıla Oranı,

(c) Sermayenin Ortalama Verimliliği (Domar, 1946:139-143; Alkin, 1987:174-175).¹⁰

Domar Modelindeki Basitleştirici Varsayımlar şöyledir (Alkin, 1987:174-184; Ülgener, 1991:423-425; Berber, 2006:136-137);

- a. Ekonomi dışı kapalıdır. Bu varsayımla Domar, dikkatleri özel sektör yatırımlarının kapasite artırıcı etkisi üzerine çekmektedir.
- b. Ekonomide gecikmeler yoktur. Yani üretimdeki bir artış aynı anda yatırım harcamalarını artırmakta, yatırım harcamalarındaki artış da aynı anda gelir artışına yol açmaktadır.
- c. Ekonomi tam istihdam denge seviyesindedir.

Bu modele yönelik bir takım eksiklikler ve eleştiriler getirilmiştir. Harrod-Domar iktisadi büyüme modelinde, Keynes'de

¹⁰ **(a) Tasarruf Eğilimi:** Tasarruf, gelirin tüketilmeyen kısmıdır ve tasarruf eğilimi, *ortalama tasarruf eğilimi* (S/Y) ve *marjinal tasarruf eğilimi* $\Delta S/\Delta Y$ olarak ikiye ayrılır. Modelde ortalama tasarruf $\Delta S/\Delta Y$ eğiliminden hareketle tam istihdam gelir seviyesinde $I=S$ eşitliği için gerekli olan yatırım miktarının belirlenmesinde ve marjinal tasarruf eğiliminden hareketle yatırım harcamalarından kaynaklanacak gelir artışının hesaplanmasında (α çarpan katsayısının değerinin ($k=1/Y$) belirlenmesinde) yararlanılmıştır. **(b) Sermaye/Hasıla Oranı:** Sermaye katsayısı olarak da adlandırılan sermaye-hasıla oranı, ekonomideki mevcut sermaye stokunun (K), tam istihdam üretim miktarına (Y) oranıyla bulunur. K/Y olarak hesaplanan ortalama sermaye-hasıla oranı, bir birim üretim için gereken sermaye ihtiyacını gösterir. **(c) Hasıla-Sermaye Oranı (Sermayenin Ortalama Verimliliği):** Sermaye-hasıla oranının tersine, hasıla – sermaye oranı yada sermayenin ortalama verimliliği denir ve Y/K ile gösterilir. Bu oran, ekonominin sahip olduğu tam istihdam gelir seviyesinin mevcut sermaye stokuna bölünmesiyle bulunur. Örneğin bir ekonomide 10 TL'lik üretimde bulunmak için 40TL'lik bir sermaye mali gerekiyorsa, ($K/Y=4$), sermayenin ortalama verimliliği $Y/K=10/40$ yani % 25 olur. Sermayenin ortalama verimliliği üretim kapasitesinin yada ekonominin üretim gücünün belirlenmesinde sıkça kullanılan bir araçtır. Sermayenin ortalama verimliliği için geçerli olan bu açıklamalar işgücünün ortalama verimliliği (Y/N) için de geçerlidir. (Evsey D. DOMAR, 1946:139-143; Erdoğan ALKİN, 1987:174-175).

görülen eksiklik bu modelde de mevcuttur. Beşeri sermaye (nitelikli emek) ve teknolojik yenilik kavramları yoktur, sadece sermaye kavramını üretim artışını sağlayan araç olarak görülmüştür. Bu model gelişmiş ülkeler için kurmuşlardır. Bu modelde kullanılan kavramlardan olan tasarruf eğilimi, sermaye hasıla oranı ve sermayenin verimliliğini hesaplamak zordur. Çünkü bunlar soyut kavramlardır. Modelde sabit katsayılı üretim fonksiyonu kullanıldığı için, büyüme çok iyimser olarak sisteme etki eden parametrelerin dengeyi sağlayacak şekilde kendiliğinden oluşmasına bağlıdır ki; burada ciddi eleştiriler almışlardır. Ayrıca, sermaye-hasıla oranının sabit kabul edilmesi yine iktisatçılar tarafından eleştiri getirilmiştir. Bu durum sürekli bir dengesizlik manasına gelmektedir. Harrod-Domar büyüme modelinde, dış tasarruflara hiç değinilmemiştir. Modelde büyümenin ortaya çıkmasında yaratılan hasılanın içeriğinde bir değişken olarak dış tasarrufların olmayışı bir eksikliktir. Ayrıca modelde, nötr teknolojik gelişme oranından bahsetse de, ülkenin elindeki teknolojik durumun koşullarına ve özelliklerine, bununla birlikte teknolojinin büyüme üzerindeki hızlandırıcı etkisine değinilmemiştir (Kaynak, 2009:96).

Bu modelde, sermaye, üretim artışını sağlayan tek faktör olarak düşünülmüş, nitelikli emek ve teknolojik gelişmeler yok sayılmıştır. Emek miktarının sınırsız olduğu varsayımı altında azalan verimler kanununu içermediğinden kısa vadeli bir büyüme analizi olarak kabul edilmiştir (Sarıbaş ve Sekmen, 2008:70).

Tasarruf eğilimi ve sermaye hasıla oranının kısa ve uzun dönemler itibariyle birbirine eşit ve sabit kabul edilmesi yanlış bir varsayımdır. Sermaye oranının sabit kabul edilmesi üretim

faktörlerinde bir ikame durumunun ve teknolojik gelişmenin olmadığı anlamına geldiğinden, modelin en önemli eksik yanını oluşturmaktadır (Berber, 2006:136-137).

2.8. Nicholas Kaldor'un İktisadi Büyüme Modeli

Nicholas Kaldor tarafından 1958 yılında iktisadi büyüme analize eden “büyüme karakterize eden temel faktörler” adlı çalışmasında sanayileşmiş birkaç ülkenin ekonomisini inceleyerek şu yaklaşımı getirmiştir; “üretim büyüme haddi ile sermaye ve işgücü arasındaki ve faktör fiyatları ile nisbi gelir payları arasındaki ilişkilerin uzun vadede sağladığı intizam” olarak kabul eder (Branson, 1995:564). Burada üretim sürecini bir büyüme göstergesi olarak değerlendirmiştir. Post-keynesyen ekolün en önemli temsilcilerinden olan Kaldor'un ekonomik büyüme konusunda değişik görüşler ortaya koymuştur. Kaldor, ekonomik sistemin farklı davranışlar sergilemesinde ekonominin talep yönünün anahtar konumunda olduğunu kabul eder (Çetin, 2009:358).

Kaldor, Harrod'un görüşünden destek alarak, sabit bir sermaye-hasıla oranına, erişmek için hızlandıran ilkesine gerek olduğunu belirtmiştir (Kaynak, 2009:141). Kaldor'un Harrod modelinden farklı kılan, gerçekleşen sermaye-hasıla (v), gerekli sermaye-hasıla oranı (v_r)'den küçük olursa, yatırımlar artar, verimlilik artar ve hasıla büyümesinin artacağını belirtmiştir (Kaynak,2009:142).

Kaldor'a göre, Harrod modelinde iktisadi dengeden giderek uzaklaşıldığını kendi modelinde ise böyle bir durumla karşılaşmayacağını, oluşturduğu büyüme süreci Solow'daki büyüme benzer şekilde kararlı ve devamlılığı olan bir durumdur.

Yani, geliştirdiği teknik gelişme fonksiyonu gereğince yatırımlar sürdüķçe büyümede kesintisiz bir şekilde sürdürülebilecek bir süreçtir (Kaynak, 2009:141).

Kaldor “Capital Accumulation and Economic Growth “ (1962:176-222) çalışmasında büyüme dengesini etkileyen 6 önemli madde olduğunu varsaymaktadır:

- 1 Üretim sürecinde iki önemli üretim faktörünü temel alır. Bunlar emek ve sermayedir.
- 2- Teknolojik ilerleme sürekli değildir.
- 3- Genel bir rekabet kuralı vardır.
- 4- Tüm karlar tasarruf edilirken, tüm ücretler tüketilir.
- 5- Sermaye ve emek birbirini sıkı bir şekilde tamamlamaktadır.
- 6-Sınırsız bir emek arzı bulunmaktadır. Bu da sabit bir ücreti sağlatmaktadır.

Kaldor, sanayileşmeyi iktisadi büyümenin itici motoru olarak gördüğü KEG (Kaldor’s Engine of Growth) teorisini ortaya koymuştur (Kaldor, 1957:596-624; Arısoy, 2008:11).Bu durumu gelişmiş batı ülkelerinde 1950-60 dönemlerini kapsayan testlerle sınama yapmıştır. Bu testler doğrultusunda iki temel görüş ve denklem ortaya koymuştur. Bu denklemlerden birincisi, imalat sanayindeki (verimlilik) büyüme ile toplam GSYİH büyümesi arasında güçlü bir ilişki olduğunu öngörmektedir. Kaldor, imalat sanayindeki büyüme ile ekonomideki verimlilik artışı arasında (Verdoorn denklemi)¹¹ veya

¹¹Verdoorn denklemi, emeğin produktivitesindeki artışla üretimin büyüme oranı arasında bir ilişkinin olduğunu ampirik olarak kanıtlamaya çalışır. Kaldor’da, emek başına ürünün büyümesi (d_y/y_d), kişi başına sermayenin büyüme oranına (d_k/k_d) bağlamaktadır. $[(d_y/y_d) = (d_k/k_d)]$ burada $h > 0$ ’dan büyük olmalıdır. Bu denklem teknik ilerlemenin göstergesidir (Arısoy,2008:11;Çetin,2009:359;Parasıız,2003:173) Verdoorn Yasası, imalat sanayindeki verimlilik büyümesi imalat sanayindeki üretim büyümesinin bir fonksiyonudur ve aralarında pozitif bir ilişkiye

ekonominin (istihdam artışı sağlayan) büyümesi arasında güçlü bir ilişkisinin olduğunu öne sürmektedir Kaldor, elde ettiği diğer ikinci önemli sonuçta, imalat sanayi istihdamındaki artışların verimliliği olumlu yönde, imalat sanayi dışında kalan istihdamdaki artışların ise verimliliği olumsuz yönde etkileyeceği varsayımını ortaya koymaktadır (Arısoy, 2008:11; Çetin, 2009:359).

2.9.Paul Rosentein Rodan’ın İktisadi Büyüme Modeli (Büyük İtiş Teorisi)

Paul Rodan tarafından geliştirilen dış ekonomik kaynaklı olarak iktisadi büyümeyi hedef alan büyük itiş(big push theory) teorisine göre¹², Paul Rosentein Rodan, 1943’te ‘Doğu ve Güneydoğu Avrupa’nın Endüstrileşme Problemleri’ adlı iktisadi büyüme ve kalkınma ekonomisi konulu makalesinde (Rodan, 1943:202-211); Az gelişmiş ülkelerin yoksulluktan kurtulmalarının dışardan finanse edilen yatırım ve endüstriler ile mümkün olacağı noktasından hareket eden Rodan, bu dönüşümün gerçekleşmesinden dünya ekonomisinin de olumlu anlamda etkileneceğini belirtmektedir. Ona göre bu dönüşümün sağlanabilmesi için, yoksul bölgelerin gelirini zengin bölgelerinkinden daha hızlı bir oranda yükselterek dünyanın farklı bölgeleri arasındaki gelir dağılımını daha eşit hale getirecek politikaların ortaya konulmasıyla yakından alakalıdır (Solmaz, 2008:1-15).

dayalıdır.Bu ilişki birikimli nedensellik sürecidir. Verimlilik büyümesi ile talep arasında sıkı ve organik bir ilişkisi vardır. Talebi de belirleyen üç unsuru vardır; tüketim, yatırım ve net ihracattır (Kaynak, 2009:146).

¹²Büyük itiş Teorisi, Ortodoks Büyüme Kuramlarından olup, gelişme sürecini iktisat bilimi sınırları içinde değerlendiren, içselleştiren ve iktisadi büyümeye önem veren büyüme modellerindedir.

P.Rosenstein Rodan,II. Dünya Savaşı devam ederken savaş sonrasında oluşacak yeni dünya ekonomisinin karşılaşıcağı sorunlarla ilgilenmeye başlamış ve buna bağlı olarak çözüm önerileri geliştirmiş, bu bağlamda Doğu ve Güney–Doğu Avrupa’nın kalkınmalarına engel olan sorunları şöyle belirtmiştir (Rodan, 1966: 50-51; Aktaran bkz: Solmaz, 2008:1-15):

- Milli gelir düzeyi düşük olduğu için talep yönünden darlık vardır.
- Nüfus fazla, toprak geniştir. Ancak üretim yetersizdir.
- Sermaye miktarı çok düşüktür.

Rodan’a göre az gelişmiş ülkelerin kalkınabilmesinin iki yolu vardır. Birinci yol, emek fazlası bulunan geri kalmış bölgelerden, sermaye fazlası bulunan gelişmiş bölgelere emek göçüyle bölgelerin kalkınmasıdır. Ancak bu yol çeşitli toplumsal dengesizliklere yol açabileceğinden sağlıklı bir çözüm yolu değildir. İkincisi ise sermayenin geri kalmış bölgeye gelmesidir (Rodan,1966:50–51; Aktaran bkz: Solmaz, 2008:1-15).

Aslında zengin ülkeler ile fakir ülkeler arasındaki gelir dağılımının azaltılması konusunda ciddi öneriler getiren bilimsel bir teoridir. Bu teorinin ortaya atıldığı tarihi dikkat edersek, iki kutuplu dünyanın ortaya çıkmaya başladığı süreçte doğu blokunun ekonomik anlamda geri kalmasına yönelik olarak, iktisaden büyümesini ve kalkınmasını sağlayacak politikaların oluşturulmasının gerekliliği, bunun içinde dışarıdan destekli ekonomik yatırımlarla ve üretim kesimleri arasındaki tamlama ile bu geri kalmışlık sorununa bir nebze olsun çözüm bulmayı hedeflemiştir (Kazgan, 1991:210).

İşte bu noktada üretim kaynaklarının optimal dağılımını sağlamak için iktisadi planlamanın gerekliliği konusu önem arz etmektedir. Ekonomide büyük itiş başlatmak ve kendini sürdürecekt büyümege geçiş sağılamak için sermaye birikiminin yeterli olması gerekmektedir. Bu bağlamda, Rodan yapılacak olan tasarrufların sermayeye ihtiyacı olan az gelişmiş ülkelere yapılması gerektiğini belirtmiştir. Az gelişmiş ülkelere yapılan yapılan yatırımların amacı “*kendini sürdüren büyümenin* (self-sustaining growth)” gerçekleştirilmesi içindir.

Bu uluslararası yardımlar genelde borç verme, hibe, teknik yardımlar, garanti kredi destekleri şeklinde olmaktadır. Devletin üretime bizzat katılması gerektiğinin altını çizmiştir. Büyük itiş teorisinin geçerliliğinin sağlanabilmesi yapılan dış kaynaklı yardımların çok büyük ölçekte ve aynı anda bütün zengin ülkeler tarafından fakir ve az gelişmiş ülkelere yapılmalıdır. Yoksa başarı mümkün değildir (Rodan, 1943:203-206; Ayrıca bkz: Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004:41-43).

2.10. Walt W.Rostow’un İktisadi Büyüme Modeli

Walt Whitman Rostow, 1960 yılında yayınladığı “The Stages Of Economic Growth (Les Etapes de la Croissance Economique)” adlı kitabında ekonominin gelişme süreci bakımından bütün toplumları izleyen (Acar, 2002:93) bir teori ortaya koymuştur. Rostow, bir iktisat tarihçisi olarak,Amerikan askeri ve dış politikası üzerine çalışırken geliştirdiği bu kuramın “ekonomik büyüme ve modern tarih hakkında bir teori” olduğunu belirtmektedir. Bütün toplumların iktisadi gelişmelerini tarihsel açıdan ele alırken,çeşitli ülkelerin toplumsal

yapısını 18. yüzyılın sonlarından 1960'lara kadar uzanan bir süreç içerisinde toplumsal gelişmelerini incelemiştir. Rostow, ülkelerin iktisadi açıdan tanımlanmalarını mümkün kılan **beş gelişme-büyüme aşamalarını** belirlemiştir (Türkdoğan,1981:29-31; Kotler, Jatusripitak ve Maesincee, 2000:86-87; Parasız, 2003:80-81):

1. Geleneksel Toplum Dönemi
2. Kalkışa Hazırlık Dönemi
3. Kalkış Dönemi
4. Olgunluğa Yöneliş Dönemi
5. Kitle Tüketimi Dönemi

Rostow'un çalışmasında önem arz eden bölüm, kalkış safhasıdır. Bu dönemde ekonomide net yatırımlar ve tasarruflar milli gelirin %10'lar mertebesinin üstüne çıkmaktadır. Örneğin, yine bu safhada modern bir yapının oluşturulması, sosyal, politik ve hukuki alanlarda çağdaş olarak politikaların hayata geçirilmesi sürecidir. Japonya 1875'de bu döneme girerken, A.B.D. ise, 1830-1860'larda girmiş, İngiltere bu döneme 1783-1802 döneminde, Rusya ve Kanada 1890-1914 döneminde, Hindistan ve Çin ise, 1952'lerde ve Türkiye ise 1937'de girmiştir (Rostow, 1960:65; Acar,2002:96).

Rostow, milletlerin zenginliğine ulaşmasındaki süreci gösteren bu aşamaları fakirlikten zenginliğe geçiş süreçleri olarak değerlendirmektedir. Günümüzde ise, Kitle Tüketimi Dönemi safhasında ise, "muasır medeniyet seviyesinin" (Saribaş ve Sekmen, 2008:23) tüm özelliklerini görmemiz mümkündür. Bu dönem A.B.D için 1913'de Henry Ford'un seri otomobil üretimine geçmesiyle başlamıştır. Batı Avrupa ve Japonya ise 1950'lerden sonra bu döneme

girmişlerdir.

S.Kuznets'in W.Rostow'un teorisine ciddi eleştirileri olmuş, bunları kısaca belirtmek gerekirse; "Dönemler arasında bir analitik bağlantı belirlenmeli ve gelişim ona göre açıklanması gerektiğini belirtmiştir. Her safhanın bir takım özellikleri belirlenerek ona göre artış veya azalışı belirleyen ölçülebilir özellikler ortaya konmamıştır. Ayrıca bir safhanın bir özelliği yine sadece o safhaya özgü bir nitelik taşımalıdır" (Acar, 2002:98) görüşlerini eleştiri olarak belirtmiştir.

İktisadi büyümenin motoru olarak, tasarruf oranları ve sermaye – hasıla toplamının bir sonucu olarak görmüştür. Ancak tek başına dönüşüm halindeki bir ekonomik yapı için bu durum uygun değildir. Modelde, beşeri sermaye kavramı da dışarıda bırakılmıştır. Bu bakımdan ciddi bir eksikliklerdir. Kalkış aşamasına kadar insanın çevre ile ilişkilerine hiç değinilmemiştir . Bunun yanında, bir ülkenin hangi aşamada olduğunun saptanması ve tek tip büyüme modeli ortaya koyarak bütün ülkelerin taklitçi bir batı modelini uygulayacağı (Parasız, 2003:82)görüşü ciddi eleştiri almıştır.

2.11. Neo-Klasik İktisadi Büyüme Modelleri

2.11.1. Robert Solow'un İktisadi Büyüme Modeli

Neo-Klasik büyüme teorisinin çıkış noktasını Solow (1956) ve Swan (1956)'ın iki ayrı makalesindeki ampirik çalışmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Solow iktisadi büyüme modelini, dört değişken şeklinde ortaya koymak mümkündür: Gelir (Y), fiziksel-maddi sermaye (K), emek (L) ve bilgi ya da işgücü etkinliği (A). t zamanındaki üretim fonksiyonu (Solow, 1957:312);

$$Y(t) = F [K(t),A(t),L(t)] \quad (18)$$

Neo-klasiklerin temel amacı, gelir düzeyini veri alarak fiyat mekanizmasını kullanarak, piyasanın ve fertlerin davranışlarını düzenleyen bir araç olduğunu ispatlamaya çalışırken, tam rekabet piyasası çerçevesinde oluşturulan varsayımlar içerisinde normatif nitelikte büyüme modeli şeklinde ortaya konmuştur (Guerrien, 1991:138). Bu büyüme modelinin normatif nitelikte oluşunun nedeni, dengelerin optimal ve etkin olmasından kaynaklanmaktadır(Guerrien, 1991:54). Neo-Klasik Büyüme Modeli, ekonominin tam istihdama ulaşmasında gerekli olan dinamik şartları oluşturmaktır. Aslında Neo-klasikler, Keynes'in ekonomik görüşlerine olan tepkilerinden beslenerek ortaya koydukları görüşlerdir (Yülek, 1997:89-105). Bu modelin temelinde, sermaye stoku ile verimlilik fonksiyonu bulunmaktadır. Emek birimi başına giren girdi ve çıktı arasındaki ilişkiyi göz önünde tutmaktadır. Kişi başına sermaye miktarı ne kadar hızlı büyürse, reel GSMH ve kişi başına gelir o kadar hızlı büyüyecektir (Parasız, 2003:131). Model, azalan verimler kanunu işlediğinden, büyümeyi belirleyen temel unsurlar, teknolojiye bağlı değişim ve nüfus artış hızıdır. Ancak bu iki unsur, modelin dışından belirlenmektedir (Acar, 2002:125; Bulut, 2009:26-27).

Bu fonksiyona göre üretim (hasıla), bu girdilerin artan bir fonksiyonudur ve veri sermaye-işgücü düzeyinde üretim, teknolojik yenilik ve değişimler (A'daki transformasyon) yoluyla artırılmaktadır. Üretim fonksiyonu, sermaye ve işgücü girdisine göre ölçeğe göre sabit getirilidir. Neo-klasik büyüme teorisi şu varsayımlara dayanmaktadır;

1. Modelde ölçeğe göre getiriler sabittir (azalan verimlere dayalı).
2. Sermayenin marjinal verimliliği azalmaktadır.
3. Bağımsız bir yatırım fonksiyonu bulunmaktadır.
4. Faktörlerarası ikame olanaklıdır.
5. Nüfus dışsal olarak belirlenen sabit bir hızla büyümektedir (Kibritçioğlu, 1998:207-230).

Solow büyüme modeli, tasarrufun, nüfus artışının ve teknolojik gelişmenin, zaman içinde çıktının büyümesini nasıl etkileyeceği ortaya koymaktadır (Parasız, 2003:143). Devlete ekonomik hayatta sınırlı bir rol verilmiştir. Ayrıca modelin diğer varsayımları şöyledir;

- Model, tek sektörlü bir ekonomik yapıyı ele alır.
- Tek mal nedeniyle dış ticaret söz konusu değildir.
- Teknolojik değişimler tamamen dışsaldır.
- Üretim fonksiyonu ölçeğe göre sabit koşullarını taşımaktadır.
- Emek ve sermaye için azalan verimler geçerlidir.
- Tam rekabet ve tam istihdam şartları geçerlidir.
- Üretim faktörlerinin ikamesi mümkündür.
- Faktör piyasaları kusursuz bir şekilde işlemektedir.
- Yakınsama hipotezi geçerlidir.
- Tasarruf sahipleri ile yatırımcılar aynı kişilerdir (Jones, 2001:18-19; Berber, 2006:142-143).

Neo-klasik teorinin iki temel öngörüsü bulunmaktadır. Bu modelde tasarruf oranı ile durağan olan sermaye-iş gücü ve kişi başına gelir değerleri doğru orantılıdır. Yani daha çok tasarruf eden bir ülke daha az tasarruf edene oranla durağan halde sermaye yoğun ve daha zengin olacaktır. Ancak tasarruf oranındaki artış durağan haldeki

büyüme hızına etki etmemektedir. Model, azalan verimlerle ifade edildiğinden, model durağan hale geldiğinde iktisadi büyüme belirleyen temel unsur; “teknolojideki değişme” ve “nüfus artış hızıdır” (Sarıbaş ve Sekmen, 2008:70). Diğer taraftan, bu iki unsur model içerisinde belirlenmemekte ve dışsal olarak katılmaktadır. Neo-klasik büyüme modeli, Harrod-Domar modelinin aksine sürdürülmesi çok zor olan ve denge şartlarına bağlı olmayan, devletin müdahalesine gerek duymayan ve beşeri sermaye unsurunu içselleştiren dengeli bir büyüme amaçlamıştır. Standart neo-klasik piyasa koşullarında, çıktı düzeyinin sermaye ve emek girdisi tarafından belirlendiği, azalan verimlerin ve ölçeğe göre sabit bir getirinin olduğunu varsaymaktadır (Bulut, 2009:26).

Neo-klasik büyüme modeli, iktisadi büyüme üretim fonksiyonundan hareketle tanımlamakta ve ekonomik büyüme üretim fonksiyonunun yukarıya doğru kayması şeklinde açıklamaktadır. Solow’a göre; tek sektörlü standart neo-klasik iktisadi büyüme modelinin temel varsayımları; ölçeğe göre getirilerin sabit olduğu, sermayenin marjinal verimliliğinin azaldığı, teknolojinin dışsal olarak belirlendiği, faktörler arası ikamenin mümkün olduğu ve bağımsız bir yatırım fonksiyonunun bulunmadığı (Solow, 1956:65-94) varsayımına dayandırmaktadır.

Ayrıca kısa dönemde tasarruf eğiliminde meydana gelen artışlar, birim emek başına sermaye ve birim emek başına geliri geçici olarak arttırır, uzun dönemde büyüme üzerindeki değişikliğine yönelik etkisi olmayacaktır (Kaynak, 2009:114-115). Modeldeki, teknolojik gelişme, emek arttırıcı teknolojik gelişme niteliğinde olup, bu tür teknolojik gelişme büyüme sağlarken, birim başına sermaye

ihtiyacını da karşılanmasını gerektirmektedir. Nüfus artışının emek yada etkin emek başına düşen sermaye stokunun düşeceğini ve üretimi azaltıcı etkisi olduğunu belirtir. Bu anlamda, nitelikli beşeri sermaye ile iktisadi büyüme ilişkisini tam olarak açıklayamamışlardır (Berber, 2006:164-165;Gürak, 2006:89). Neo-Klasik büyüme modeli ampirik ve teorik çalışmalarda, uzun süre hakim olmuş fakat ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılığı açıklamakta yetersiz kalmıştır. Neo-Klasik büyüme teorisinin, iki sonucu bulunmaktadır. Birincisi, teknik ilerleme olmazsa, iktisadi büyümenin olmayacağı, ikincisi ise, tasarruf oranında bir yükselmenin büyüme üzerindeki etkisi (şokun durumu kadar) etkili olacaktır (Parasız, 2003:136).

2.12. İçsel (Endojen) İktisadi Büyüme Modelleri

Neo-klasik iktisadi büyüme modeli, 1980'lerin ikinci yarısında geliştirilen ve büyüme literatürüne önemli katkı yapan içsel (son dönemde yeni geliştirilen) büyüme modellerini kendine temel alan teorik ve uygulamalı iktisatçıları derinden etkilemiştir. İçsel büyüme teorilerinin temel belirleyicileri, büyümeyi içerden sağlayan, besleyen ve kendi iç dinamikleriyle oluşan bir süreçtir (Berber, 2006:170-173).

İçsel büyümeden anlaşılması gereken, iktisadi büyümenin iktisadi yapının kendi içinden kaynaklanan faktörlerin bir neticesidir (Acar, 2002:127). Bu temel belirleyicileri özetle şöyle belirtebiliriz, eğitim, sağlık ve teknoloji politikasının yanında o ülkenin sahip olduğu kültürel, sosyal ve diğer özellikleri içsel büyümenin temel esasları arasında yer almaktadır. Ülkenin kendine has özelliklerinin getirdiği tesadüfler aracılığıyla araştırma ve geliştirme faaliyetlerine neden olur. Bu durum yeni mamullerin ortaya çıkmasına sebep olur,

daha etkin üretim yöntemleri ile farklı dizayn ve üretim süreçlerini ortaya çıkartmaktadır. Sonuçta Schumpeter’de görülen iktisadi büyüme sürecinin benzer özellikleri gerçekleşmiş olacaktır (Berber, 2006:174-175).

İçsel büyüme modellerinde, kısa dönemde hasılanın büyüme hızı ve uzun dönemde gelirin durağan durum düzeyinin belirleyicisi olarak yatırım hızı, özellikle de makine yatırımı, alt yapı ve beşerî sermayeye yapılan yatırımın olduğu önem arz etmektedir (Parasız, 2003:175-185).

Bu bağlamda, iktisadi büyümenin iki temel ve yeni görüşü üzerinde durulur. Birincisi, “bilgi birikimi” ve ikincisi ise, “beşeri sermayedir” (Parasız, 2003:175). İçsel büyüme teorileri, birikime (bilgi, sermaye, teçhizat-donanım, vb.) yönelik sabit kazançlar üzerine kurulmuştur. Tasarruf ve yatırım tercihleri, uzun dönem etkinlik durumu iktisadi büyüme oranını etkileyebilmektedir. Bu anlamıyla, iktisadi yapı geniş ölçüde dışsallık, eğitim, öğretim ve fiziki sermaye oluşumu konusunda devlet müdahalesini güçlü ve gerekli olmasını sağlar. Bu bağlamda, içsel büyüme modelleri, farklı ülkelerdeki büyüme oranlarının, neden sürekli olarak farklı olabileceğini açıklayan bir teori olması, “yakınsama hipotezinin” uygulanma durumunu çürütmesi açısından ve sonuçta bazı ülkelerin sürekli fakir kaldığını da bu içsel büyüme teorileriyle açıklamak mümkündür (Begg, Fischer ve Dornbusch, 2010:532).

İçsel büyüme teorilerini genel olarak iki kategoride incelemek mümkündür;

1. Taşma (spillover) modelleri, Arrow (1962), Romer (1986) ve Lucas (1988)¹³
2. Ar-Ge modelleri. Romer (1987;1990) ve Grossman ve Helpman'ın (1990;1991)¹⁴.

Birinci modelde (yayımla-taşma modeli); Arrow (1962), Romer (1986) ve Lucas (1988)¹⁵, in öncülük ettiği taşma (spillover) modelleri, bir ekonomide teknolojinin özel araştırma etkinlikleri ve beşeri sermaye birikimi tarafından yaratıldığını iddia etmektedir. Varsayım olarak teknoloji, beşeri sermaye birikimi ve firmaların araştırma faaliyetleri sonucunda üretilir. Bu modeller, Solow modelinin dışsal olarak aldığı teknolojiyi içselleştirerek (Sarıbaş ve Sekmen, 2008:71) aynı zamanda, eksik rekabet, aşırı kâr gibi teorik sorunları da, firmaların kâr motivasyonu sonucu yaratılan teknolojiye bağlamakla ortadan kaldırmaktadır.

¹³Kenneth ARROW, (1962), "The Economic Implications of Learning by Doing", Review of Economic Studies, Vol:29, June 1962, s.155-173., Paul M.ROMER, (1986), "Increasing Returns and Long Run Growth", Journal of Political Economy, Vol: 94, No:5, (October 1986), s.1002-1037., Robert LUCAS, (1988), "On the Mechanics of Economic Development", Journal of Monetary Economics, Vol:22, No:1, (February 1988), North-Holland, s.3-42.

¹⁴ Paul M.ROMER, (1987), "Crazy Explanations for the Productivity Slowdown", NBER Macroeconomics Annual 1987, edi:S.Fischer, Cambridge MA,USA.s.56-57, Paul M.ROMER,(1990), "Endogenous Technological Change", Journal of Political Economy, Vol:98,No:5, Part:2,(October 1990), s.71-102. Gene GROSSMAN ve Elhanan HELPMAN,(1990), "Trade, Knowledge, Spillovers, and Growth", NBER Working Paper Series, No:3485, (October 1990), Cambridge MA, s.1-12., Gene GROSSMAN ve Elhanan HELPMAN,(1991), "Innovation and Growth in the Global Economy",Cambridge,MA:MIT Press.USA.,s.43.

¹⁵Kenneth ARROW, (1962), "The Economic Implications of Learning by Doing", Review of Economic Studies, Vol:29, June 1962, s.155-173., Paul M.ROMER, (1986), "Increasing Returns and Long Run Growth", Journal of Political Economy, Vol: 94, No:5, (October 1986), s.1002-1037., Robert LUCAS, (1988), "On the Mechanics of Economic Development", Journal of Monetary Economics, Vol:22, No:1, (February 1988), North-Holland, s.3-42.

İkinci modelde ise büyümenin kaynağı yeni teknolojilerdir. Teknolojik yenilikler içseldir. Beşeri sermaye dışsal bir faktördür. İçsel büyüme modellerinde ortak olan görüş, büyümenin belirleyicilerinin çok sayıda olduğu ve bunların sistem içinden belirlendiğidir.

Bununla birlikte, büyümenin sürükleyicisi yada motoru olarak yazarlar farklı konuları ön plana çıkartmaktadırlar. Bu çerçevede ele aldıkları ana faktör açısından içsel büyüme teorileri dört yaklaşım etrafında toplanabilir(Berber,2006:176):

1. Beşeri Sermaye Modeli (Lucas)
2. Bilgi Üretimi ve Taşmalar (Romer)
3. Kamu Politikası Modeli (Barro)
4. AR-GE Modeli (Grossman ve Helpman, Aghion ve Howitt, Jones)

Bu modelin büyümesini etkileyen üç sektör ve dört önemli girdisi bulunmaktadır (Gürak, 2006:130).

Büyüme Etkileyen Sektörler;

- a. Ar-Ge sektörü,
- b. Ara-mallar sektörü,
- c. Tüketim malları sektörüdür.

Büyüme Etkileyen Girdiler;

- a. Sermaye malları (K)
- b. Emek (L)
- c. Beşeri Sermaye ($H = H_A + H_Y$)(Resmi ve Özel Eğitim)
- d. Teknoloji düzeyidir(A).

Bu modelin en önemli sektörü olan Ar-Ge sektöründe L ve K kullanılmaz. Sektörde **artan verim yasası** geçerlidir. Teknoloji sınırsız büyüebilmektedir. Yeni teknolojilerin patenti, ara-malları sektöründe sadece bir tekel firmaya, “sermaye malları” üretimi için satılır. Tüketim malları sektöründe tam rekabet koşulları vardır. Firmaların karı sıfırdır. Mal varlıkları yoktur. Sektörde sabit verimler yasası geçerlidir (Gürak, 2006:132-133). Sanayileşmiş ülkelerde sürekli büyümeyi ölçmek için bir çok teori ortaya atılmış, ilk ve en basit olanı AK diye bilinen modeldir (Berber, 2006:183; Kaynak,2009:122-125).¹⁶

İçsel Büyümenin Neoklasik Büyümeden Farklılıkları:

1. İçsel büyüme teorileri, ekonomik büyümenin iktisat içi faktörlerden kaynaklandığını öne sürmektedir.
2. Teknolojik gelişme içsel büyüme teorilerinde içsel bir değişken olarak ele alınmaktadır.
3. İçsel büyüme teorisi, artan verimleri dikkate almaktadır. Romer’e göre, üretim ve yatırım sürecinde bir yan ürün olarak çıkan bilgi, sadece o şirket için değil ekonominin genelinde de verimlilik artışı sağlar.
4. İçsel büyüme teorisi tam yakınsamayı reddetmektedir.
5. Uzun dönem ekonomik büyüme üzerinde, Neoklasik modelde ihmal edilen eğitim düzeyi, kamu politikaları, dış ticaret, vergi,

¹⁶AK modeli, $Y = AK^\alpha L^\beta$ şeklindeki Cobb-Douglas üretim fonksiyonun genişletilmiş halidir. $\alpha + \beta = 1$ (ölçeğe göre getirilenin sabit olması) sonucunda, $\alpha = 1$ olması, denklemi şöyle yazabiliriz; $Y=A.K$ olur. Bu durumda, sermayenin ortalama ve marjinal verimliliği sabit teknoloji (A) düzeyine eşittir. Burada K, fiziki ve beşeri sermayenin toplamından ibarettir. AK modeli, sermaye stoku artarken, sermayenin azalmayacağı varsayımı üzerine kurulmuştur (Berber,2006:183;Ünsal,2007:239-241).

gelir dağılımı, bölgesel faktörler, kültürel yapı, dinsel faktörler, doğurganlık oranları, yönetim şekli, sağlık, enflasyon ve yatırım oranları gibi birçok ekonomik ve sosyo-kültürel faktörler etkilidir.

6. İçsel büyüme teorilerinde optimal büyüme oranının yakalanmasında devlet müdahalesine ihtiyaç duyulmaktadır (Berber, 2006:173-174).

2.12.1. Paul M. Romer'in İktisadi Büyüme Modeli

Paul M.Romer'e göre ise iktisadi büyümenin kaynağı "bilgi" (knowledge)dir. Bilginin üretime katkısı yeni tasarım ve yeni teknolojiler üreten Ar-Ge faaliyetleri olmaktadır (Romer, 1990:79).Teknolojik ilerleme de iki temel durum göze çarpmaktadır;birincisi, günümüzde ekonomik performansı etkileyen önemli bir faktör olarak ortaya çıkmakta, bu özelliği ile de verimlilik artışları yada iktisadi büyümenin en önemli dinamiklerinden sayılmaktadır, ikincisi de, teknolojik ilerleme devletin ya da üretim biriminin ekonomik karar verici mekanizmaları yoluyla sağlanmaktadır (Romer, 1990:72-73).

Romer'in modelinde "uzun dönem büyümenin motoru teknolojik yenilikler içselleştirilmiştir. Bu yeniliklerin kaynağı bilgi, bilginin kaynağını da beşeri sermaye olduğu" (Gürak, 2006:135) temeline dayandırılmıştır.

Paul M.Romer'e göre, teknolojik değişme,ekonomik büyümenin temelini oluşturmaktadır. Teknolojik değişme sermaye birikimini özendirici bir rol oynamakta ve bu iki unsurun etkisiyle işgücü başına üretimin artmasına imkan sağlar. Devletin sağlayacağı piyasa

teşvikleri ile firmaların piyasada rekabet şartlarına bağlı olarak yeni teknolojik ürünleri ve teknolojik değişimleri temel alan bir politika kendiliğinden oluşacağından daha kaliteli ürün piyasaya çıkacak ve talebi bir şekilde canlandıracak, pazar ve büyüme artış trendine girecektir (Romer, 1990:71-102).

P.M.Romer,büyüme kaynağının temelini ve büyüme modelini 4 temel unsura dayandırmıştır (Romer, 1990:78-88);

- 1- Büyümenin motoru yeni geliştirilen teknolojik altyapılar ve gelişmelerdir.
- 2- Bu teknolojiler ekonominin kendi içsel bir yapısı sonucunda oluşur.
- 3- Yeni tasarım ve ürünler kolay ulaşılabilen ya da kısmen ulaşılabilen mallardır.
- 4- Beşeri sermaye dışsal kaynaklı bir faktördür.

Beşeri Sermaye dışsal bir faktördür. Paylaşım ve kullanım engeli (rivalrous good) olan bir maldır (Romer, 1990:74-75). Romer'in büyüme modelini kısaca şöyle bir yorum yapmak yanlış olmaz "Nitelikli emeğin (H), bilginin (B) ve teknolojik yeniliklerin (A) uzun dönem büyüme ile ilişkilerini gösterme çabaları açısından önemli bir katkı sağlamıştır. Sanal ilişkiler üzerine kurulu olması gerçekçi ekonomik ilişkileri anlamakta ve yorumlamakta yetersiz kalmıştır. Nitelikli emek, büyümeyle ilgili değer yaratan unsur olarak karşımıza çıkmakta ve verimliliğin kaynağı olarak görülmektedir" (Gürak, 2006:135).

2.12.2. Robert Lucas'ın İktisadi Büyüme Modeli

R.Lucas ise büyüme için içsel bir etken olarak beşeri sermayeye dayandırmıştır (Acar, 2002:128). Büyüme üzerinde diğer etkenler olarak, fiziksel sermaye birikimi ve teknolojik değişiklikleri şeklinde belirtmiştir (Gürak, 2006:111). Lucas'a göre, eğitim ve dolayısıyla beşeri sermaye, teknoloji üretme ve üretilmiş teknolojiyi daha kolay benimsemesi ve kullanabilmesi sayesinde ekonomik büyümenin temelini oluşturacağı görüşünü baz almıştır. Lucas, tek sektörlü bir ekonomide fiziksel sermaye ile birikim ilişkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Nüfus dinamiği dışsal olarak alınmakta, ayrıca paraya dayalı değişim olgusu ve finansal piyasa dinamiğinin etkisi de dışlanmaktadır (Lucas, 1988:3-6)

Robert Lucas'da Solow'un düşüncesinden etkilenerek geliştirdiği iktisadi büyüme konusunda beşeri sermayenin önemini vurgulayan modelinde, beşeri sermaye birikimi (sabit bir oranda yatırım sabit bir getiriyi sağlar düşüncesi) fiziksel sermayeden daha önemli olduğu tezini öne sürmüştür (Lucas, 1988:17-18). Ona göre insanı eğitmek için yapılan yatırımlar, pozitif dışsallıklar yaratarak, ölçeğe göre artan getirinin oluşmasını sağlar. Ekonomi durağan durum dengesinde ise, kişi başına büyüme oranı, kişi başına beşeri sermaye büyüme oranına eşitlenecektir (Ünsal, 2007:220-221). Lucas'ın bir takım varsayımları şöyledir :

1. Ekonomi kapalıdır ve tam rekabet piyasası ile çalışmaktadır.
2. Ekonomik karar birimleri gelecekteki fiyatlar konusunda rasyonel beklentilere sahiptir.
3. Ekonominin teknolojisi, ölçüğe göre sabit getirilidir.
4. t anında üretime ayrılan işgücü (ya da eşdeğer olarak çalışma saati) sayısı $N(t)$ 'dir. $N(t)$ 'nin büyüme oranı dışsaldır: λ
5. Kişi başına reel tüketim, akım değişkendir ve tek sektörlü olan bu modelde ilgili mal cinsinden tanımlanmaktadır.
6. Fiziksel sermaye birikimi Solow modelinde olduğu gibi kişilerin tüketim yerine tasarruf etmeleri suretiyle olmaktadır.
7. Modelde, beşeri sermaye birikimi, kişilerin çalışma yerine eğitimi-okulu tercih etmeleri sonucu gerçekteşmektedir.
8. İşçi başına üretim fonksiyonunun büyüme üzerinde yarattığı sonuçlar açısından incelendiğinde, beşeri sermaye birikimine ayrılan zaman $(1-u)$ ile beşeri sermaye düzeyindeki değişme (Δh) arasındaki ilişkinin niteliğine bağlıdır. Bu ilişki doğrusaldır.
9. Modelde, beşeri sermayeden kaynaklanan verimlilik artışı sınırsız olduğundan artan verimler yasanına tabidir (Gürak, 2006:115). Her iki sektördeki beşeri sermaye birikimi sanayi sektöründeki yüksek teknoloji ürünü olması münasebetiyle, ortalama bir beceri düzeyine bağlıdır (Gürak, 2006:115; Kaynak, 2009:130-132).

$$\Delta h / h = g_h = (1 - u) \quad (19)$$

Lucas'ın modelindeki beşeri sermaye büyüme hızının $(1-u)$ olması, Solow'un ekonomik düşüncesinden etkilenmesi nedeniyle, teknolojik ilerleme hızının θ olmasına benzeyen bir durumdur. Dolayısıyla her iki modelde benzeşen argümanlar bulunmaktadır. Örneğin Solow modelindeki teknolojik ilerlemenin (t_d) beşeri sermaye (h) ile teknolojik gelişme hızının (g) ise beşeri sermaye büyüme hızı (g_h) ile aynı özelliklere göre nitelendirildiği bir modeldir (Gürak, 2006:111-118; Ünsal, 2007:220-221; Bulut, 2009:32).

Lucas'ın modeli, Solow'un modelinden etkilendiği ve enstrümanları değiştirdiği açıktır. Lucas, gerçekte bireyin beşeri sermayesindeki artışın kendi verimliliğini arttırmasının dışında bütün üretim faktörlerinin üretkenliğine katkıda bulunduğunu da belirtmiş, hükümetlerin eğitime ve teknolojik altyapının geliştirilmesine yapacakları her türlü yatırımın beşeri sermaye birikimi üzerinde olumlu etkiler oluşturup büyümeyi fiziki sermayeye yapılan yatırımların etkisinden daha fazla etkileyeceğini vurgulamıştır (Kar ve Ağır, 2003:181-190).

Uzun dönem büyümenin kaynağı beşeri sermayedir. Bununla birlikte, teknolojik yenilikler ve sermaye malları da büyümenin üzerinde doğrudan ve organik bir ilişkisi vardır (Gürak, 2006:118). Beşeri sermaye birikimi sabit bir oranda sabit bir getiri ile artmaktadır. Beşeri sermayenin dışsal etkisi nedeniyle, fiziksel sermayenin negatif getirisini telafi ederek, fiziksel sermaye birikimini arttırmaktadır. Böylece iktisadi büyüme süreci devam etmiş olmaktadır (Kaynak, 2009:136)

2.12.3. Robert J.Barro'nun İktisadi Büyüme Modeli

Robert J. Barro (1996) çalışmasında, **“İktisadi Büyümenin Belirleyicileri: Ülkeler Arasında Bir Ampirik Çalışma (Determinants of Economic Growth:A Cross-Country Empirical Study)”** adlı çalışmasında iktisadi büyümenin temel faktörlerini şu şekilde belirlemiştir (Barro, 1996:14-23).

1. Beşeri sermaye seviyesinin yüksekliği,
2. GSMH'nin seviyesi,
3. Verimlilik oranı,
4. Hükümet harcamaları
5. Hukuksal düzen,
6. Avantajlı dış ticaret hadleri
7. Yatırım Oranları
8. Bölgesel Değişkenlikler

Barro'nun genişletilmiş neoklasik büyüme modeline göre ekonomik büyümeyi şöyle formüle etmek mümkündür (Barro, 1996:11):

$$Dy=f(Y, Y^*) \quad (20)$$

D_Y =Kişi başına çıktının büyüme hızını

Y = Şimdiki kişi başına çıktı düzeyinin durumu

Y^* = Uzun dönem durağan-dengedeki kişi başına çıktı düzeyini belirtir.

Barro, özel sektörün kaynakları kullanmadaki yetersizliği ve üretkensizliği ile kamu mallarını üretmede yetersiz kalması sonucunda, devletlerin özel harcanabilir geliri vergilendirerek, iktisadi büyümeyi etkileyen kamu kaynakları ve yatırımlarının girdilerini sağlarken, özel sektör üretim girdileriyle aynı oranda artışını sağlayabilmesi, fert başına gelir ve tüketim artışına katkı sağlar, böylece devlet üretimde bizzat bulunarak, refah dağılımını ve kamu hizmetlerini herkesi kucaklayacak şekilde ulaştırmayı amaçlamaktadır (Barro, 1988:7-11).

Barro'ya göre, iyi bir hukuk düzeni, daha az yolsuzluklar, düşük enflasyona dayalı hükümet politikaları, ortalama insan ömrünün uzaması, düşük doğurganlık oranları, ilk ve orta öğretimin artması, dış ticaret dengesinin iyileşmesi kişi başına reel GSYİH artışına katkı sağlar. Büyümeye olumlu katkı sağlar (Gürak, 2006:124).

Barro'ya yapılan eleştiriler ise, Keynes'in kamu harcamaları kavramından etkilenmekle birlikte işlevine değinmiş olması, siyasi kararın iktisat politikalarındaki önemini vurgulamış olması olumlu olmakla birlikte, kamu harcamalarını yapan devletin akılcı bir yatırım politikalarını oluşturamaması iktisadi büyümenin önündeki en büyük engeldir .

2.12.4. Philippe Aghion ve Peter Howitt'in İktisadi Büyüme Modeli

Philippe Aghion-Peter Howitt'e göre, büyümenin kaynağı olarak, AR&GE sektöründe gerçekleşen “**dikey teknolojik yenilikler**”dir (Aghion ve Howitt,1992:323-351). Eski ürünler yok olurken yerine yenisi olan ürünler sürülür. Böylece “yaratıcı tahrip”

süreci işlemektedir (Gürak, 2006:139). Aghion-Howitt tarafından geliştirilen eksik rekabet niteliği taşıyan ürün niteliği modeli içsel büyüme modellerinde önemli yer tutmaktadır (Ünsal, 2007:263).

Aghion ve Howitt'in modeli üç temel özellik taşımaktadır. Birincisi, aksak rekabet sürecinde büyümedir. Rekabetçi piyasaya dayalı büyüme modellerinde teknolojik süreç yayılma etkisiyle gerçekleşirken, aksak rekabet piyasası altında tekeli karların cazibesine kapılan firmaların AR-GE sektörü yatırımları yoluyla oluşmaktadır. Ar-Ge sektörü olarak icadın ara malının niteliğini artırma düzeyi ne kadar yüksek olursa büyümede o derecede hızlı olmaktadır. Bu varsayım altında, tekel gücüne sahip icat eden kişi bir yıllık süre zarfına (patent süresi sona erene) kadar monopolcü güç olarak piyasada söz sahibi olur (Ünsal, 2007:264).

İkincisi, yaratıcı yıkım kavramıdır. Buna bağlı olarak teknolojik yeniliklerin yıkıcı yapısı nedeniyle, ürünlerin bir yaşam devresi vardır ve bu devreyi tamamlayan ürünler ortadan kalkar, yerini yenileri alır. Üreticinin tekeli konumu, yüksek kar oranı sağlamaktadır. Bu durum büyüme üzerinde temel etkidir. Üçüncüsü ise süreksizliktir. Teknolojik yapı süreksiz bir özellik gösterir. Özel nitelikli emek, teknolojik yenilikleri ve büyümeyi tetiklemektedir (Gürak, 2006:142-143).

Araştırmacılara göre, iktisadi büyüme modelinin unsurlarını ve eleştirilerini özetle belirtmek mümkündür:

- Teknolojik yenilikler hem içseldir, hem de büyümenin kaynağıdır. Yeni teknolojileri özel emek üretmektedir.(Ancak bu özel emek nasıl oluşmaktadır ve ne şekilde gelişmektedir model bu konuda bir bilgi vermemektedir)
- Büyüme oranı; i) yeniliklerin miktarı, ii) nitelikli işgücünün miktarı, iii) AR-GE verimliliği ile ilişkilidir. Dolayısıyla, lkeler arasındaki büyüme farklılıklarını yeterince açıklayamamaktadır.
- Teknolojik yeniliklerin nedeni, rekabetçi firmaların “Ar-Ge” ye verdikleri önem sonucunda ortaya çıkmaktadır.
- GSMH’nın büyüme oranı rast geledir.
- Modelde 3 sektör bulunmaktadır; a) araştırma sektörü, b) aramalı-icatı sektörü (bilimsel yeni buluş ve teknolojik yenilik burada ortaya çıkar), c) tüketim malı sektörüdür (modelde mesela, hizmetler sektörü saf dışı bırakılmıştır). Dolayısıyla, maliyetleri düşürücü yenilikleri göz ardı edildiğinden ve hizmetler sektörü büyümenin en önemli motoru durumundayken saf dışı bırakılması, bu büyüme modelini “kısmi büyüme modeli”ne dnştrmştir.
- nemli bir durumda tüketimin marjinal faydası sabit tutulmuştur.(Hiçbir malın belli noktadan sonra sabit kalması mümkün değildir).Tüm toplumun tercihleri aynıdır (Burada biraz klasikilerin etkisi fazladır) (Gürak, 2006:140-144).

2.12.5. Gene M. Grossman- Elhanan Helpman'nın İktisadi Büyüme Modeli

Gene Grossman ve Elhanan Helpman'nın iktisadi büyüme modelinde, bilgi sermayesi birikimi teknolojik gelişmenin önemli bir unsuru olarak belirlemiştir. Buna göre, teknoloji, “**bir bilgi sermayesi aracıdır**”(Grossman ve Helpman, 1990:4), teknolojiyi bir mal olarak düşünen yazarlar, iki tip mal örneği geliştirmişlerdir;

1. Teknolojiyi paylaşım engeli olmayan bir mal olarak görmüşler,
2. Teknoloji kısmen engellenebilen (patent,telif hakkı vb. yoluyla kolayca el değiştirilmesine engel olunan) bir maldır (Gürak, 2006:144).

Modelde birtakım varsayımlar yapılmıştır; Tasarruflar, Ar-Ge için harcanır. Ar-Ge'nin iki temel amacı vardır: i) Üretim maliyetini düşürmek, ii) Yeni ürün üretmek. Ar-Ge sonucu bulunan teknolojik yenilik sayesinde tekel kârı (aşırı kâr) elde edilir (Gürak, 2006:145). Dolayısıyla piyasada bir tekel yapısı vardır. Küresel rekabet arttığında bu tekel kârlarının düşeceğini,teknolojik yeniliklerin düşeceğini (azalacağını) belirtmekle birlikte (rekabet şartları, firmaları yeni buluşlar yapmaya zorlar) bu yeniliğe adapte olamayan firmaların piyasadan çekilmesi tekrar kârları eski seviyesine getirir. Burada kâr beklentileri ve oranı, piyasaya girecek firma sayısını belirlemektedir. Piyasadaki ürünler birbirini tam ikame edemezler. Piyasaya giriş koşulları ücret miktarlarını belirlemektedir. Ürünlerin fiyatları, ücret oranının bir fonksiyonu şeklinde ortaya çıkmaktadır (Grossman ve

Helpman, 1991:517-526).

Küçük bir ülkede teknolojik yenilikler ve dış ticaret sayesinde çok hızlı büyüebilmektedir. Büyük ülkeler AR-GE'ye daha çok kaynak ayırırlar. Hem teknolojik yenilikler, hem de büyüme daha hızlı olacaktır. Dolayısıyla daha çok nitelikli emeğe sahip olan ülkelere daha hızlı büyüme görülmektedir. AR-GE çabaları ve teknolojik gelişmişlik farklılıklarına göre oluşan kıyaslamalı üstünlük sonucu dış ticaret yapısı şekillenir. Bu analize göre, ülkeler ticaret yapmaz, firmalar dış ticaret yapar (Güarak, 2006:143-150).

Modele üç önemli eleştiri getirmek mümkündür; birincisi, küresel rekabet kalkınca tekel karlarının azalacağından, teknolojik yeniliklerin de azalacağından bahsederler, oysa küresel çapta meydana gelen rekabet oranı arttıkça, teknolojik yeniliklerinde sayısı artmaktadır. İkincisi de, ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlük teorisi yaklaşımını benimsemişler, ancak günümüzde ticareti devletler değil, şirketler yapmaktadır. Üçüncüsü de, ürün, faktör ve sermaye piyasalarında fiyatların eş zamanlı olarak belirlendiği yaklaşımı da geçersizdir (Güarak, 2006:150).

2.13.Giacomo Becattini'nin İktisadi Büyüme Modeli (Sanayi Bölgeleri Modeli)

Giacomo Becattini'nin iktisadi büyüme modelinde Marshall endojen kalkınma anlayışına göre bölgesel aktörler (devlet, firma, müşteri, finansman kurumları ve pazar yapısı), kaynaklar ve resmi ve özel kurumlar birbiriyle etkileşim halinde olan bölgesel alt sistemleri oluşturmak için farklı düzeylerde birbirleriyle ilişki sistemi kurarak üretim sürecini oluşturur (Çetin, 2005:4-7). Söz konusu üretim

sistemleri dört başlıkta ele alınmıştır. Bunlar piyasa üretim sistemleri, yerel üretim sistemleri, şehir sistemleri ve yenilikçi çevre olarak ele almak mümkündür (Çetin, 2005:4).

Çoğu İtalyan ekonomist gibi Becattini de, ilk olarak, sanayi geliştirme, yüksek oranda işbölümü dağılımı ve özel sektöre dayalı sanayi bölgesi oluşturma düşüncesi ile sistemin verimliliğini ve üretkenliğini ele almış, Marshallian klasik ekonomik özelliklerine dayalı olarak sanayi bölgesi çalışmalarının, iktisat ile diğer disiplinler arasında işbirliğini bir bütün oluşturacak şekilde sağlayıp, bir bölgenin ve sanayinin iktisadi büyümesi üzerindeki önemini vurgulamıştır (Becattini, 1990:8-9).

2.14. Dennis L. Meadows'un İktisadi Büyüme Modeli (Roma Kulübü Modelleri-1972)

Roma kulübü üyelerince ortaya konan ciddi bir tespit, ülkelerin iktisadi büyümeyi gerçekleştirme adına çevresel tahribata sebebiyet vermeleri üzerine; bilinçsizce kaynak tüketimleri sonucunda hava kirliliği artmakta olması, enerji kaynaklarının hızla azalmakta olması, doğa tahribatının artması, ekolojik dengenin bozulması ve hızlı nüfus artışı gibi nedenler (Acar, 2002:115-116; Unay, 2000:230-232) büyümeyi tehdit ederken, sürdürülebilir kalkınmanın önünde ciddi engeller yaratmaktadır. Roma kulübü tarafından çevre ve hava kirliliğinin iktisadi büyümeyle ilişkisini ortaya koymuşlar, bu değişkenlerin arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir (Cialani, 2007:568-577). İşte bu nedenlerle, 1972'de Roma Kulübü tarafından yayınlanan "Büyümenin Sınırları" başlıklı rapor

yayınlanmıştır (Aksu, 1988:236; Çolak ve Tokatlıoğlu, 2007:695).¹⁷

Meadows model çalışmasında, ülkelerin temel politikaları iktisadi büyümeyi amalamasından dolayı, dünyadaki doğal kaynakların sınırlı ve (bazılarının) yenilenemez olduğundan, bu büyüme sürecinin bu sabit kaynaklarla karşılanmasının mümkün olmaması nedeniyle büyümenin yavaşlatılması gerektiği görüşünü ortaya atmıştır (Bocutoğlu, Berber ve elik, 2006:242-243). Bu konuda sıfır büyüme yaklaşımı ortaya konmuş, çok fazla evre kirlenmesi, aşırı nüfus artışı ve kanserleşen kentleşme yapıları, yaşam kalitesinin düşmesi, sosyo-psikolojik yapıda bozulmalar vb. durumların önüne geçmenin GSMH’da sıfır büyüme ile sağlanabileceğini ne sürmüşlerdir (Begg, Fischer ve Dornbusch, 2010:533).

Daha sonraki çalışmalarda büyümenin sınırları konusunda, dünyadaki nüfus artışı sorunu ve çevresel yaşam (ekolojik) dengesinin bozulması konusu, karamsar ve tedirgin edici düşünce doğrultusunda neo-Malthus’cu bir nitelik kazanmıştır (Aksu, 1988:236). Bu

¹⁷Donella ve Denis Meadows ekolojik projeler hazırlamak için “büyümenin sınırları” modeli hazırlanmıştır. Bu çalışmaların hedefini, demografik yapılar, iktisadi üretim kapasitesi, besin maddelerinin üretimi, doğal kaynak ve hammaddelerin kullanımı ve evre kirliliği gibi değişkenlerin iktisadi büyüme süreçleri üzerindeki etkilerinin llmesi oluşturmaktadır. Bu modelde, uluslararası ticari ilişkiler ve ticarete liberalizasyon politikaları, nüfus hareketlerinin biçimleri, iklimsel özellikler, politik süreç ve kurumlaşma ve düşünme mekanizmaları ayrıca dikkate alınmamaktadır. Verilerin zel anlamlarından hareketle nüfus büyümesinin çok tehlikeli boyutlara vardığı sonucuna ulaşılmakta ve büyümeyi “süper tehlike” olarak adlandırmaktadır.(Kartal,2007:115-124).

bağlamda geliştirilen çalışmalarda, iktisadi büyüme yalnızca uzun dönemde değil, yakın bir gelecekte sınırlara ulaşılacağından “kıyamet senaryoları” üretilmektedir (Çolak ve Tokatlıoğlu, 2007:695). Bu bağlamıyla değerlendirildiğinde, iktisadi büyüme sorunu sadece iktisadi yapı sorunu değil, siyasal, sosyal, hukuki ve çevresel yaşam yönü ağır basan uluslar arası çapta ciddi bir sorun niteliği kazanmaktadır. Burada iktisadi büyümenin sosyal ve ekonomik maliyetleri ortaya çıkmaktadır (Engelman ve Flavin, 2009:12-17).

"İktisada riayet eden kimse, fakir olmaz."

Hz. Muhammed (sav.)

"İktisat az malı çoğaltır, israf ise çok malı azaltır."

Hz. Ali (r.a.)

III. BÖLÜM :

TÜRKİYEDE İKTİSADİ BÜYÜME SÜRECİNİN GELİŞİMİ

Büyüme süreci ve politikaları, milli gelir oluşumu ve seviyesinden daha fazla önem arz eder hale gelmiş ve ampirik çalışmalarda bu konuya daha çok ağırlık verilmiştir. Türkiye ekonomisinin, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana muhtelif dönemlerde, farklı makro ekonomi politikaları uygulanmış, bunun yanında farklı iç ve dış etkenlere dayalı ekonomik konjonktür durumlarının altında gösterdiği performansı¹⁸(Hiç,1991:22) dönemlere göre incelemek gerekirse, ülkenin iktisadi büyüme ve kalkınma sürecinde etkili olan politikaları ve faktörleri analiz etmemiz kolaylaşacaktır. Bundan önce dünyada ve Türkiye’de tarihsel süreç içerisinde iktisadi yapının ve büyümenin nasıl geliştiğini bilmekte fayda vardır.

Angus Maddison (2007) çalışmasında, sanayi devrimi sonrası dünyadaki her bir ülke için büyüme trendlerini ele alıp incelemiştir.

¹⁸ Çalışmada Türkiye ekonomisinin GSMH (duruma da göre GSYİH) ve fert başına GSMH büyüme hızının sabit fiyatlarla artışını büyüme hızı olarak alınmıştır.

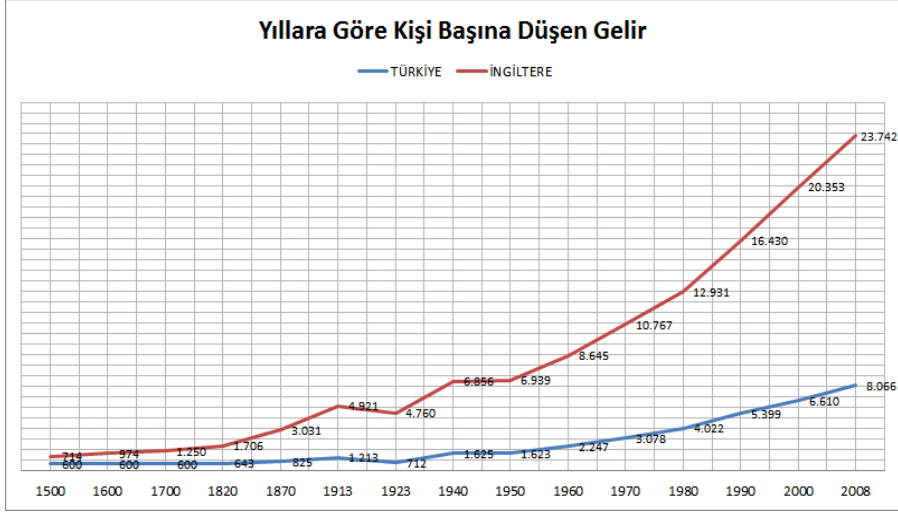
Maddison'a göre, sabit fiyatlarla hesaplanarak (1990 tarihli US \$ baz alınarak), kişi başına milli geliri ve GSMH hesaplamalarında bulunmuştur. Örneğin, 1820-2010 yılları arasında dünyada kişi başına gelir 8 kat artarken, Türkiye'de ise, 1820-2010 yılları arasında kişi başına gelirden 14 kat artmıştır. 2018 yılına kadar uzatırsak yaklaşık 15 katlık bir artış gerçekleşmiştir. O dönemdeki Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kalan Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaklaşık 9.5 milyon insan yaşamaktaydı (Aksu, 2005a:164-167). 1820'de 9.5 milyondan 2018'de 80 milyona çıkmıştır. Yaklaşık olarak Türkiye'nin nüfusu 8.4 kat artmıştır. Bu durumda Türkiye'nin satın alma gücü paritesine göre düzeltilmiş GSMH'nin 1820'den 2018 yılına kadar yaklaşık olarak $15 \times 8.4 = 126$ kat artış göstermiştir. Türkiye coğrafyasında yaşayan bir kişinin 1770 yılında kişi başına milli geliri 600 US \$ iken, 1820 yılında kişi başına milli geliri 643 US \$'a çıkmış, 1870 yılında kişi başına milli gelir 825 US \$ olmuştur. 1913'te ise kişi başına milli gelir 1.213 US \$'a çıkarak %50 oranında artmıştır. 1950'de bu miktar 1.600 US\$ olmuş, 2010 yılında ise, 10.500 US \$'a çıkmıştır. Türkiye'de 1820-2010 arasında kişi başına gelirin yıllık artış hızı %1,4 iken, dünyada bu oran %1,3 olmuştur. ABD'de aynı yıllar arasında iktisaden büyüme %1,7 olarak gerçekleşirken, Japonya'da ise %1,9 olarak gerçekleşmiştir. Gelişmiş Avrupa ülkelerinde ise büyüme oranı %1,6 olmuştur. Dünya'daki gelir dağılımı hesaplanırken, en fakir ile en zengin ülkeler arasındaki ortalama gelir farkı 1820 yılında 1 / 3 iken, 2010 yılında en fakir ile en zengin ülkeler arasındaki bu oran 1 / 60 (60 katlık bir fark) olarak gerçekleşmiştir (Maddison, 2007:1-76; Pamuk, 2014:21-29).

Dünyada o dönemin Osmanlı Türkiye'si ile diğer ileri ülkelerin ekonomik yapılarını analiz etmemiz gerekirse, dünyanın o günkü şartlarını kısmen de olsa anlamamızı mümkün kılacaktır. Almanya 1890-1913 yılları arasında istihdam oranını ikiye katlarken, verimliliğini üç katına çıkartmış, kömür ve çelik üretimini 3-4'e katlamış, diğer Avrupa ülkelerinden daha fazla o dönemde elektriği tek başına üretmiştir. Almanların kişi başına geliri de %32 artarken, Rusların o dönemde GSMH artışı %61 oranında gerçekleşmiştir. ABD'de ise, bu dönemde GSMH'sını tam olarak 3 katına çıkartmıştır. Sanayi Potansiyeli ise yaklaşık 3 katına ulaşmıştır. Sanayi verimliliğinde ise 2 katına yükselmiştir. 1913-1914 döneminde Milli gelir ise ABD'de 37 milyar US \$ mertebesine çıkmıştı. İngiltere'nin ise 11 milyar US \$ iken, Almanya'da milli gelir miktarı 12 milyar US \$ seviyelerine çıkmıştı. Yine bu dönemde, İtalya GSMH'nı %67 artmışken, o dönemin lider ülkesi İngiltere Krallığı ise, 1880-1913 döneminde dünya üretiminin %23'üne sahipken, GSMH artışı da %80'lerin üstünde gerçekleşmiş, o dönemde dünya ticaretinin yaklaşık %25'ini tek başına yapmıştır. Japonya ise Meiji dönemiyle büyük bir ekonomik atağa geçmiş, sanayi potansiyeli 1890-1913 döneminde 3.5 kat artarken, verimlilikte 2.5 katlık artış görülmüş, coğrafi koşullarının elverişsizliğine rağmen sanayi alanında büyük atılım gerçekleştirmiştir. Amerika Birleşik devletlerinde kişi başına gelir 1913-14 başlarında 377 US \$ iken, İngiltere Krallığında 244 US \$, Almanya'da 184 US \$, Fransa'da 153 US \$, Rusya'da 41 US \$, İtalya'da 108 US \$ ve Japonya'da 36 US \$'dir (Kennedy, 1996:227-301).

Maddison'un 1913 yılı için yaptığı analizlerde, satın alma gücü paritesine göre uyarlanmış kişi başına milli gelir tahminlerinin bir karşılaştırmasını yapmıştır. Maddison'a göre, Türkiye ile İngiltere arasında 1 / 5 oranında bir gelir farkı olduğunu saptamışken, Türkiye ile Hollanda arasında 1 / 3'lük bir oran elde etmiş, Türkiye ile Fransa arasındaki oranda yine 1 / 3'tür, Türkiye ile İtalya arasında 1 / 2.3'lük bir farkı belirlemiştir (Pamuk, 2007:175).

Dünyanın ileri ülkelerinin GSMH'sı 1850'de Fransa'da 58 milyar US \$ (kişi başına gelir 1.597 US\$), İngiltere'de 63 milyar US \$ (kişi başına gelir 2.330 US \$), ABD'de 43 milyar US \$ (kişi başına gelir 1.806 US \$), Almanya'da 48 milyar \$ (kişi başına gelir 1.428 US \$) dir. 1914'te I. Dünya Savaşı'nın hemen başında Fransa'da 134 milyar US \$ (kişi başına gelir 3.236 US\$), İngiltere'de 227 milyar US \$ (kişi başına gelir 4.921 US \$), ABD'de 478 milyar US \$ (kişi başına gelir 4.799 US \$), Almanya'da 202 milyar \$ (kişi başına gelir 3.059 US \$) olarak gerçekleşmiştir. II. Dünya Savaşından hemen sonra 1950 yılında, bu ülkelerin iktisaden büyümelerinde artış görülmüş ve GSMH'sı ciddi oranlarda gelişme göstermiştir. Fransa'da 221 milyar US \$ (kişi başına gelir 5.186 US\$), İngiltere'de 348 milyar US \$ (kişi başına gelir 6.939 US \$), ABD'de 1.456 milyar US \$ (kişi başına gelir 9.561 US \$), Almanya'da 265 milyar \$ (kişi başına gelir 3.381 US \$) olmuştur (Eğilmez, 2018:26). O dönemin en zengin ve en ileri ülkesi İngiltere ile Türkiye'nin gelirlerinin mukayesesi aşağıdaki grafikte görmek mümkündür.

GRAFİK 2: YILLARA GÖRE TÜRKİYE-İNGİLTERE KARŞILAŞTIRMALI OLARAK KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GELİR GRAFİĞİ

Osmanlı İmparatorluğunun 1700’de GSMH 5.040 milyon US \$ olarak gerçekleşmiş, 1820’de GSMH 6.430 milyon US \$ olmuş, 1870’de GSMH’Sİ 9.622 milyon US \$’a çıkmış, I. Dünya Savaşı öncesi GSMH’sı 1913 yılında 22.143 milyon kuruş (18.195 milyon \$) yükselmiş, 1914 yılında 24.107 milyon kuruşa çıkmıştır (Eldem, 1994:6; Maddison, 2007: 1-75; Güran, 2014:296-312).İktisadi büyüme hızları tarihi süreçte incelemek gerekirse; 1500-1820 arasında büyüme 0’dır. 1820-1914 yılları arasında %0,6’lık büyüme saptanmış, 1914-1950 arasında iktisadi büyüme %0,8’lik bir artış göstermiş, 1950-1973 arasında %3,4’lük bir artış saptanmış, 1973-2017 arasında %4,5’luk bir artış göstermiştir (Pamuk, 2007:291).

3.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

İktisadi büyümenin geçirdiği süreci anlayabilmek için, cumhuriyet öncesi dönemi iyice bilmek ve o günkü şartları anlamak gerekir. Sanayileşmenin ilk tohumları Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde oluşturulmaya başlanan “milli sanayi” düşüncesi doğrultusunda ortaya atılmış, 1915'te yapılan sanayi sektör sayımı ülkenin içinde bulunduğu fotoğrafı görmemizi sağlamıştır. Bu sayıma göre, 264 sanayi işletmesi saptanmıştır (Özmen,1983:429)¹⁹. Osmanlı İmparatorluğu üretimi desteklemek için 1851'den itibaren makine, araç ve hammadde için gümrük muafiyetlerinin yanında, ürettikleri malları piyasada satmaları karşısında vergiden muaf tutulmalarına yönelik bir büyüme ve sanayileşme politikasını uygulamıştır (Güran,1992:238-239; Aksu,2005:64-65). Ayrıca I.Dünya Savaşı dönemi içinde ağır vergi şartları, ağır savaş koşulları, yabancılara verilen imtiyazlar, yeterince yerli girişimcinin olmayışı ve devletinde üretim sürecinde kısmen yer alması, zirai üretimde meydana gelen azalmalar ve savaş nedeniyle malların ithalatının çok zor olması, bunun yanında halkın gelirinde meydana gelen düşmeler görülmüştür

¹⁹“Bu dönemde açılan devlet fabrikalarından birkaç tanesini belirtmek gerekirse: Zeytinburnu Demir Fabrikası, Veliefendi Basma Fabrikası, İzmit Çuka Fabrikası, Hereke Kumaş Fabrikası, Mihalç Devlet Çiftliği, Büyükaada Demir Madeni, Bursa İpek Fabrikası, Feshane bu dönemde devletin fabrika açarak üretime katıldığı «Fabrika-i Hümayunlar»dı. Ayrıca Beykoz Kundura Fabrikası, Tophane-i Mâmure, Beykoz Cam-Porselen Fabrikası, Zeytinburnu Dokuma Fabrikaları, Beykoz Kağıt Fabrikası, Abdülmecit (1839-1861) döneminde devlet tarafından kurulur.Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde «devlet eliyle işletilen» madenlerin adlarını belirtmek gerekirse; Ereğli Kömür İşletmesi, Ergani Bakır ve Demir İşletmesi, Bulgardağ Altın ve Gümüş İşletmesi, Gümüşhacıköy Simli Gümüş İşletmesi, Eskişehir Lületaş Yatakları İşletmesi, Ankara Kil, Irak Zift, Neft ve Petrol Yataklarının¹⁹ devlet tarafından işletilmiş olması, ülkede bir anlamda milli sanayinin temellerini oluşturuyordu.” (Özmen,1983:429; Ayrıca bkznz: Aksu, 2006:3)

(Eldem,1994:47-77). 1915'te harp öncesine nazaran faal müessese adedinde %25 ve işçi sayısında ise %19'luk bir azalma görülmüştür (Eldem,1994:76).

Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ticari akımları içindeki rolü, hammadde ve erzak satmak suretiyle Batıdan aldığı altın ve gümüşleri, işlenmiş mallar ve baharat karşılığında doğuya aktarmak suretiyle “değerli maden alıp verme” şeklinde bir aracılıktan ibaret olarak kabul olunabilir (Aksu, 2006:3).Bu dönemde Osmanlı ekonomisi, gıda maddeleri ve hammaddeleri ihraç ederken, buna karşılık her türlü mamul malları ve belli başlı gıda maddeleri ithal eden açık pazar ekonomisi durumuna gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti, temel ihraç mallarını başta işlenmemiş madenler (bakır, krom, borasit, linyit, kurşun, çinko ve maden kömürü vb.), el dokuması pamuklu ürünler, halı ve kilimler, tütün, üzüm, incir, ham ipek, tiftik, afyon, meyan kökü, meşe palamudu, fındık, pamuk ve zeytinyağı gibi tarımsal ürünler oluşturmaktaydı ve toplam üretiminin %15'inden fazlasını ihraç edecek potansiyele ulaşmıştı. Osmanlı Devleti demiryolu malzemesi, silah ve cephane, çeşitli makineler, gıda maddeleri ve diğer mamul malları da ithal etmekteydi. Osmanlı imparatorluğunun savaş sonunda iç ve dış borç stoku 378.5 milyon lira olarak tahakkuk etmişti (Eldem,1994:116-117).

Savaşların kısa fasıllarla 10-12 sene gibi uzun sürmesi Osmanlı ekonomik yapısının çökmesine sebebiyet vermiştir. I.Dünya Savaşı döneminde (1914-1918) enflasyon o kadar tavan yapmıştı ki, buğdayın fiyatı 515 kat, zeytinyağının fiyatı 22.5 kat, pirincin fiyatı 30 kat, şekerin fiyatı da 62.5 kat artmıştı. Bu enflasyonist artışlar halkın alım gücünün düştüğünün ve yoksullaştığının göstergesidir. İktisadi

büyümeden bahsetmek mümkün değildir. Bütçe devamlı açık verir durumdaydı (Eldem,1994:14-15). Savaşın başladığı 1914'ten 1923'e kadar kişi başına gelir %40 azalırken, sadece toplam üretimin % 15'i Türk ve Müslüman kesim tarafından gerçekleştirilmekteydi (Pamuk,2003:325). Düyun-u Umumiye İdaresi'nin fiyat endekslerine göre fiyatlar 1914-1920 arasında 14 kat artarken, işçi ücretleri 9.45 kat artmış, I. Dünya Savaşı süresince memur maaşları önce % 30 indirilmiş, daha sonraları %10-20 oranlarında zamlar yapılsa da enflasyon nedeniyle memurların alım gücü %80 civarında düşmüştür (Boratav,2004:35-36).

Buna mukabil aynı dönemdeki Osmanlı Türkiye'sinin içinde bulunduğu durumu bilmek ve görebilmek için analizler yapmamız daha kolay olacaktır;“Osmanlı Devleti'nin borç hikayesi dış ticaret bilançosundaki açıklarla başlar, Abdülmecit döneminde 16.5 milyon Osmanlı lirası borç alınmışken, Abdülaziz zamanında bu miktar 97 milyon 708 bin Osmanlı lirası olmuştur.1850'ye kadar altın ve gümüş olarak, 1854'ten sonra ise Avrupa metropol bankalarından yapılan borçlanmalarla kapatılabilmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin serbest dış ticaret yolu ile Batılı endüstri ülkelerine olan mevcut bağımlılığına bir de mali bağımlılık eklenmiştir. 1854'de ilk dış borcun alınmasından sonra, bunu yeni borçlar izlenmiştir. Gitgide borçlar kartopu gibi büyümüş ve önceki borçların anapara ve faizleri yeni borçlanmaları zorunlu kılmıştır. Bunu fırsat bilen Batılı ülkeler, her borç antlaşmasından bir dizi ekonomik ayrıcalık koparmanın yolunu bulmuşlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda şube açarak faaliyet de göstermişlerdir. Aslında bunlar bir yandan devlete borç (finansman kredisi) sağlarken, bir yandan da imparatorluk içerisinde imtiyaz

kopardıkları alanlarda faaliyet yürüten yabancı şirketlere destek olmuşlardır. Diğer bir deyişle, Osmanlı'yı borç sarmalına sokarak, devlet olarak ayağa kalkmasına engel olmuşlar ve kendilerine bağımlı ve kendileri verdikçe yaşayan bir duruma sürüklemişlerdir.” (Akarlı,1982:225-254; Arslan, 1993:4; Aksu, 2006:112) 1874 yılının sonuna gelindiğinde devlet borçları, borcun ana para ve faizinin ödenmesine imkân olmayan bir düzeye varmıştır. Öyle ki, ana para bakiyesi 191 milyon ve faizi de 62 milyon olmak üzere dış borç yükü toplam 253 milyon İngiliz Sterlinini bulmuştur. Eylül 1881’de borçların idaresiyle meşgul olmak üzere Osmanlı hükümetinin öngördüğü bir banka yerine, alacaklıları temsilcilerinden bir meclisin oluşturulması kabul edilmiştir. Bu da **Düyun-u Umumiye İdaresi**²⁰’nin ortaya çıkmasına yol

²⁰ “Komisyon, İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan birer üye ile Galata Bankerlerini bir temsilcisinden oluşuyordu. “Düyun-u Umumiye, tuz, pul, balıkçılık, ipek, tütün ve alkolden alınan vergilerle damga resmi ve bazı bölgelerden alınan vergiler (Bulgaristan vergisi, Kıbrıs’ın gelir fazlası, Doğu Rumeli vergisi) gibi önemli gelir kaynaklarını doğrudan denetim altında tutuyordu. Ayrıca kuruma tütün ve tuz alanlarında gerekli değişiklikleri yapma ve “tekel” tarzında yönetme yetkisi verildi. Osmanlı Devleti’nin gelirleri masrafları ölçüsünde artırmak mümkün olmadığından, açığı kapatmak için zaman zaman dış borçlanmaya gitmek, ya da Düyun-u Umumiye İdaresi ve Osmanlı Bankası’na başvurmak kaçınılmazlaşıyordu. Her iki halde de, borç verenler borç karşılığında belirli gelirlerin Düyun-u Umumiye’ye tahsis edilmesini şart koşuyorlardı. Osmanlı’nın tek seçeneği, devleti dağıtmak olduğundan bu şartı kabullenmekten başka çareleri kalmıyordu. Düyun-u Umumiye komisyonu, tütün öşrünü 1883’te kurulan **Rejiidaresine** devretmişti. Bu şirket zarar etse dahi her yıl 750 bin lirayı Düyun-u Umumiye’ye ödemekle yükümlüydü. Birinci Dünya Savaşı’nda dış borçların daha çok Almanya’dan sağlandığı ve Düyun-u Umumiye’nin sürdüğü görülür. **İstiklâl Savaşı’nın başlaması ile bu idarenin Anadolu’dan gelir tahsil etmesi olanağı ortadan kalkmıştır.** Daha sonra ise Anadolu hükümeti ve Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti’nden kalan borçları kabullenmiş, fakat Düyun-u Umumiye’yi reddetmiştir. Lozan Antlaşmasıyla bu idarenin bütün yetkileri kaldırılmıştır. Borç paylaşımı konusunda çıkan anlaşmazlıklar yüzünden Türkiye ile alacaklar arasındaki antlaşma, ancak 13 Haziran 1928’de imzalanmıştır. Türkiye Osmanlı’nın 161 milyonluk borcununun 107 milyonluk kısmını yani yaklaşık %67’sini ödemeyi üstlenmiştir. Antlaşma gereği borç 99 yılda ödenecekti. Bütün borçların ödenmesi, vaad edilen süreden önce,

açmıştır (Aksu, 2006:121-122). 1880-1913 döneminde Osmanlı Devleti, ekonomisini ve dış siyasetini tek bir eksene kaydırmış, Almanya'ya göre politikalar benimsemiştir. Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde: Örneğin, 1878'de Osmanlı Devleti'nin ithalatında % 0,3 ile en az paya sahipken, 1911 yılında % 11,5'e çıkmış ve en çok mal ithal ettiği İngiltere ve Avusturya'dan sonra 3. ülke konumuna gelmiştir (Alkin, 1983:3-4). Osmanlı'nın son dönemlerinden ve cumhuriyet dönemine kadar ki süreçte Osmanlı siyaseti ve ekonomisi hızlı bir şekilde Almanya'nın güdümüne girdiğini yorumlayabiliriz.

3.2. Cumhuriyet Dönemi

3.2.1. Cumhuriyetin İlk Dönemi

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin "İktisat Esaslarını" oluşturan Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde ekonomik alanla ilgili çok önemli kararlar alınmış, ülkenin kalkınmasında ve bugünlere gelmesinde rol oynayacak politikalar ve stratejilerin adımları o günden temelleri atılmıştır.

Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte 1960'lara kadar geçen süreç Türkiye'nin sanayileşme stratejisinin temelinde "ağır sanayi"yi oluşturma plan ve programlarına başlandığı yıllardır. **Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı (1934)** bu düşünce doğrultusunda hazırlanmıştır. 1923-1929 dönemi liberal iktisat politikalarının uygulandığı bir süreç olmuştur. 1930'larda sanayi alanında özel

1954'te bitirildi. Böylece 1854'te başlayan dış borçlanma macerası 100 yıl sonra kapandı"(Aksu, 2006:121-123).

kesimin yada girişimci sınıfın olmayışı ve sermaye birikimine ulaşamamış olması sonucu, devlet üretime bizzat kendi fabrikalarını ve şirketlerini kurarak ekonomik sürece girmiştir. Bu plan doğrultusunda devlet 23 fabrika yapmayı hedeflemesine karşılık, 100 fabrikanın yapılmasını öngörülmüştür (Keser,1993:98; Arslan, 1993: 38-39; Aksu,2005:80-88). Devlet, ekonomi içerisinde etkin aktör kimliğine bürünmüştür. Bu dönemde ciddi bir döviz darboğazı ve 1929 ekonomik krizi yaşanmıştır.

Bu kadar ciddi sıkıntıların yaşandığı Mustafa Kemal ATATÜRK döneminde (1923-1938 arasında) büyüme oranı %7,95 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla devlet, hem temel tüketim mallarının üretiminde, hem de özel kesimin giremediği büyük ölçekli ve yoğun sermaye gerektiren alanlarda yer alarak, kaynak dağıtıcı politikalara doğrudan müdahale edebilmiştir (Çeçen, Doğruel ve Doğruel,1996:4). 1923 yılında olan GSMH 633.1 milyon lira (artış oranı %39,8) iken, 1925 yılında ise GSMH artışı %48'e yükselmiştir. Bu artışta genç erkek nüfusun savaştan sonra toprağa dönmesi ve Şubat 1925'te tarım üzerinden alınan Aşar vergisinin kaldırılmasıdır (Arslan,1993:21).

1919-1938 yılları arasındaki banknot artışı, sadece 36 milyon liradır. 20 yıllık bu dönemin ortalama yıllık artışı 1.8 milyon TL. 20 yıldaki artış %20'nin altındadır. T.C. Merkez Bankası'nın elindeki altın mevcudu 1931'de 6.127 kilodan 1939'da 26.190 kiloya çıkmıştır. Düyun-u Umumiye İdaresi, Birinci Dünya Savaşı'nda 161 milyon liralık kağıt para basmıştır. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine devredilen banknot stoku (para rezervi) ise 158.7 milyon liradır. 2.5-3 milyon liranın çeşitli nedenlerle kaybolduğu

anlaşılmaktadır. Emisyonun (para stoku), 158 milyonda sabit tutulmasına karşılık vadeli ve vadesiz mevduatta önemli artışlar kaydedilmiştir. 1921'deki 625 kuruş ile 1938'deki 616 kuruş Sterlin değeri hemen hemen aynıdır (Aysan, 1981:47). Büyük depresyon yıllarında da devlet bütçelerinin dengesi az-çok korunmuştur. Yabancı ülkeler birbiri ardına **devalüasyon (paranın değerini düşürme)** yaparken Türk Lirası'nın değer kaybetmemesi, Osmanlı borçlarının devlet bütçesindeki ağırlığı azınsanmayacak derecede azaltmıştır. 1938'de 1\$= 126 kuruşa, 1 Sterlin=616 kuruşa 1 Fransız Frangı=3.63 kuruşa, 1 İsviçre Frangı=28 kuruşa düşmüş bulunuyordu (Aksu, 2006:125-127). Bu dönemde hükümet, döviz geliriyle altın stokunu arttırmaya çalışmıştır. 1931'de 6 ton olan altın rezervi, 1932'de 14 tona, 1933'de 17 tona, 1934'te 19 tona ve 1937'de ise 26 ton altın rezervine sahip olunmuştur (URAS, 2017:66).

1929 yılında GSMH, 1150.1 milyon liraya çıkmıştır. 1927 yılında tarımsal üretimin düşmesi sonucunda bir önceki yıla göre -% 9,1'lik bir gerileme olmuştur. GSMH, 981 milyon liradan 892 milyona liraya gerilemiştir. 1929 buhranında cari üretici fiyatlarıyla GSMH, 2.073 milyon iken, 1931'de ise, 1.393 milyon liraya düşmüştür. 1932'de 1.172 milyon liraya gerilemiştir. Buhranın etkili olduğu yıl 1932 yılı olup büyümenin en dip noktaya indiği yıldır (Bulutay, Tezel ve Yıldırım, 1974:33). Dünya ekonomik buhranının, Türkiye'ye yönelik en büyük faturası yoksulluğun en fazla yaşandığı tarım sektöründe ortaya çıkmıştır. Kriz sonucu, uluslararası parasal nakit dolaşım sıkıntısı nedeniyle, ihraç ürünlerine olan dış talebin daralmasına, tarımsal ürünlerin fiyatlarının içte ve dışta düşmesine yol açmıştır. 1929-1934 dünya buhranının menfi etkileri dolayısıyla,

yeterli bir büyüme sağlanamamıştır. Bu bağlamda, Mustafa Kemal ATATÜRK, ekonomik çöküntüyü bertaraf etmek için “devletçilik rejimini” ortaya koymuştur (Hiç,1991:22; Aksu,2005:62-69).

1939-1949 Dönemi, “devletçilik ve savaş ekonomisi dönemi” olarak kabul edilir. 1939-1949 dönem ortalaması, GSMH büyüme hızı %0,6 gibi düşük bir seviyede gerçekleşmiştir. Dönem nüfus artış oranı ise %1,5 olduğuna göre, fert başına reel GSMH yıllık ortalama -%0,9 olarak (daralma) gerçekleşmiştir. 1939-1945 dönemi arasında gerçekleşen II.Dünya Savaşı'nın dünya ekonomisi'nde ve özellikle Türkiye ekonomisi'nde yarattığı olumsuz etkiler sonucunda 2. Beş Yıllık Sanayi Uygulama Planı uygulamaya konulamamış ve milli gelirden büyük gerileme ortaya çıkmıştır (Hiç,1991:23).

Devlet gelirlerini arttırma amacı ile 1940 yılında varlık vergisi yasası uygulamaya konulmuştur. Aynı süreçte, tüm üretken sektörlerin ve milli gelirin (büyümenin) daraldığı yıllar olarak kabul edilmiştir. 1940-1945 döneminde ortalama %5,6, tarımsal hasıla %7,2 ve milli gelir ise % 6,3 gerilemiştir (Boratav,1990:67-68). 1923'ten 1940'lara kadar büyüyen tarım ve sanayi gibi üretken sektörler savaştan olumsuz etkilenmiş, savaşla beraber sanayi sektöründe %23, tarım sektöründe %31 ciddi gelir kaybı yaşanmıştır (Bulutay,Tezel ve Yıldırım,1974:33).

1947 yılında, 1948-1952 yıllarını kapsayan liberal düşünce temelinde iki ayrı kalkınma planı hazırlanmıştır. Planda toplam harcamanın en büyük payını %44 oranı ulaştırma sektörü almıştır. Ulaştırma sektöründe ağırlıklı harcamalar kara yollarına yapılmıştır.

Bu dönemde Türkiye'nin Marshall askeri ve ekonomik yardımlar almasına rağmen arzu edilen iktisadi büyüme sağlanamamıştır²¹.

1945-1949 yılları ortalama iktisadi büyüme ise %4'lük bir büyüme gerçekleşmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası ekonomik yapıda önemli bir politikaya başvurulmuş rekabet ortamından kurtarılmış, iç pazara yönelik ithal ikameci politikalar yürürlüğe sokulmuştur. Böylece yurt içi tasarruf birikimlerini sanayide yatırıma dönüşmesine imkan sağlamıştır. Özel sektörün iç pazarlara yönelik ithal ikameci bir üretim yapısının oluşmasına yol açmıştır (Çeçen, Doğruel ve Doğruel, 1996:4). 1930'da kişi başına GSMH 1.472 TL iken, 1945 yılında kişi başına GSMH 1.222 TL'ye düşmüş, 1950'de 1.850 TL'ye yükselmiştir (Hiç,1991:19).

²¹ "1947 Yılı Türkiye İktisadi Kalkınma Planı" hazırlanmıştır. Bu plan, 2. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden imarı için oluşturulan yardımlardan Türkiye'nin de (Marshall yardımlarından) faydalanmasına yönelik yatırımlara esas teşkil etmek için alınmıştır. Marshall yardımından Türkiye kredi olarak yararlanamamış, sadece Amerika Birleşik Devletlerinden alınacak olan malların temininde bir öncelik tanınmıştır. Bu yardımları 1949'dan sonra alabilmiştir. 1948-1952 yıllarını kapsayan Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, diğer planların aksine öncelikle tarım sektörünün gelişmesine önem verilmiştir. Tarım alanlarına ulaşabilmek ve bunların merkeze taşınması için karayolu, demiryolu ve denizyolu ulaşımını kolaylaştıracak altyapının tamamlanmasını, sulama ve enerjiye ait planlar, tarımsal gelişmeler planının önemli bir bölümü olarak kabul edilmiştir (Avcı,2000:40-41).

TABLO 3: Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim Dönemleri ve Büyüme Oranları

DÖNEM	BÜYÜME HIZI(%)	KİŞİ BAŞINA BÜYÜME HIZI(%)	DEĞİŞİM DÖNEMLERİ	SANAYİLEŞME STRATEJİSİ
1923-2002	4,9	2,7		
1923-1980	5,4	3,0		Devletçi politikalar uygulanmış, İthal ikameci, planlamaya dayalı sanayileşme dönemi
1923-1938	7,9	5,8	Kuruluş ve ilk sanayi yılları. Tek partili dönem	
1939-1946	0,1	-1,7	Savaş yılları	
1947-1960	6,3	3,6	Savaş sonrası ve liberal gelişmeler Çok partili döneme geçiş	
1961-1977	5,8	3,3	Planlı dönem	
1978-1980	-0,7	-2,7	kriz	
1981-2001	3,1	1,7		
1981-1989	4,8	2,4	Dışa açılma	Dışa açık ihracata yönelik sanayileşme dönemi
1990-1998	3,4	1,5	Finansal liberalizasyon	
1999-2001	-3,1		Rusya,Çin krizleri	
2002-2005	7,8	6,1	Yeni dönem	

Kaynak: Ay ve Karaçor, 2007, s.70'deki tablodan alınmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1950'li yılların başlarına kadar Türkiye ekonomisi yaşanan 1929 Bunalımı ve II.Dünya Savaşı'nın olumsuz savaş ekonomisi koşullarına rağmen ortalama %5,1 büyüme hızı ve %3,2 oranında kişi başına büyüme hızı olmuştur (TİK,2004:27). Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından 1950 yılına kadar olan süreçte özel sektör dışında tamamen ekonomik alanda kamu öncülüğünde çok kısıtlı bir iktisadi büyüme ve devletçi yapılanma söz konusu olmuştur. 1950'li yıllardaki çok partili sistem özel sektörün desteklenmesine imkan sağlamıştır. 1950-1960 döneminde iki ekonomik temel prensip benimsenmiştir. Birincisi, sanayileşme devlet destekli özel sektör ağırlıklı sürdürülmesine karar verilmiş, ikincisi de, dış ekonomik ilişkilerde özel sektörü teşvik eden ve devlet müdahalelerinin en aza indirilmesi benimsenmiştir (Arslan,1993:66-71).

Çok partili siyasi sisteme geçildiği 1946 yılı ile kalkınma döneminin başladığı 1960'lı yılların ilk yarısı arasında liberal iktisat politikaları uygulanmaya konulmuş ve kamu yatırımları alt yapıya yöneltilerek, özel sektörün gelişmesi için teşvik uygulamaları ortaya konulmuştur. Bu dönemde, GSMH'nin düşmesi, iç fiyatların artması, dış borçların büyük rakamlara ulaşması fiyat yüksekliğinin ihracatı etkilemesi gibi ekonomik sonuçlar ortaya çıktığından, alacaklı ülkeler hükümeti bazı önlemler almaya zorlamıştır. Bunların başında 4 Ağustos 1958 devalüasyonu gelmekte olup, böylece Doların fiyatı (% 221,43) oranında yüksek bir devalüasyon ile 1 US\$, 2.80 TL.'den 9 TL.'ye çıkarılmıştır (Arslan,1993:71-72; Parasız,1998:118-120; Tokgöz, 2001:15).

Ekonomi politikalarının temel hedefi sanayileşme ve buna bağlı olarak sektörler arası geçişi sağlıklı bir biçimde oluşturmakla birlikte, 1950'li yılların ortalarına kadar ekonomik gelişmede tarım sektörü belirleyici olmuştur. 1950'lerin ilk yarısında kapalı ekonomiden liberal iktisat uygulamalarına geçilmiş, 1950-1953 dönemleri arasında GSMH hızı yılda ortalama %11,3 oranında gerçekleşirken, nüfus artışı %2,8 olmuş, net GSMH hızı kişi başına %8,5 olarak gerçekleşmiş ve ekonomi büyümeye başlamıştır (Hiç,1991:23). Bu dönemde yabancı sermaye teşvik edilmiş, özel kesimin dış kaynak ve kredilerden yararlanması sağlanmaya çalışılmış, kurulan sanayi tesislerine özel sektörün katılımı teşvik edilmiştir. Yerli hammaddeye dayalı tüketim mallarında ithal ikamesi gerçekleştirilmeye çalışılmış, tarımda makineleşme süreci hızlanmıştır (TEK, 2003:15-16).

Sanayi kesiminin milli hasıla içindeki payı azalma göstermiş, 1946-47'de ortalama %15,2 iken 1952-53'te %13,5'e düşmüştür. Bunun temel nedeni, tarım sektöründeki sürekli ve artan tempolu büyümedir. Buna rağmen, 1946-1953 yılları arasında ortalama %9,2'lik bir sanayi büyüme hızı yakalanmıştır. 1955-1959 yıllarında ise daha önceki döneme nazaran daha düşük bir büyüme gerçekleşmiştir. GSMH artış ortalaması %5,5 olmuş, nüfus artış ortalaması %2,9 olarak gerçekleşmiş ve net büyüme hızı fert başına GSMH ortalaması %2,6 olarak ortaya çıkmıştır. 1950-1959 dönemi bütün olarak incelendiğinde GSMH yıllık ortalama büyüme hızı %6,9, fert başına GSMH büyüme hızı %4,0 olmuştur (Hiç,2001:23).

Bütün bunlara rağmen 1950-1960 yılları arası (bir yıl hariç) milli gelir sürekli artış göstermiştir. 1951 yılı büyüme hızı %12,8 , 1952 yılı büyüme hızı %11-12'dir. 1950-1959 döneminde tarımsal

üretimin 4,5 kat, sanayi üretiminin 7 kat, hizmetler üretiminin ise 6 kat arttığı görülmektedir. Sektörlerde görülen artışlar GSMH ve fert başına düşen milli gelir rakamlarında da 1950’de 3.4 milyar dolar olan GSMH, 1959’da 15.5 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Fert başına düşen milli gelir ise, 1950’de 160 dolar düzeyinde iken, 1959’da 580 dolar düzeyine ulaşmıştır (Parasız,1998:75-112).

Dış ticaret hadleri ülke aleyhinde gelişirken fiyatlar hızla artmaya başlamıştır. 1954-60 arası milli gelirin %4,5’luk büyüme hızı, bir önceki dönemin tempolu büyüme hızının çok gerisindedir. Nüfus artışının %2,85’lik bir orana ulaşması, 1954-1958 arası kişi başına gelir artışının daha da düşük olmasını sağlamış ve net büyüme %1.25’te kalmıştır (Kazgan,2004:108). 1956 yılından itibaren enflasyonu düşürücü önlemler ele alınmış ise de bu mümkün olamamıştır. 7 Eylül 1946 ile 4 Ağustos 1958 yılları arasında döviz kurları sabit tutulmuş olup, 1958 döneminden itibaren ise tekrar ekonomik istikrar sağlamak için sıkı para politikaları, maliye politikaları, ihracatı teşvik önlemleri gibi bir takım önemli ekonomik önlemler alınmasına rağmen enflasyonun yükselmesi devam etmiştir (Parasız,1998:113-114).

Bu dönemde gerçekleşen ılımlı enflasyon, (%1,3 ile %19,8 arasında gerçekleşen fiyat artışları) karların ve yatırımların artmasını teşvik etmiş ve özel sektör işletmelerinin vergi ve faiz gibi sabit maliyetlerini azaltıcı etki yapmıştır. Bu durum, tarım sektöründeki gizli işsizliğin verimli sektörlerle geçişinde önemli etken olmuştur (Parasız,1998:113). 1960-1961 döneminde ekonomi durgunluğa girmiştir. GSMH artışı %2,7 olurken, nüfus artışı da %2,5’a ulaşmış, kişi başına net GSMH artışı ise sadece %0,2 olarak gerçekleşmiştir.

Bu dönemde fiyat artış oranı ise %3,8 olarak gerçekleşmiştir (Hiç,2001:24).

3.2.2.Kalkınma Planları Dönemleri

İlk defa büyüme 1963'den sonra 5'er yıllık kalkınma planları ile iktisadi büyüme hedefleri konularak planlı bir büyüme dönemine yönelik stratejiler oluşturulmuştur. Kalkınma planlarında, denk bütçe doğrultusunda toplam yatırımlar, toplam harcamalar, toplam gelirler belirlenerek, ülkedeki toplam talep durumu ve tasarruf eğilimleri göz önüne alınarak, hedeflenen büyümeye ulaşmayı sağlayacak politikalar ve stratejiler üretilmiştir. Kalkınma planları, kamu kesimi için emredici ve zorlayıcı iken, özel kesim için yol gösterici, ışık tutucu, özendirici ve caydırıcı yaklaşımlara sahiptir (Yağcı,1979:1-2). 1963 yılında uygulamaya konulmaya başlanan Kalkınma Planlarının temel amacı, hızlı sermaye birikimi ve sanayileşme yoluyla milli gelirin artırılmasıdır (Saygılı,Cihan ve Yurtoğlu,2002:7).

Türkiye'deki büyüme sürecinin planlanmasında ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı, Harrod-Domar-Singer Modeli baz alınarak hazırlanmıştır²²(Tokgöz,2001:17-19). I.Beş Yıllık Kalkınma Planı

²² Harrod-Domar tarzı büyüme modelleri kapalı bir ekonomi için analiz edilerek tanımlanmıştır. Bu modelde, sermaye/hasıla oranı sabit varsayılmaktadır. Marjinal sermaye hasıla oranı büyümenin belirlenmesindeki en önemli unsurdur. Harrod-Domar Modeli'nde her an bozulabilecek bir dengeden bahsedilir. Buna "**Bıçak Sırtı Denge**" adı verilmiştir. Dengenin her an bozulabilecek şekilde olmasının nedeni ise ekonomik birikimlerin her an değişecek şekilde olması ve buna bağlı olarak hızlandıran mekanizmasının çakışmasıdır. Harrod büyüme modeli dengeli ve aynı kârar bir büyümeden bahseder. Dengeli ve aynı kârar bir büyümenin olabilmesi için girişimcilerin üretimle ilgili aldığı kârarlara bakarak büyüme oranını belirlemeye çalışır (Alkin,1987:172-187; Kaynak,2009:66-88). Standart bir Harrod-Domar

Döneminde (1963-1967); GSMH'nin büyüme hızı yılda ortalama %7 alınmış ve bunu sağlamak için, yatırımların toplam milli gelirdeki payının %18,3 olması ve bu oranın 14,8'inin iç kaynaklardan, 3,5'inin dış kaynaklardan sağlanması öngörülmüştür. Gerçekleşen oran ise %14,2 iç kaynak ve %1,8 dış kaynak olmak üzere toplam %16 dolayında olmuştur. İç tasarruflarda plan hedefine oldukça yaklaşmasına rağmen, dış kaynaklar hedeflenen ölçüde gerçekleşememiştir. Plan döneminde tarımdan sanayiye doğru bir geçişin etkisi görülmektedir. Tarımsal gelirin toplam gelir içindeki payı %41,1'den %36,8'e düşmüştür. Sanayide ise, %16,7'den %18,6'ya çıkmıştır (DPT 3.Plan,1973:8). Plan döneminde yüksek bir büyüme hızına ulaşılmış, GSMH 1963 yılında 66.7 milyar liradan 1967 yılında 79.5 milyar liraya çıkmıştır (Kazgan,2004:98).

1962'te uygulamaya başlanan kalkınma planlarının temel amacı; hızlı sermaye birikimi ve sanayileşme yolu ile milli gelirin arttırılmasıdır (Arslan,1993:80-81). Türkiye'nin sanayileşmeye dayalı politikasının 50 yıllık süreç içerisinde uygulana gelmesindeki temel politika, ithal ikamesine dayalı özel sektörü teşvik eden milli

büyüme modelinde büyüme tanımsal olarak aşağıdaki gibi belirlenmektedir;

$$g = \left(\frac{s}{\theta}\right) - \delta - n \quad (21)$$

Denklem'de g büyüme oranını; s tasarruf oranını; θ marjinal sermaye/hasıla oranını; δ amortisman oranını ve n nüfus artış hızını göstermektedir. Diğer değişkenlerin veri olduğu bir ortamda büyümeyi artırmanın tek yolu tasarrufları artırmak olarak görülmektedir (Fahrettin YAĞCI, (1979). “ Turkish Planning Experience and Methodology Since 1963and Construction of A Five- Sector Plan for 1963-1977”, 1979, DPT.,Ankara).

sanayinin kurulmasına dayanak teşkil eden büyüme stratejisidir²³. İktisadi büyümenin ve yapısal değişimin kaynakları; arz açısından sermaye birikimi, teknolojik gelişme (verimlilik artışı) ve işgücünde artış; talep açısından ise iç pazarın genişlemesinin talep yapısında yarattığı değişimdir. Bu dönemde öncelikle büyümenin en çok arz yönünden sermaye birikimi, ikinci olarak teknolojik gelişme ve en az işgücü girdisinin artış oranından etkilendiği görülmektedir. Talep yönünden ise iç talep kaynaklı büyüme gerçekleştiği gözlenmiştir (Çeçen, Doğruel ve Doğruel, 1996:4; Ay ve Karaçor, 2007: 69).

Tablo 4: Türkiye'de Planlı Yıllara Göre İktisadi Büyüme Oranları

Plan	Dönemi	TARIM			SANAYİ			HİZMETLER			GSMH		
		Hedef	Gerç.	Sapma	Hedef	Gerç.	Sapma	Hedef	Gerç.	Sapma	Hedef	Gerç.	Sapma
I. Plan	1963-67	4,2	3,0	-1,2	12,3	10,9	-1,4	6,8	7,2	0,4	7,0	6,6	-0,4
II. Plan	1968-72	4,1	1,8	-2,3	12,0	9,1	-2,9	6,3	6,6	0,3	7,0	6,3	-0,7
III. Plan	1973-77	3,7	1,2	-2,5	11,2	8,8	-2,4	7,7	7,3	-0,4	7,9	5,2	-2,7
1978Programı		4,1	2,8	-1,3	8,8	3,4	-5,4	-	-	-	6,1	1,2	-4,9
IV. Plan	1979-83	5,3	0,3	-5,0	9,9	2,4	-7,5	8,5	2,6	-5,9	8,0	1,7	-6,3
1984Programı		3,5	0,5	-3,0	6,6	9,9	3,3	4,5	7,9	3,4	6,1	7,1	1,0
V. Plan	1985-89	3,6	0,8	-2,8	7,5	6,5	-1,0	6,5	5,0	-1,5	6,3	4,7	-1,6
VI. Plan	1990-94	4,1	1,6	-2,5	8,1	2,8	-5,3	6,7	4,1	-2,6	7,0	3,5	-3,5
1995Programı		2,5	2,0	-0,5	4,9	12,1	7,2	4,3	6,3	2,0	4,4	8,0	3,6
VII. Plan	1996-00	3,3	1,7	-1,6	6,9	4,0	-2,9	6,0	4,5	-1,5	6,3	3,8	-2,5
VIII. Plan	2001-05	2,1	1,0	-1,1	7,0	4,9	-2,1	7,5	4,8	-2,7	6,7	4,1	-2,6
Ortalama	1963-00	3,8	1,6	-2,3	8,8	7,0	-1,8	6,4	5,7	-0,6	6,6	4,8	-1,8

KAYNAK:DPT Kalkınma Planlarının Verilerinden Derlenmiştir. Ayrıca bkz:TİK,2004,s.30'daki tablo.

²³Bu strateji, ülkenin dış ticarete ve dış rekabete kapalı olduğu bir ortamda aktif kamu müdahaleleriyle (düşük faiz ve kâr politikası, kamunun altyapı yatırımları yanında doğrudan üretim faaliyetlerinde bulunması vb.) sermaye birikimi artırılarak iktisadi büyümenin hızlandırılması amaçlanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi için yıllık nüfus artışının %3 civarında olacağı hesaplanarak büyüme hızı olan %7'den bunu çıkardığımızda ($\%7 - \%3 = \%4$) net büyüme hızının %4 olacağı öngörülmüştür. Gerçekleşme çok küçük bir sapma göstermiş, $\%6,6 - \%3 = \%3,6$ olmuştur. Hemen belirtmeliyiz ki, nüfusu hızla artan Türkiye'de sanayileşme kaçınılmaz bir hedef olarak alınmasına rağmen Birinci Plan döneminde öngörülen ortalama %12,3'lük büyüme hızına ulaşamamış ve bu oran %10,9 civarında kalmıştır. Tarımda ise hedeflenen büyüme %4,2 iken, gerçekleşen büyüme %3 olarak gerçekleşmiştir (TİK,2004:30). Dönem içinde, tarım sektöründe, 1966 yılının büyük bolluğu hariç tutulursa, ortalama büyüme hızı hedefin altında kalmıştır. Tarım iklim koşullarına bağlı olarak yıldan yıla büyük iniş çıkışlar göstermiştir. Özellikle hayvansal ve su ürünleri üretimi plan hedeflerinin çok altında kalmıştır. Plan dönemi başında, yani 1962 yılında sabit fiyatlarla (1968 fiyatlarıyla) GSMH içinde tarımın payı %34,6 iken sanayinin payı %16,7 iken, dönem sonunda bu paylar sırasıyla %29,3 ve %20,7 olmuştur (Karluk, 2007:185,223). "Kalkınma özdeştir sanayileşme" ilkesine uygun olarak sanayi sektörü büyürken tarımın payı azalmıştır (Parasız,1998:124-125;Türkkan,2001:106-108).

Sanayileşme süreci sonucu istihdamın tarımdan sanayi ve hizmet sektörlerine kayması, ortalama emek üretkenliğinin, dolayısıyla kişi başına GSMH'nin artmasına katkıda bulunmaktadır (Taymaz ve Suiçmez,2005:s.6; www.tek.org.tr/2005/4; erişim tarihi: 02.06.2009).

II.Kalkınma Planı Döneminde; aynı büyüme hızına ulaşmak için sabit sermaye yatırımlarının GSMH'nin %21,3'üne ulaşması

öngörölmüş, gerçekteşme ise %16,1 olmuştur. Özellikle iç kaynaklar yönünde beklenen düzeye ulaşılammış %19,4 yerine %15,5 bir yatırım oranı sağlanabilmiştir. 1968 yılında yürürlüğe giren İBYKP'nda büyüme hızı yılda ortalama olarak %7 olarak öngörölmüş, plan dönemi sonunda %6,3 civarında gerçekteşmiştir. Tarım Sektöründe hedeflenen büyüme %4,1 iken, gerçekteşen büyüme %1,8 olarak büyüme göstermiştir. Sanayide ise hedeflenen büyüme %12 olarak öngörölmüş, gerçekteşen büyüme ise %9,1 olmuştur. Bu iki sektörde daralma görölürken, Hizmetler sektöründe gerçekteşen %6,6'lık büyüme ile dengelenmeye çalışılmıştır. Dönem başında (1968'de) GSMH içinde tarımın payı %27,9, sanayinin %21,5, hizmetlerin %50,6 idi. 1972 sonuna göre tarım %24,6 iken, sanayi %22 ve hizmetler %53,3 olmuştur. İkinci Plan döneminde tarım sektöründe gerçekteşen ortalama büyüme hızı hedefe çok yakındır. Fakat bu sektörde beklenen yapısal değişiklikler gerçekteşemedi. 1963-1968 yıllarında uygulanan I.Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde kamu kesimine ağırlık verilirken, 1968-1972 döneminde uygulanan II.Beş Yıllık Kalkınma Planında özel sektöre ağırlık veren bir politika benimsenmiştir (Kazgan, 2004:95).

GSMH'da sanayi lehine yapısal bir değişim hedeflenmekle birlikte, sanayi kesimi istenilen düzeye ulaşamamıştır. İthal ikamesine ve korumacılığa dayalı sanayileşme nedeniyle ülke döviz darboğazına girmiştir (Karluk,2007:222). 1970'de %66 oranında devalüasyona gidilmiştir. İkinci Plan, tarımsal niteliğin devam ettiği ve önemini koruduğu bir plan olmuştur. Dış ticaret açığı yıldan yıla artmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı Plan dönemi başında %18.4 olan toplam yatırımların GSMH'ya oranı 1972 yılında %21'i bulmuştur.

Ama bu oran öngörülen %23,5'lik değerin altında kalmıştır. Birinci Plan döneminde %32 olan marjinal iç tasarruf oranı, İkinci plan döneminde %25,7 ile hedeflenen değerin altına düşmüştür. Birinci Planda ortalama %2,6 olan sabit sermaye hasıla oranı, İkinci planda, %3 civarında olmuştur (DPT,2007:25-29).

III. Kalkınma Planı Döneminde; GSMH'nin % 21,9'unun sabit sermaye yatırımlarına ayrılması planlanmış, gerçekleşme oranı %20,2 olmuştur. Bu amaçlanan hedefe en yakın gerçekleşme oranı olmuştur. Ancak ilginç olan iç kaynakların planlanan %21,1 yerine, %16 olarak gerçekleşmesidir. İç kaynakların yetersizliği, yatırımların giderek dış kaynaklara bağımlı duruma gelmesi sonucunu doğurmuştur. 1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü plan döneminde, büyüme oranı olarak %7,4 hedeflenmiştir. Ancak büyüme oranı %6,5 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomide bir yapısal değişimin amaçlandığı bu dönemde sanayinin GSYİH içindeki payı artmakla birlikte, plan hedefinin gerisinde kalmıştır. Tarım sektöründe %3,7 ve sanayi sektöründe %11,2'lik hedeflenen büyümeler gerçekleşmemiş, GSMH'da hedeflenen büyüme %7,9 olarak düşünülmüş, ancak %2,7'lik bir sapma göstererek hedefin altında gerçekleşmiştir. Üçüncü Plan döneminde GSMH'nın ortalama yıllık büyüme hızı ilk iki planın ortalamalarının altında kalmıştır (Tokgöz,2001:24). Bu arada yıllık büyüme hızlarında büyük dalgalanmalar vardır. Bu dalgalanmaların temel nedenlerinin başında tarım sektörünün doğa koşullarına büyük çapta bağlı kalmasından kaynaklanmıştır. Plan döneminde ortalama olarak Tarım %3,7 oranında büyümüş, Sanayi: %8,8 ve hizmetler: %7,3 büyümüştür. 3.Planda “**sadece gelirin ve yaşam düzeyinin yükseltilmesi**” için yatırım yapılması düşünülmemiş, bunun yanında

“dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması, istihdam olanaklarının sürekli ve kararlı olarak arttırılması, gelir dağılımının iyileştirilmesi” de amaçlanmıştır. Sanayileşme ise, bu amaçların gerçekleştirilmesinde kullanılabilecek en etkili faktördür (DPT,1973:154-155).

Sabit sermaye yatırımlarının GSMH içindeki payı ilk kez Üçüncü planda hedefe yaklaşarak, %20,2 olarak gerçekleşmiş, ikinci planın değerlerinin üstüne çıkmıştır. Kaynakların çeşitli yatırım alanlarına dağıtılması nedeniyle marjinal sabit sermaye / hasıla oranı %3,3 olmuştur. Marjinal iç tasarruf oranı hedefi olan %39'luk hedefin çok altında kalarak %12'ler civarında gerçekleşmiştir. 1970'ler ithal ikamesi stratejisine dayalı sanayileşmeyi derinleştirme dönemi olarak tanımlanabilir. 1970'ler ithal ikamesinin ikinci evresi ve içe dönük sanayileşme dönemi olarak da bilinir. Bu dönemde kişi başına GSYİH yılda ortalama %4,1 oranında büyümüştür. Bu oran 1960'larla karşılaştırıldığında çok önemli görünmemesine karşın, 1970'li yıllar ağır imalat sanayi ve sermaye mallarında yerli üretim kapasitesinin artırılmasına yönelik güçlü kamu yatırım programlarının yapıldığı yıllardır (Ay ve Karaçor,2007:69).

IV. Plan (1979-1983) döneminde hedeflenen oran GSMH'da %8 öngörülmüşken, gerçekleşen değer %1,7 olarak planın çok gerisinde kalmıştır. Tarımda ve sanayide hedeflenen büyüme sırasıyla %5,3 ve %9,9 iken, gerçekleşen değerler, tarımda %0,3 ve sanayide ise % 2,4 olarak büyüme sağlanmıştır. Hizmetler sektöründe beklenen büyüme ile gerçekleşen değer arasında -%5,9'luk bir fark vardır. İthal ikamesi stratejisine dayalı büyüme modeli, 1970'lerin ortasından itibaren, özellikle 1973'ten sonra artan petrol fiyatlarının da baskısı sonucu

ciddi bir döviz darboğazına bağlı ödemeler dengesi sorunuyla karşılaşmıştır. Ödemeler dengesi sorunu, üretim için gerekli yatırım malları ve ara mallarının ithalatını engellemeye başlayınca ve bu sürece eklenen siyasal istikrarsızlık sonucu 1979'da ciddi ekonomik krizle karşılaşmıştır (Tokgöz, 2001:25-28). Dördüncü Plan döneminde büyüme hızının hızlı düşmesine, dış ödemeler açığının giderek büyümesine, ekonomik darboğazlara, hızlı enflasyon oranlarına çare olmak amaçlı yapılsa da, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı; uygulama açısından hedeflerin tam olarak gerçekleştirilemediği, buna karşılık dönem içinde yeni hedeflerin belirlenerek bu yönde gelişmelerin sağlandığı bir plan olarak karşımıza çıkmaktadır (Avcı,2000:50).

3.2.3. 1980 Sonrası Dışa Açılma Dönemi

24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları yürürlüğe sokulmuştur. 24 Ocak 1980 istikrar kararlarıyla birlikte Türkiye dışa açık ihracata dayalı büyüme modelini benimsemiştir (Saygılı,Cihan ve Yurtoğlu,2002:8). 1980 sonrasındaki gelişme sürecini üç salınım dönemi önem arz eder, Bunlardan ilki, 1981-1987 arasındaki dış ticaret rejiminin serbestleştirildiği ve imalat sanayinin ihracata yöneldiği dışa açılım dönemidir (Yeldan,2001:84). 1970'ler ile 1980'ler dönemi çok farklı iki ekonomik yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1970'lerde kişi başına GSYİH ortalama %4,1 artarken, bu rakam 1980'lerde %5,2'ye ulaşmıştır. Türk ekonomisi 1980'de önemli bir değişimden geçmiş, 1980'de GSMH hızı bir önceki yıla göre -%1,1 küçülürken, 1981'de GSMH %4,1 oranında artmıştır. 1982'de ise %4,6 olmuştur. Bu dönemde (1981-82) dünya ekonomilerinde

önemli bir durgunluk yaşanmıştır. 1983'te ise, GSMH %3,3 oranında büyümüştür. Bunun nedeni kötü hava şartları nedeniyle tarım sektöründe yaşanan negatif olarak gerçekleşen büyümedir (Parasız,1998:185).

1984-1987 döneminde, GSMH büyüme hızı yılda ortalama olarak %7'ye ulaşmıştır. Bu durum, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemden 1977'ye kadar ulaştığı ortalama yıllık büyüme hızına eşittir (Kazgan,2004:141). 1981-1990 döneminde Türkiye ekonomisi ortalama %5,3 büyüme oranını yakalamıştır. Bu büyümenin altında dışa açılma ve ihracatın teşviki yanında, iç ve dış talep genişlemesi ve dış konjonktürde meydana gelen iyileşmeler, kurdaki olumlu etkiler, sermaye birikimi ve verimlilik artışları etkili olmuştur (Kazgan,2004:145).

1980-1990 döneminde 10 yıllık süreçte, nüfus artış hızı % 2,5, dış ticaret açığı % 54,7, büyüme oranı %4,7 civarında artış göstermiştir. Tarım %2,8, sanayi % 5,9, hizmetler ise %4,4 ve imalat sanayide %6,1 oranında büyümüştür (TÜİK,2008:4-5,10-11). Bu dönemde, %5,3'lük bir büyüme yakalanırken, nüfus artış hızı %2,5 olmuştur. Kişi başına net GSMH artışı sadece %1,8 olmuştur (DPT,2007:4).

1985-1989 dönemini kapsayan V. Kalkınma Planında, iktisadi büyüme hızı ortalama %4,7 düzeyinde gerçekleşmiştir. Oysa planın hedefi %6,3 idi. Yıllık büyüme hızında görülen büyük dalgalanma veya istikrarsızlık sektörlerin büyüme hızlarında ortaya çıkan istikrarsızlığın sonucudur (Tokgöz,2001:30). Tarım, sanayi ve hizmetler sektörleri için öngörülen ortalama büyüme hızlarına

ulaşılamamış, yani gerçekleştirmeler hedeflerin altında kalmıştır. Tarımda doğa koşullarının egemenliği sürmüş, özellikle 1989 yılında yaşanan büyük kuraklık büyüme hızının anılan yılda %0,8 olarak gerçekleşmesine neden olmuştur. Tarımın GSMH içindeki payı 1980’de %26,1 iken 1989’a gelindiğinde %16,6’ye gerilemiş, 2000 yılında gelindiğinde %14,1’e kadar düşmüştür. Tarımın payındaki azalmaya hızlı bir verimlilik artışının eşlik etmediği ve bu kesimin GSMH’den %10,3 pay aldığı 2005’te toplam istihdamın %29,5’ini barındırması, küçülmenin etkilerinin daha şiddetli olmasına yol açmaktadır (DPT, 2007:8-9).

Plan dönemi sonunda tarımın payının %15,5’e düşeceği ve sanayinin payının da %33,7’ye çıkacağı öngörülmüş iken, gerçekleşme sırasıyla %17,4 ve %28,3 olmuştur. 1970’lerin ortasından itibaren, artan petrol fiyatlarının da baskısı sonucu ciddi bir ödemeler dengesi sorunuyla karşılaşmıştır. Ödemeler dengesi sorunu, üretim için gerekli yatırım malları ve ara mallarının ithalatını engellemeye başlayınca, 1970’lerin sonunda Türkiye bir ekonomik krize girmiş, GSYİH düşmeye başlamıştır. 1980 sonrası dönemde ithal ikameci büyüme modeli terk edilerek “ihracata dayalı” (dışa açık) birikim rejimine geçilmiştir. İç piyasanın daralması, ücretlerin baskı altında tutulması, % 100’e ulaşan devalüasyon ve büyük parasal destekler sonucu 1980’lerin özellikle ilk yarısında ihracatta önemli bir artış sağlanmış, büyüme hızı tekrar yükselmiştir. 1980-1988 arası ekonomi politikasının temel hedefi olan ihracatın artırılması başarıya ulaşmış, ihracatın GSMH içindeki payı 1980’de %5 iken 1988’de %12,8’e yükselmiş, imalat sanayi reel ihracatı da 1988 yılına değin yılda ortalama %15 artmıştır (Yeldan,2001:44-45).

Maliyetlerin (döviz kuru ve ücretler) sürekli düşük tutulması iktisadi ve siyasi açıdan mümkün değildir. 1980'lerin sonlarından itibaren ücretler artmaya ve Türk Lirası reel olarak değer kazanmaya başlamış, giderek artan bütçe açıklarını nihai olarak dış borç ile finanse etme isteği sonucu, 1989 yılında dış ticarete ve ilişkilerde uygulamaya konulan liberalizasyon politikaları sonucu, yabancı sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir. Beklenen yabancı sermaye yatırımlarının da gelmemesi ile 1980'lerin sonlarından itibaren büyüme hızı yavaşlamaya başlamıştır. Bu dönemde, ihracata yönelik büyüme stratejisinin en önemli yapısal sorunu, ihracat öncelikleri ile yatırım öncelikleri arasında yaşanan uyumsuzluk olmuştur (Yeldan,2001:48).

VI. Kalkınma Planı (1990-1994) döneminde kişi başına GSMH 1980'lerin gerisinde kalarak %3,5 oranında artmıştır. Körfez Krizinin yarattığı belirsizlik ortamına rağmen 1991 yılında büyüme hızının %5,9, enflasyon oranının %45 düzeyinde gerçekleşeceği öngörülmüştü. Gerçekleşme tam bir sapma göstermiştir, GSMH'nın büyüme hızı %0,3 ve enflasyon oranı %55'dir. Bu gerilemede tarım sektöründe yaşanan kuraklığa bağlı daralma (%2,5) yanında, sanayide ithal malların fiyatlarının ve kredi faizlerinin büyük sıçrama göstermesi, birinci derecede etkili olmuştur. Tarımda hedeflenen büyüme %4,1 iken, gerçekleşen büyüme ise %1,6 olmuştur. Sanayide hedeflenen büyüme oranı %8,1 öngörülmüşken, gerçekleşen değerde büyük sapma oluşmuş, %2,8'ler mertebesinde oluşmuştur (TİK,2004:30).

VI. Plan, ortalama yıllık %7 oranında bir büyüme hızı öngörmüştür. Ancak planın ikinci yılından itibaren yıllık programlarda büyüme hızı hedefi %3,5'lara düşürülmüştü. Gerçekleşen net GSMH büyüme %3,5 olmuştur (TİK,2004:30). Büyüme hızı yıldan yıla büyük dalgalanma göstermiştir. "1994 Bunalımı" nedeniyle 1979 ve 1980'de yaşanan negatif büyüme, planın son yılında bütün acı sonuçlarıyla yeniden yaşanmıştır. Türkiye 1990-1994 döneminde reel yatırımlardan uzaklaşması, dışa dönük büyüme yerine içe dönük büyümeyi ve büyümeye konu olmayan sektörlerle yatırımları teşvik eden politika uygulaması sonucu 1990'ların ilk durgunluk dönemini yaşamış,1994 yılında yaşanan finansal (döviz) krizi ile sonuçlanmıştır (Yeldan,2001:84). 5 Nisan 1994'te Olağanüstü İstikrar Tedbirleri alınmıştır. Bu tedbirlerin amacı; "enflasyonu düşürmek, döviz kurunda istikrar, ihracatı arttırmak, kamu açıkları azaltılacak, sosyal reformları yapmayı hedeflemiştir" (Tokgöz,2001:35).

1995 Yılı Geçiş Programının temel sonuçlarını özetleyebiliriz: Yılın birinci yarısında başlayan iç talepteki canlanma ikinci yarısında kapasite kullanım oranını yükseltmiş, üretim artmış, ticaret genişlemiş ve yıl sonunda büyüme hızı %4,4'lük hedefi aşarak %8 olmuştur. Tarım sektöründe hedeflenen büyüme %2,5 öngörülmüşken, gerçekleşen büyüme ufak bir sapma ile %2 olarak gerçekleşmiştir. Bu programda beklenilmeyen durum, sanayi sektöründe hedeflenen %4,9'luk bir büyüme öngörülmüş, %12,1'lik bir büyüme patlaması ortaya çıkmıştır (DPT:2007:4). 1995-1997 dönemi, kısa vadeli sermaye kaynaklı büyümeye geçildiği dönem olarak kabul edilmektedir (Yeldan,2001:84-85).

VII. Plan döneminde içten ve dıştan kaynaklanan olumsuz gelişmeler nedeniyle öngörülen yıllık ortalama büyüme hızına ulaşamadığı gibi 1999 yılında -%6,4 oranında ekonomide daralma ve gerileme olmuştur. Büyüme hızı ise 1994 ve 1999 yıllarında sırasıyla -%6,1 ve -%6,4 olarak gerçekleşirken, 1995 yılında %8'lik büyüme göstermiştir (Tokgöz,2001:41-49).

Bu durum ekonomide tekrar kriz-büyüme sarmalına girildiğini göstermektedir. Bu dönemin krizler sonucu, büyüme ortalaması %2,4 olarak gerçekleşmiştir. 1990 sonrası dönemde Türkiye'nin büyüme-istikrar performansının yetersizliğinin en temel nedeni mali disiplinde yeterince önlem alınamaması ve kamu kesiminde tercih edilen büyüme ve gelişme modelinin gerçeklerine uyum sağlayarak yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilememesidir. Bu durum büyüme ve kamu finansmanının iç ve dış şoklara karşı oldukça kırılgan olması sürdürülebilir yüksek büyüme ortamının diğer ön koşullarını da olumsuz yönde etkilemiştir (Ay ve Karaçor,2007:71).VII. Kalkınma Planında (1996-2000), Özellikle 1990'lı yıllarda iç ve dış konjonktürde yaşanan olumsuz gelişmeler, bu plan döneminde de damgasını vurmuştur. İç faktörler olarak politik dengesizlik ve istikrarsızlık, popülist ve kaynak tüketen kısa görüşlü politikalar, 1994 ekonomik krizi, 1999 Marmara depremi ve seçim ekonomisi uygulamaları; dış faktörler olarak Körfez Krizi, Asya ve Rusya Krizleri Türkiye ekonomisinin ekonomik performansını yavaşlatmıştır (Tokgöz,2001:42-44). Bu plan döneminde, tarımda hedef %2,1 iken, sanayideki hedef % 7 olarak planlanmış, sırasıyla %1 ve %4,9 olarak gerçekleşmiştir (TİK,2004:30).

VIII. Kalkınma Planı (2001– 2005), döneminde çok yüksek bir büyüme performansı yakalanmıştır. 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin nedeniyle -%9,5 oranındaki küçülmenin ardından büyüme trendine girmiştir. IMF politikalarıyla 2001’li yılların başında 21 köklü ve cesameti büyük banka kapanmış, 15 bin fabrika ve 400 bin KOBİ kapanmış. Milli Gelir 200 milyar US \$’dan 150 milyar mertebesine gerilemiştir. 1.2 milyon kişi işsiz kalmıştır. 1 Dolar 9 TL’den 15.5 TL’ye çıkmıştır. Ciddi devalüasyon olmuştur (Uras, 2017:24-25).

2003 yılından itibaren ekonomik programın uygulanmasında gösterilen kararlılık özellikle parasal ve mali disipline dayalı fiyat istikrarı sürdürülebilir iktisadi büyüme üzerinde devamlılık yaratmıştır. 2002’de %7,9; 2003’te %5,9; 2004’te %9,9; 2005’te %7,6’lık bir yüksek büyüme trendi göstermiştir. Türkiye ekonomisi 2003 ve 2004 yıllarında hedeflerin üzerinde bir büyüme performansı sergilemiştir. Büyüme rakamlarının tartışmalı tarafı, bu kadar yüksek büyümenin ardından istihdamda yeterince artış olmaması, başka bir deyişle işsizliğin azaltılamamış olmasıdır. 2002-2005 dönemi boyunca büyümenin aksine işsizlik oranları düşürülememiş ve sırasıyla işsizlik oranları %10; %10,5; %10,3 ve %10,3 olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılının ikinci yarısından itibaren başlayan ekonomik canlanma özellikle telekomünikasyon, inşaat, ticaret ile ulaştırma sektörlerinde yaşanan canlanmanın etkisiyle büyüme belirgin bir hızlanma göstermiştir. 2001-2009 dönemi işsizlik oranları ortalama %10,7 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK,2010:176).

Tablo 5: 2000-2005 Türkiye’de Temel Ekonomik Göstergeler

	Türkiye			AB-15	
	2000	2005	VIII. Plan Ortalaması	2005	2001-2005 Ortalaması
Büyüme ve İstihdam					
GSYİH (Milyar YTL, Cari Fiy.)	124,6	487,2	-	-	-
GSYİH (Milyar Dolar, Cari Fiy.)	200,0	363,4	-	12.757	-
Kişi Başı Milli Gelir (GSYİH, \$)	2.879	5.042	-	33.517	-
Kişi Başı Milli Gelir (SAGP, GSYİH, \$)	6.820	8.145	-	31.503	-
GSYİH Büyümesi ⁽¹⁾	7,4	7,4	4,4	1,5	1,6
Toplam Tüketim ⁽¹⁾	6,3	8,1	3,0	1,5	1,7
Kamu	7,1	2,4	-0,6	1,6	2,0
Özel	6,2	8,8	3,4	1,5	1,7
Toplam Sabit Sermaye Yatırımı ⁽¹⁾	16,9	24,0	4,1	2,7	1,2
Kamu	19,6	25,9	-2,1	-	-
Özel	16,0	23,6	5,9	-	-
Nüfus (Milyon Kişi)	67,4	72,1	-	380,6	-
İşgücüne Katılma Oranı (%)	49,9	48,3	48,9	71,3	70,8
İstihdam Düzeyi (Milyon Kişi)	21,6	22,1	-	165,0	-
İşsizlik Oranı (%)	6,5	10,3	9,9	7,9	7,8
Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)	9,4	13,6	14,2	-	-
Toplam Faktör Verimliliği Artışı (%)	1,8	1,6	2,0	0,3	0,4
Dış Ticaret					
İhracat (FOB) (Milyar Dolar)	27,8	73,4	-	-	-
İthalat (CIF) (Milyar Dolar)	54,5	116,5	-	-	-
Dış Ticaret Dengesi (Milyar Dolar)	-22,0	-32,8	-	-	-
Turizm Gelirleri (Milyar Dolar) ⁽²⁾	7,6	18,2	-	-	-
Cari İşlemler Dengesi / GSYİH (%)	-4,9	-6,4	-2,7	-0,1	0,2
Dış Ticaret Hacmi / GSYİH (%)	41,2	52,9	-	-	-
Kamu Finansmanı (Yüzde)					
Genel Devlet Gelirleri ⁽³⁾ / GSYİH	40,4	44,1	41,8	45,3	45,0
Genel Devlet Harcamaları ⁽³⁾ / GSYİH	50,2	44,3	50,8	47,6	47,2
Genel Devlet Borçlanma Gereği ⁽³⁾ / GSYİH	9,8	0,2	9,0	2,3	2,2
Genel Devlet Faiz Harcamaları ⁽³⁾ / GSYİH	17,0	9,6	16,6	2,8	3,1
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği ⁽⁴⁾ / GSYİH	11,9	-0,1	8,5	-	-
Kamu Net Borç Stoku / GSYİH	57,5	55,7	71,2	-	-
Kamu Brüt Borç Stoku / GSYİH	68,8	71,5	86,1	64,6	63,1
Vergi Yüğü ⁽⁵⁾ / GSYİH	30,6	31,7	30,5	40,8	40,5 ⁽⁶⁾
Fiyatlar (Yüzde Değişme)					
TÜFE Yıl Sonu	39,0	7,7	28,8	2,2	2,0
TÜFE Yıl Ortalaması	54,9	8,2	32,4	2,1	2,1

(1) Reel fiyatlarla yüzde değişimigöstermektedir.

(2) 2003 yılından itibaren Turizm Gelirlerinin tanımındağişiklik yapılmıştır.

(3) Genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri, özel bütçe kapsamındaki idareleri, düzenleyici ve denetleyici kurumları, sosyal güvenlik kurumlarını, mahalli idareleri, döner sermayeleri ve fonlarıkapsamaktadır.

(4) Genel Devlet ve KİT’lerikapsamaktadır.

(5) Sosyalgüvenlikprimleridahil,vergiredveiadelerihariçtir.

(6) 2001-2004Ortalamasıdır.

Kaynak: DPT, 9. Kalkınma Planı (2007-2013),s.24’deki tablodan alınmıştır.

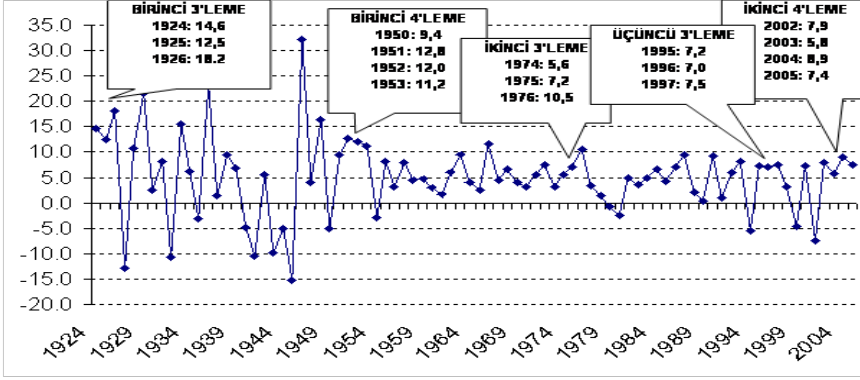
2006'da %6 ve 2007'de %4,7 büyüyen Türkiye ekonomisi, 2008 yılının son çeyreğindeki %7 daralmaya karşın yılı %0,7 büyümeyle tamamlamıştır. 2007'lerin sonunda başlayan büyük bir dünya ekonomik krizi büyüme trendini aşağıya çekmiştir (Palacıoğlu ve diğ.,2009:15-23).2002-2007 yıllarını kapsayan 6 yıllık süreçte, Türkiye ekonomisi 2000-2001 krizi sonrası büyüme trendine girmiş, iyi bir performans göstererek %7'ler civarında bir büyüme oranı tutturmuştur. 2009 yılında ise -%4,70 küçülerek kriz-büyüme sarmalına tekrar girmiştir (IMF,2009:3-5). 2002-2009 döneminde ülkenin büyümesi % 4 mertebesinde gerçekleşmiştir. 2009 yılında gelişmekte olan ülkeler %2.1 büyürken, Türkiye -% 4.70 mertebesinde küçülmüştür. Bu dönemde gelişmiş ülkelerde -%3.2 lik ciddi bir küçülme ile karşı karşıya kalmışlardır.

Tablo 6: Dünyada Büyüme Oranı (2007-2009) (%)

YILLAR	2007	2008	2009
DÜNYA	5,20	3,00	-1,1
GELİŞMİŞ ÜLKELER	2,70	0,50	-3,20
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	8,30	6,10	2,10
TÜRKİYE	4,50	0,70	-4,70

Kaynak: IMF World Economic Outlook – October 2009.

GRAFİK 3:Yıllara Göre İktisadi Büyüme Oranlarının Trendleri

Türkiye’de 1923-2009 dönemini kapsayan 86 yıllık dönemde iktisadi büyüme hızlarında görülen istikrarsızlık durumu son derece ciddi bir görüntü arz etmiştir. Planlı dönemlerin başladığı 1960’lar ile 1970’lerin ilk yarılarında iktisadi büyüme hızının istikrarlı ve yüksek bir artış seviyesinde olduğu süreçler olarak dikkat çekmektedir. 1970’lerin sonundan, 1980’lerin ortalarına kadar büyümedeki istikrarsızlık önem arz eder hale gelmiştir.

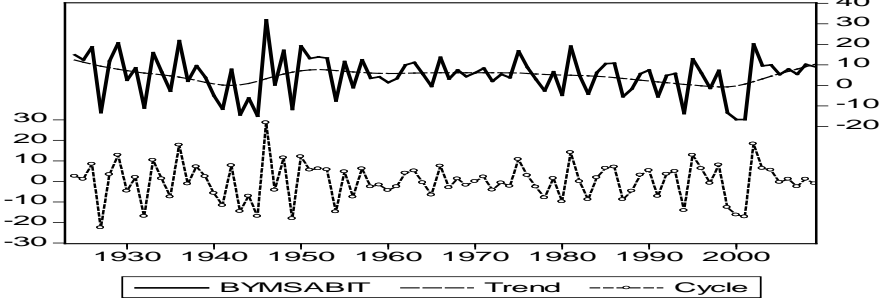
Bu istikrarsız yapı yüksek büyüme hızlarına imkan vermezken, iktisadi daralmalar çokça görülmeye başlanmıştır. 1970’li yıllarda yaşanan küresel boyutta görülen ekonomik krizler kapitalizmin bir özelliği olarak ortaya çıkmış durumdur. Kapitalizmin 350 yıllık süreci incelendiğinde kriz, krizden çıkış ve büyüme, tekrar kriz şeklinde bir fasit daire özelliği göstermiştir (Külünk,2006;17). Türk ekonomisinin de dünya ekonomisinden soyutlamak mümkün değildir. Türkiye ekonomisinin yakın tarihi, büyüme-kriz sarmalında sıkışıp kalmış bir ekonomik görünümündedir (Yeldan, 2001:31-32).

Türkiye ekonomisi incelediğimizde, büyüme artan bir trend meydana getirmemekte, sürünen ve dalgalı bir büyüme süreci olarak

karşımıza çıkmaktadır. 1923-2009 başlangıç ve bitiş oranları incelendiğinde, %10'lar mertebesinde ortaya çıkmaktadır. Büyüme hızlarına bakıldığında, 1923 sonrası gelişim sürecini dört döneme ayırmak mümkündür: 1923-1940 tek parti dönemi (1929'de bir kesinti ile birlikte), 1945-1960 çok partili döneme geçiş, 1960-1980 ithal ikameci kalkınma dönemi ve 1980-2009 dışa açık "büyüme" dönemidir (Taymaz ve Suiçmez, 2005:6; www.tek.org.tr/2005/4 erişim tarihi:10.09.2009).

Aşağıda Hodrick-Prescott filtreleme metodu ile konjonktür (Cycle) ve trend serilerinden arındırılmış büyüme grafiği görülmektedir. Grafik 4 incelendiğinde, iktisadi büyümenin Türkiye'de düzenli bir artış veya istikrar trendini yakalayamadığını görülmektedir. Türkiye ekonomisinin 1960-2009 dönemini baz aldığımızda, büyüme-kriz sarmalında sıkışıp kalmış bir görünüm sergilemektedir (Yeldan,2001:31). Konjonktür serisi de iktisadi büyümenin kısa dönemli 4-5 yıl gibi bir konjonktürde dalgalandığını göstermektedir. 1929 tarihindeki ekonomik kriz dışında, ikinci dünya savaşında, 1973-1979 krizleri, özellikle de 1998, 1999 ve 2000 yılında yaşanan krizler, 2008-2009 yılındaki dünyada yaşanan ekonomik krizlerin olduğu yıllarda ciddi kırılmalar olduğu görülmektedir.

Grafik 4: Türkiye’de İktisadi Büyüme Trend ve Konjonktürü (Hodrick-Prescott Yöntemi)

9. Kalkınma Planı (2007-2013) döneminde hedeflenen 5 temel ilke şunlardır:

- Rekabet etme gücünü artırma,
- İstihdamı artırma ve geliştirme,
- Beşeri Sermayenin niteliğini ve niceliğini artırma,
- Bölgesel gelişmişlik düzeyini artırma,
- Kamuda etkinliğin ve verimliliğin artırılması

Büyümenin kaynakları arasında yer alan toplam faktör verimliliği (TFV) artış hızı %-0,5 ile plan hedefinin altında kalmıştır. 2007–2012 döneminde, büyümenin kaynağı, özel tüketim, ihracat ve sabit sermaye harcamaları olarak belirlenmiştir. Ancak sabit yatırımların artış hızı plan dönemi ortalama hedefinin altındadır. İhracatın ithalata bağımlılığı, büyümenin kaynaklarında ithalatıda bir kaynak olarak rtaaya koymaktadır.Net ihracatın büyümeye katkısı, yıllık ortalamada 0,3 puan olmuştur.

Türkiye ekonomisi VIII. Planın bazyılı olan 2000 yılında %7,4 oranında büyümüş, ancak 2001 krizi neticesinde %9,5 oranında daralmıştır. Kriz sonrası dönemde ise kararlı bir

şekilde uygulanan sıkı maliye ve para politikaları sayesinde makroekonomik istikrarın sağlanması yönünde önemli adımlar atılmış ve yüksek büyüme performansı sağlanmıştır. Nitekim, 2002-2005 döneminde GSYİH yıllık ortalama %7,5 oranında büyümüştür. Bunun sonucunda, 2000 yılında 2.879 US \$ dolar olan kişi başına milli gelir, 2005 yılında 5.042 US \$ dolara yükselmiştir. 2001-2005 döneminde tarım sektörü büyümesi yıllık ortalama %1,1 olurken sanayi ve hizmetler sektörleri sırasıyla %5,1 ve %4,3 oranında büyümüştür. Bu gelişmeler sonucunda, tarım sektörünün toplam katma değer içindeki payı azalmaya devam etmiştir. 2000 yılındaki %14,1 seviyesinden, 2005 yılında %10,3 düzeyine gerilemiştir. Hizmetler sektörünün payı %62,6'dan %64,4'e, sanayi sektörünün payı ise %23,3'ten %25,4 seviyesine ulaşmıştır. 1996-2000 döneminde yıllık ortalama %24,5 olan toplam faktör verimliliğinin iktisadi büyümeye katkısı, 2001-2005 döneminde %42'ye ulaşmıştır. Bu dönemde sermaye birikiminin büyümeye katkısı %51,7 olurken istihdam artışının katkısı ise %6,3 olarak gerçekleşmiştir. Plan döneminde, iktisadi büyümenin istihdam üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştır. 2001-2005 döneminde yıllık ortalama istihdam artışı %0,4 olmuş ve işsizlik oranı 2005 yılı itibarıyla %10,3 seviyesine ulaşmıştır. Bu gelişmede 2001 yılında yaşanan kriz ve tarım istihdamındaki çözüme belirleyici olmuştur. Nitekim, 2001-2005 döneminde tarım istihdamı yıllık ortalama %3,3 oranında azalırken, tarım dışı istihdam %2,5 oranında artmıştır. 2000 yılında %49,9 iken, işgücüne katılma oranı 2005

yılında %48,3 seviyesine gerilemiştir (DPT, 2006:22-23; Ayrıca bkz:Çağlar ve Acar, 2013:2-5).

10.Kalkınma planının hedefleri ve politikaları dört temel ilkeyi ve gelişmeyi hedef almıştır: Bu gelişim noktaları:

- (1) Nitelikli insan, güçlü toplum,
- (2) Yenilikçi üretim, istikrarlı yüksek büyüme,
- (3) Yaşanabilir mekanlar, sürdürülebilir çevre,
- (4) Kalkınma için uluslararası işbirliği.

Yıllık ortalama yüzde5,5 büyüme, GSYH'nin 1,3 trilyon dolara, kişi başı gelirin 16 bin dolara, ihracatın 277 milyar dolara yükselmesi, Plan döneminde 4 milyon yeni iş yaratılacak olması ve işsizlik oranının yüzde 7,2'ye düşmesi, 2018'de konut ihtiyacının 4,1 milyon olması, demiryolu ve savunma sanayi yatırımlarının yerleşerek artmasının planlanması, patent sayısının 10bine çıkacak olması, belediyelerin yarısının kapatılacak olmasının öngörülmesi ve de doğurganlık hızının artması hedeflenmektedir (Acar ve Çağlar, 2013:2-3).

Tablo 7: Seçilmiş Bazı Göstergelerde Dokuzuncu ve Onuncu Plan Karşılaştırması

Kriterler ve Kalkınma Planlarına Göre Değişim Durumları	2006	2012	9. Plan Dönemi Değişim (yüzde puan, 2006-2012)	2018 - Hedeflenen	10. Plan Dönemi Değişim (yüzde puan, 2014-2018) -Hedeflenen-
AR-GE Harcamalarının GSMH'a oranı (%)	0,6	0,86	0,26	1,8	0,94
Yurtiçi Tasarrufların GSMH'a oranı (%)	16,6	14,8	-1,8	19	4,2
İmalat Sanayii'nin GSMH içindeki payı (%)	17,2	15,6	-1,6	16,5	0,9
Yüksek Teknoloji Sektörlerinin İmalat Sanayii İhracatı İçindeki Payı (%)	5,6	3,7	-1,9	5,5	1,8
Kadın İşgücüne Katılım Oranı (%)	23,6	29,5	5,9	34,9	5,4
Okul Öncesi Eğitimde Brüt Okullaşma Oranı (%)	24	44	20	70	26
Yükseköğretimde Brüt Okullaşma Oranı (%)	46	81,6	35,6	94	12,4

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı. Ayrıca bknz: Çağlar ve Acar, 2013:8'deki tablodan alınmıştır.

Sonuç olarak, ekonomideki her büyük daralmadan ve kriz sarmalından sonra köklü dönüşümlerin gerçekleştiği göz önüne alındığında (Yeldan,2001:31), Türkiye ekonomisinin 2009-sonrasında yeni bir döneme başlama olasılığı (veya gerekliliği) bu şekil üzerinde açıkça görülmektedir. Türkiye ekonomisi trend yapısı incelendiğinde

dünya konjonktüründen kaynaklanan kriz ve sıkıntılardan ciddi olarak etkilendiğini görmekteyiz. İktisadi büyüme açısından önemli olan, büyüme hızlarında görülen istikrardır. Büyümenin istikrarlı olması, yatırım kararlarının etkin bir şekilde yapılmasını sağlayarak, kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlamaya yöneliktir. Bu bağlamda Türkiye ekonomisi ölçeğinde istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme sürecinin içine girememesinde pek çok faktörün etkisi bulunmakla birlikte, yurt içi tasarruf ve yatırımların yeterince oluşturulamamasıdır.

Bunun için makro iktisat politikası yapıcıları içerdeki ve dışarıdaki etkileri en aza indirecek maliye ve para politikalarını uygulamaya koyarak, uzun soluklu stratejik bir devlet politikasını gündeme getirmelidir. Bu açıklamalar doğrultusunda yukarıdaki grafik ve tablodan aşağıdaki çıkarımlar yapılabilir:

1. Cumhuriyet tarihinin 1923-2009 döneminde yıllık yüzde 5'e yakın bir büyüme yakalanmıştır. 1923-1929 arasında büyüme hızı yıllık yüzde 10'u aşarak bir rekor elde edilmiştir.
2. 1924-1929 yıllarını kapsayan devletçilik döneminde yüzde 6.6 ile en yüksek büyüme oranı yakalanmıştır.
3. İlk ciddi düşüş dünya ekonomik buhranı sürecinde (1929-1930) ortaya çıkmıştır.
4. Savaş yıllarında sıfır seviyesinde büyüme görülmesi olağanüstü şartlar gereği normal karşılanabilir.
5. 1962-1979 arasında yüzde 6.5'lük büyüme oranı dikkat çekicidir.

6.1980-2008 döneminde ortalama yüzde 4.1’lik bir büyüme hızı yakalanmıştır.

7.2009’da kriz sürerken büyüme oranı eksi yüzde 4.7’lik bir orana düşmüştür. Bu durum büyüme kriz sarmalının bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Coşkun,2011:114-115).

Tablo 8: Türkiye’de Dönemlere Göre Büyüme Hızları (%)

DÖNEMLERE GÖRE BÜYÜME HIZI		
DÖNEMİN NİTELİĞİ	YILLAR	ORTALAMA BÜYÜME (%)
CUMHURİYETİN 85 YILI	1923-2008	5
1.İlk 25 Yıl	1924-1948	3,8
1a. Yeniden İnşa ve Devletçilik	1924-1939	6,6
1b. Savaş ve Savaş Yılları Sonrası	1940-1948	0
2. Öncesi ve Sonrası ile DP Dönemi	1949-1961	15,9
3.Karma ve Mücadeleci Ekonomi	1962-1979	6,5
4.Neoliberalizm Aşamaları	1980-2008	4,1
4a.Kısmi Liberalleşme	1980-1989	4,8
4b.Serbest Sermaye Hareketleri	1990-1997	4,4
4c.Kesintisiz IMF Gütümü-AKP Dönemi	1998-2017	3,8

Kaynak:Korkut BORATAV, Bir Krizin Kısa Hikayesi, Arkadaş Yayınevi, Ankara, Ekim 2009, s.54.

Batı ile sıkı diyaloga girmediğimiz dönemlerde hep kriz-kaos ve çalkantı Türk ekonomisinin temel vazgeçilmez olgusu olarak karşımıza çıkmıştır. Bu kriz dönemlerinde dikkat edilirse Batılı finans kurumları ve kuruluşları Türk ekonomisi üzerinde ciddi

manipülasyonlar yaratmıştır. Tarihten size üç örnek ve üç isim vermek isterim; 1960 yılında ülke askeri darbe ile birlikte ekonomide bir takım sıkıntılarla karşılaşmıştı. Döviz yoktu. Döviz bekleyenler ve dövizle iş yapan kişiler IMF'den Kemal Kurdaş ismini önerdiler, Kurdaş Maliye Bakanı olduktan sonra para muslukları açıldı. Aralık 1960'tan Ekim 1961'e kadar para trafiğini yönetti.1970 yılında asker yönetime yine el koydu. Ülkenin ciddi dövize ihtiyacı vardı. Parasal sıkıntı hat safhadaydı. Döviz bekleyenler ve dövizle iş yapan kişiler bu sefer Dünya Bankası'nda çalışan Atilla Karaosmanoğlu'nun ismini verdiler. Karaosmanoğlu, Mart 1971'de Başbakan yardımcısı yapıldı. Döviz para trafiğinin açılmasında önemli ro oynadı. Darboğaz bitti. Ekim 1971'de Bakanlık görevinden ayrıldı. 2000 yılında ekonomi yine zor anlar yaşıyordu. Bir takım kriz emareleri kendini gösterdi. Ekonominin acilen dövize ihtiyacı vardı. Döviz bekleyenler ve dövizle iş yapan kişiler bu sefer Dünya Bankası'nda çalışan Kemal Derviş'in adını verdiler. Mart 2001'de Ekonomi Bakanı oldu. Ağustos 2002'de hükümetin seçim kararı almasıyla görevinden ayrıldı. Dikkat çeken nokta parayı veren ya da yönlendiren finans kurumları kendi bünyesinde çalışan deneyimli kişileri istikrar programlarının başına geçirdi. Bu kişiler bakan yapıldı. Ekonomik sıkıntılar aşıldı ya da kaldırıldı (Uras, 2017:26-27).

Bu konu ile alakalı komplo teorileri oluşturmak mümkündür. Neden ülkemizde istikrarın oluşturulamadığının aslında bir göstergesi durumunda? Hep batıya bağımlı kalınmış ve batının istediği program ve politikalar ekonomi yönetiminde söz sahibi olmuştur. Son kararı veren hep Batılı devletler ya da güçlü finans kurumları olmuştur.

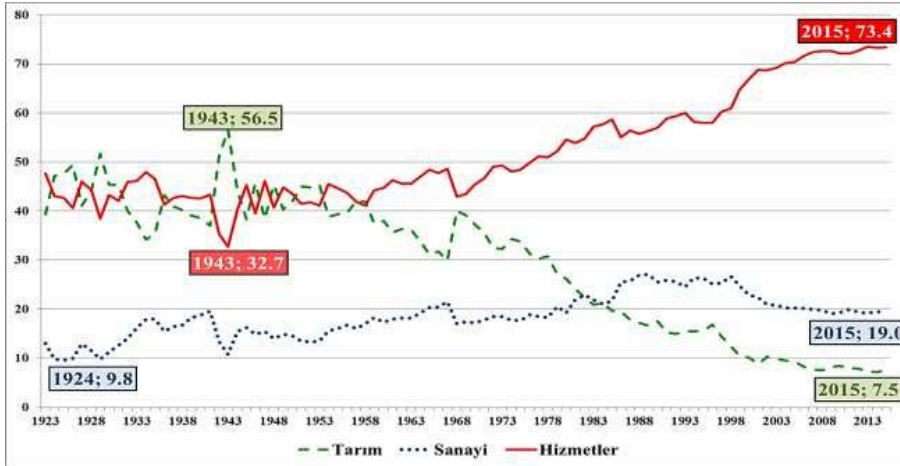
Batıya rağmen iktisaden büyüme ve kalkınmak bu şartlarda mümkün gözükmemektedir. Çünkü yapay bir ekonomik kriz kapıyı tekrar çalabilir. Bunun için ekonomiyi kırılğan halden kurtarmak ve batıya karşı bağımlılığı ise mümkün merteye azaltmak gerekir. Açık ekonomi (dışa açık ekonomi) politikasını sürdürdükçe krizimiz her zaman olacaktır.

Tablo 9: Türkiye’de Yıllara Göre Ortalama Büyüme Hızları (%)

YILLAR	ORTALAMA BÜYÜME (%)
1923-1929	10,3
1923-1938	7,4
1950-1957	7,2
1965-1970	6,3
1983-1989	5,1
2002-2009	4

Kaynak: Alev COŞKUN, “Liberal Ekonominin Çöküşü”, Cumhuriyet Kitapları, 2.Baskı, İstanbul, Eylül 2011,s.114’deki tablodan alınmıştır.

Grafik 5: 1923-2015 GSMH’İN SEKTÖREL OLARAK GELİŞİM SÜRECİ (%)

Kaynak: Serdar Şahinkaya,(2017). "1923 – 2015 Dönemi Türkiye Ekonomisinde Sektörlerin Görelî Durumu ve Anadolu'ya Yeniden Yerleşmek", “*Ekonomide Neredeyiz? Nereye Gidiyoruz?*” Panel. YAYED. 24. Adalet ve Demokrasi Haftası, 29 Ocak 2017. Çankaya Çağdaş Sanatlar Merkezi. Ankara, s.2.

Tablo 10: 2017-2021 Türkiye’de GSYH’nın ve Diğer Ekonomik Göstergelerin Tahmini değerleri

Yıllar	GSYH (Milyar TL, Cari Fiyatlarla)	GSYH (Milyar Dolar, Cari Fiyatlarla)	OVP Yıllar İtibarıyla Dolar Kuru Öngörüsü*	OVP, Yılsonu enflasyon öngörüsü
2017	3.107	851	3,65	11,9
2018	3.741	763	4,90	20,8
2019	4.450	795	5,59	15,9
2020	5.150	858	6,00	9,8
2021	5.742	926	6,20	6,0

*Dolar kuru öngörüsü rakamları, Program ekinde yayınlanmış tabloda verilmiş olan TL ve Dolar cinsi Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) rakamları esas alınarak tarafımca hesaplanmıştır.

Gelecekte OVP ile yapılan analizlerin tutarlı olması ve gerçekleşmesinin ihtimali üzerinden düşünüldüğünde olmasını isteyebileceğimiz tahmini değerleri meydana getirmektedir. Ancak OVP’nin olabilmesi bu yeni konjonktür ortamında mümkün değildir. Sadece iyi bir temenniden öteye geçmemektedir. Bu devalüasyon oranlarında enflasyon oranının bu rakamlarda kalması mümkün değildir. Kur dengesizliği ile ihracatı arttırmazsınız, üretimi ve verimlilik seviyesi düşük bir ekonomik yapının, cari açık ve dış ticaret açığını kapatma konusunda yetersiz kalacağı aşıkardır. Sıcak para ile ekonomiyi canlandırıp, rakamsal olarak büyütebilmek mümkünse de, asıl konu toplam borç stokundaki ciddi artış ile dış ticaret açığınının kapanmayacak oranda kar topu misali artmasıdır. Rakamsal analizler yapılırken ve projeksiyon oluştururken koşullar çok iyi bilinip, ona göre tahminler yapmak gerekir. Türkiye her şartta %4-5 nispetinde

ortalama büyüme göstermektedir. Ancak bu büyüme rakamı ileri zıplama yapacak bir sürdürülebilir büyüme oranı değildir. Türkiye için sıçrama yapabilecek iktisaden büyüme oranı net %8,5-9 oranında olmalıdır ki, çünkü bu orandan nüfus artış hızı düşülmektedir. Dolayısıyla bu oranın altına düşülmemelidir. Tüketim harcamaları ile kamu harcamalarındaki artışla bu iktisadi büyümeyi kısa ve orta vadede sürdürmek mümkün değildir. Sadece toplam borç stokunu, enflasyonu, işsizliği ve gelir dağılımı bozukluğunu artırmakla kalmaz, makro ekonomik dengeleri alt-üst edebilecek durumlarla karşılaşılabilir. Yukarıdaki OVP tablosu incelendiğinde 2017 ve 2018 rakamları şimdiden revize edilmesine ihtiyaç vardır. Ne yazık ki Türkiye’de para politikası yöntemleri ve uygulamaları iktisadi büyümeye yönelik olmayıp, sadece ekonomik soruna karşı palyatif tedbirler almak için uygulanır. Sıcak para politikası da buna dahildir. Genelde Türkiye ekonomisinde kamu maliyesi politikalarıyla ayakta kalınmaya çalışılır ki, kısmen de olsa iktisadi büyüme sürecinde etkili olabilmektedir. Her iki ekonomi politikası reel olacak ve ayakları yere basacak şekilde düzeltilmesi gerekir.

Türkiye Ekonomi Kurumu (2003:40) yaptığı önemli çalışmada, Türkiye’nin önemli bir büyüme potansiyeline sahip olduğunu gösteren, bu potansiyeli harekete geçirebilmesi için yapılması ve uygulanması gereken politikaları 6 maddede belirlemiştir;

- Makroekonomik ve siyasi istikrarın sürekli ve kalıcı bir şekilde sağlanması,
- Sermaye birikiminin hızlandırılması,
- Bilimsel ve teknolojik faaliyetlerin derinleştirilerek

yaygınlaştırılması,

- Her kademede okullaşma oranlarının hızla yükseltilmesi ve hizmetiçi eğitimin artırılması,
- Bölgesel fırsatların sürekli izlenmesi ve değerlendirilmesi,
- Kurumsal yapının buna uygun olarak düzenlenmesi, gerekmektedir.

“Ben ekonomik hayat denince, tarım, ticaret, sanayi faaliyetlerini ve bütün bayındırlık işlerini birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmayan bir bütün sayarım... Bir millete bağımsız hüviyet ve kıymet veren siyasi varlık makinasında; devlet, fikir ve ekonomik hayat mekanizmaları, birbirlerine bağlı ve birbirlerine bağımlıdırlar. **O kadar ki, bu cihazlar birbirine uyarak aynı tempoda çalıştırılmazsa, hükümet makinasının çekici gücü boşa harcanmış olur; ondan beklenen tam verim elde edilemez.** Onun içindir ki, bir milletin kültür seviyesi üç sahada; **devlet, fikir ve ekonomi** sahalarındaki faaliyet ve başarılarının, sonuçlarının ürünü ile ölçülür... Memleketimizin ekonomik kaynakları bütün dünyanın hırslarını çekecek verim ve zenginliğe sahiptir. Halkımızın çiftçi olması, topraklarımızın dünyanın en bereketli topraklarından bulunması, maddi hayat için hiçbir endişeye yer bırakmamaktadır.”

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

IV. BÖLÜM : SONUÇLAR VE ANALİZLER

4.1.Sonuçlar ve Analizler

İktisadi büyüme olgusu ve alanı, geçmişte ve gelecekte olması muhtemel makro iktisadi yapının konularını yöntem ve metotlarıyla ele alıp incelemektir. Bu dinamik incelemede ilk olarak iktisadi büyümeye etki eden faktörler objektif olarak ele alınır, sonra ekonomiye yapılacak müdahaleleri ortaya koyarak, büyüme sorunlarının çözümüne imkan sağlayan politikalar oluşturulur. Burada sorulacak önemli birkaç soru bulunmaktadır. Türkiye'nin yukarıda belirttiğimiz üzere, geçmişte hangi iktisadi ekolün büyüme modelini tercih etmiştir ve gelecekte nasıl bir iktisadi büyüme modelini benimsemesi gerekmektedir? Bunun yanında ciddi bir soru daha

karşımıza çıkıyor; ekonomik yapıda milli iktisadi büyüme modeli mi benimsenmeli, yoksa küresel zihniyete dayalı ve tamamen dışa açık kapitalist bir büyüme modelini mi tercih etmemiz gerekir?

Bu sorular çok daha uzar gider, yukarıda değişik iktisat ekollerinin iktisadi büyüme konusundaki görüşlerini, önerilerini ve eksik yanlarını analiz ederek ortaya koymaya çalıştık. Sonuç kısmında bu sorduğumuz sorulara cevap aramak ve yukarıda belirtilen iktisadi ekollerin görüşleri doğrultusunda, Türkiye ekonomisinde uygulanana gelen durumları ile bu sonuç kısmında makaleyi yazma amacımızla ve iktisadi büyüme adına önerilerimizi ortaya koymaya çalışacağız.

Yukarıda belirtilen bu iktisadi ekollerin görüşleri doğrultusunda gelecekte Türkiye'nin milli bir iktisadi büyüme modelini oluşturarak, büyüme konusunda uygulanması gereken politikaların belirlenmesi konusunda analiz ve öneri yaparak, kalıcı stratejik politikalarla bu dengesiz ve dalgalı büyüyen yapıya çözüm önerileri bulmak gerekmektedir. Bu konuda bize referans olacak, yakın tarihimizde iktisadi hayatımızda kullandığımız **M.Kemal ATATÜRK'ün** benimsediği "*milli iktisat modeli*" rehber oluşturacaktır (Aksu, 2005:65-71). Dünyada pek çok ülke milli iktisat modelini ekonomik yapısında kullanmaktadır. Bunların başında Çin geliyor, Rusya, Hindistan vs. bu ülkeleri çoğaltmak mümkündür.

İktisadi büyüme teorileri, birbirlerinden ayrıldıkları bazı noktalar bulunmasına karşın, birbirlerinin zıttı olmaktan çok, tamamlayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Örneğin taleple ilgili hususları hesaba katan ve dengeli büyümenin şartlarını ortaya koyan Harrod-Domar modelinde, arz yönlü teorilerle bir zıtlık ya da çekişme saptamak mümkün değildir. Benzer şekilde, Türkiye'deki büyüme -

yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi - içsel büyüme teorilerinden çok, “dışsal” denilen modellerle daha uyumlu gibi görünmektedir. Ama bundan hiçbir zaman için içsel büyüme modellerinin teorik planda çürütüldüğü sonucu çıkartılamaz. Türkiye sermaye / emek oranının düşük olduğu, gelişmekte olan bir ülke olduğundan, bilgi ve verimlilik artışına gerek olmaksızın, sırf eksik olan sermaye stokunun tamamlanmaya çalışılması (yatırım yoluyla), iktisadi büyümede başlı başına sıçrama yaratabilir. Bilgi ve verimlilik faktörlerinin iktisadi büyümedeki önemi, herhalde ancak optimal sermaye / emek oranına ulaşıldıktan sonra daha iyi anlaşılabilir. Bu husus ile Solow’un neo-klasik dışsal modelinde “durağan durum” diye adlandırdığı durum arasında benzerlik bulunmaktadır. Bu da, içsel ve dışsal büyüme arasında kanımızca bir uzlaşmayı temsil etmektedir. Büyüme oranlarının gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere nazaran genellikle daha yüksek oluşu da belirtilen bu hususlarla uyum halindedir. Gelişmiş ülkelerin büyümesinde eskiden belki hem sermaye (dışsal) hem de bilgi (içsel) faktörleri aynı derecede önemliydi. Fakat gelişme tamamlandıkça optimal sermaye / emek oranlarına ulaştıklarından, artık büyümede sermaye faktörünün etkisi azalabilir. Bu da doğal olarak, onların büyüme oranının yüksek olmaması sonucunu doğurabilir. Ancak bu noktada, ilginç bir şekilde, teorik iktisadın değeri ve iktisadın sayısal yaklaşımdan ibaret olmaması gerektiği herhalde daha iyi anlaşılmaktadır.

Günümüzün küreselleşmiş dünyasında bazı toplumların neden zenginleştiği, bazı toplumların da neden fakirleştiğinin anlaşılması bağlamında, iktisadi büyüme kaynakları incelenirse, bir dünya ekonomik sorunu olan gelir ve refah artışı dağılımındaki eşitsizliğine

de çözüm getirecektir. Türkiye ekonomisinde büyüme koşulları, gerek ülke ekonomisinin yapısından kaynaklanan, gerekse uygulanan makro ekonomik kararlardan ve de dünyanın küresel ekonomik yapısında meydana gelen konjktür değişimleri sonucunda büyüme oranları tam bir istikrara ve dengeye kavuşmamış olmasından kaynaklanır. Türkiye ekonomisi trend yapısı incelendiğinde dünya konjktüründen kaynaklanan kriz ve sıkıntılardan ciddi olarak etkilendiğini görmekteyiz. İktisadi büyüme açısından önemli olan, büyüme hızlarında görülen istikrardır. Büyümenin istikrarlı olması, yatırım kararlarının etkin bir şekilde yapılmasını sağlayarak, kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlamaya yöneliktir.

Bu bağlamda Türkiye ekonomisi ölçeğinde istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme sürecinin içine girememesinde pek çok faktörün etkisi bulunmakla birlikte, yurt içi tasarruf ve yatırımların yeterince oluşturulamamasıdır. Bunun için makro iktisat politikası yapıcılarını içerideki ve dışarıdaki etkileri en aza indirecek maliye ve para politikalarını uygulamaya koyarak, uzun soluklu stratejik bir devlet politikasını gündeme getirmelidir. Türkiye’de 1923-2013 dönemini kapsayan 90 yıllık dönemde iktisadi büyüme hızlarında görülen istikrarsızlık durumu son derece ciddi bir görüntü arz etmiştir. Türkiye’deki büyüme sürecinin planlanmasında ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı, Harrod-Domar-Singer Modeli baz alınarak hazırlanmıştır (Tokgöz, 2001:3-50).²⁴Türkiye’nin büyümesinde arz

²⁴ Harrod-Domar tarzı büyüme modelleri kapalı bir ekonomi için analiz edilerek tanımlanmıştır. Bu modelde, sermaye/hasıla oranı sabit varsayılmaktadır. Marjinal sermaye hasıla oranı büyümenin belirlenmesindeki en önemli unsurdur. Harrod-Domar Modeli’nde her an bozulabilecek bir dengeden bahsedilir. Buna “**Bıçak Sırtı Denge**” adı verilmiştir. Dengenin her an bozulabilecek şekilde olmasının

yönlü sebeplerden çok talep yönlü sebepler daha baskın görünmektedir. Talep unsurunun büyümedeki önemi aynı zamanda Harrod-Domar büyüme modelinin öngördüğü bir şeydir ve bu sonuç onunla uyum halindedir. Daha sonra keynesyen iktisat politikalarına devam edilmiştir.

1980 sonrası dışa açık bir iktisadi büyüme modeli benimsenmiştir. Planlı dönemlerin başladığı 1960'lar ile 1970'lerin ilk yarılarında iktisadi büyüme hızının istikrarlı ve yüksek bir artış seviyesinde olduğu süreçler olarak dikkat çekmektedir. 1970'lerin sonundan, 1980'lerin ortalarına kadar büyümedeki istikrarsızlık önem arz eder hale gelmiştir. Bu istikrarsız yapı yüksek büyüme hızlarına imkan vermezken, iktisadi daralmalar çokça görülmeye başlanmıştır. 1970'li yıllarda yaşanan küresel boyutta görülen ekonomik krizler kapitalizmin bir özelliği olarak ortaya çıkmıştır. ***Kapitalizmin 350 yıllık süreci incelendiğinde kriz, krizden çıkış ve büyüme, tekrar kriz şeklinde bir fasit daire özelliği göstermiştir***(Külünk, 2006:17).

1979'da A.Lewis ve T.W.Schultz'a Nobel ekonomi ödülü getiren çalışması²⁵ incelendiğinde, küresel ekonomi gelişmekte olan ülkelerde yarattığı olumsuz etkileri bertaraf edecek ***“planlı kalkınma stratejilerinin”*** ayakları yere basacak şekilde ideolojik olmaktan öte milli değerler doğrultusunda hazırlamayı gerekli kılmaktadır. Son elli-

nedeni ise ekonomik birikimlerin her an değişecek şekilde olması ve buna bağlı olarak hızlandırılan mekanizmasının çalışmasıdır. Harrod büyüme modeli dengeli ve aynı kârar bir büyümeden bahseder. Dengeli ve aynı kârar bir büyümenin olabilmesi için girişimcilerin üretimle ilgili aldığı kârarlara bakarak büyüme oranını belirlemeye çalışır (Alkin,1987:172-187; Kaynak,2009:66-88).

²⁵1979 Nobel ekonomi ödülü alan çalışma; “Dünya’da yoksulluk ve ve Gelişmekte olan ülkelerde kalkınma sorunu”

altmış yıldır iktisadi büyüme ve kalkınma kavramı temelinde, devletler refah ve yaşam standardının yükseltilmesi konusu üzerinde önemle durmaya başladıkları; bir plan doğrultusunda hedef, vizyon ve politikaların belirlendiği süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küresel iktisat politikaları bizim gibi gelişmekte olan ülkelerin **“kalkınma politikalarının”** ortadan kaldırılmasına ve bununla birlikte, **“milli iktisat stratejisinin”** oluşturulmasına asla imkan sağlamamıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler önemli bir dönemeç aşamasında olup, dünyada dolaşan “sıcak para emisyonunun” ülkeleri sanki kalkınmış gibi, refah seviyesi getirmiş gibi “kandırıcı geçici refah artışı” yaratıyorsa da, aslında bu bir küresel ekonominin oyunudur. Bir ülkenin kalkınması ve büyümesi “reel sektör üretim” yapılanmasıyla sürdürülebilir, verimli ve etkin şekilde bir üretim zincirinin oluşturulmasına bağlı olarak, toplumun tüm katmanlarına sağlayacak adil gelir dağılımı uçurumunun düzeltilmesiyle oluşur. Bu bağlamda, ülkenin ekonomisinde **“istikrar, büyüme ve kalkınma”** çok önem arz eden konulardır. Bütün makro iktisat politikalarının temel amacı, toplumsal refahı geliştirmek ve iktisadi kalkınmayı sağlamaktır. Birbirini tetikleyen bu üç önemli konunun sağlıklı bir şekilde işlevsellik kazanmasıyla, o ülkenin diğer ülkeler nazarında ileri çıkmasına imkan sağlamaktadır.

Ancak gözlerden kaçan bir nokta da şudur; iktisadi büyümedeki artış adil gelir dağılımını düzeltemez ve refah artışını sağlayamaz. Bunun için hukuki, sosyal, siyasi ve iktisadi politikaların işlevsel şekilde bir bütünlük içerisinde **“kalkınma plan ve politikalarıyla”** uygulanırsa adil gelir dağılımı ve refahın yaygınlaşması sorununa bir çare olabilecektir. Milli Üretim İktisat Modeli bu soruna çare

olabilecektir.

Türk ekonomisinde iktisadi büyüme koşulları, gerek ülke ekonomisinin yapısından kaynaklanan, gerekse iktisat politikası yöneticilerinin uyguladığı yanlış ekonomik kararlardan ve de dünyanın küresel ekonomik yapısında meydana gelen konjunktür (ve trend) değişimleri sonucunda büyüme oranları tam bir istikrara ve dengeye kavuşmamıştır. Türkiye, “büyüme sorununu” çözmeden, “*kalkınma sorununa*” çare üretemez. Önce üreteceksin sonra tüketeceksin... “*büyümenin sırrı*” burada yatmaktadır. Kaynaklarınızı üretmek için akılcı ve optimal iktisat politikaları oluşturup, daha sonra bunları reel sektöre aktarmalıyız. Tüm iktisat teorilerinin temelinde reel üretim esastır. Bu büyümenin ve iktisadın temel prensibidir.

Özetlersek, bu kitap çalışması ana olarak şu sonuçları üretmiştir:

Kısaca, Türkiye'nin iktisadi büyüme sürecini 4 dönemde özetlemek mümkündür; 1923-1940 tek parti dönemi (1929'da kesintiye uğramıştır), 1945-1960 çok partili döneme geçiş, 1960-1980 ithal ikameci kalkınma dönemi ve 1980-2017 dışa açık “büyüme” dönemidir.

1- Bu bölümdeki tespitlerimize göre, Türkiye'de 1923-2017 dönemini kapsayan 94 yıllık dönemde iktisadi büyüme hızlarında görülen istikrarsızlık durumu son derece ciddi bir görüntü arz etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında tarım sektörü iktisadi büyümenin artmasında lokomotif görevi görmüştür. 1923'den 1950'ye kadar olan süreçte bir kaç özel sektör kuruluşu dışında tamamen

ekonomik alanda kamu öncülüğünde ciddi bir iktisadi büyüme ve devletçi yapılanma söz konusu olmuştur. 1950’li yıllardaki çok partili sistem özel sektörün desteklenmesine imkan sağlamıştır. 1950-1960 döneminde iki ekonomik temel prensip benimsenmiştir. Birinci prensipte, sanayileşmenin devlet destekli özel sektör ağırlıklı sürdürülmesine karar verilmiştir. İkincisinde de, dış ekonomik ilişkilerde özel sektörü teşvik eden ve devlet müdahalelerinin en aza indirilmesi benimsenmiştir. Ekonomi politikalarının temel hedefinin sanayileşme olmasına ve bunun sektörler arası sağlıklı bir geçiş sağlamasına rağmen 1950’li yılların ortalarına kadar ekonomik gelişmede tarım sektörü belirleyici olmuştur. 1950’lerin ilk yarısında kapalı ekonomiden liberal iktisat uygulamalarına geçilmiştir. İlk defa 1963’den sonra 5’er yıllık kalkınma planları ile iktisadi büyüme hedefleri konularak planlı bir büyüme dönemine yönelik stratejiler oluşturulmuştur. 1963-1968 yıllarında uygulanan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde kamu kesimine ağırlık verilirken, 1968-1972 döneminde uygulanan II. Beş Yıllık Kalkınma Planında özel sektöre ağırlık veren bir politika benimsenmiştir. GSMH’da sanayi lehine yapısal bir değişim hedeflenmekle birlikte, sanayi kesimi istenilen düzeye ulaşamamıştır. İthal ikamesine ve korumacılığa dayalı sanayileşme nedeniyle ülke döviz darboğazına girmiştir. Planlı dönemlerin başladığı 1960’lar ile 1970’lerin ilk yarısı iktisadi büyüme hızının istikrarlı ve yüksek bir artış seviyesinde olduğu süreçler olarak dikkat çekmektedir. 1970’lerin sonundan, 1980’lerin ortalarına kadar büyümedeki istikrarsızlık önem arz eder hale gelmiştir. Bu istikrarsız yapı yüksek büyüme hızlarına imkan vermezken, iktisadi daralmalar çokça görülmeye başlanmıştır.

2- Türkiye'nin büyümesinde arz yönlü sebeplerden çok, talep yönlü sebepler daha baskın görünmektedir. Bu çalışmanın kanımızca ürettiği en önemli sonuç şudur ki, bir ülkede iktisadi büyümenin kaynaklarının birçok bağımsız değişken bir arada ele alınarak incelenmesi, söz konusu bağımsız değişkenlerin birbirleriyle ilişkili olup olmadıklarını ya da ne açıdan ilişkili olduklarını tartışabilmek açısından da oldukça elverişli bir zemin sağlamaktadır. Hatta her birinin iktisadi büyüme ile ilişkisi bu hususta önemli bir gösterge olabilmektedir. Son yıllardaki bilimsel araştırmalara baktığımızda; GSMH'sının büyümesine yol açan kaynağın başında, hanehalklarının ve devletin tüketim harcama kalemlerindeki büyük artıştan kaynakladığını söylemek mümkündür. Yani büyümenin kaynağı, talep yönlü olup tüketim kaynaklı olmaktadır. Talep unsurunun büyümedeki önemi aynı zamanda Harrod-Domar büyüme modelinin öngördüğü bir şeydir ve bu sonuç iktisadi büyüme modeliyle uyum halindedir.

3-Türkiye'de iktisadi büyüme birçok faktör etki etmektedir. Fakat bunların içerisinde konsolide bütçe, kamu gelirleri, vergi gelirleri ve kamu harcamaları grubunun etkisi daha belirgindir. Yani, kamu maliyesi politikalarının iktisadi büyüme üzerinde ciddi etkisi vardır. Etkisinin büyüklüğü kamu ekonomisinin yaptığı harcama nispetindedir. İktisadi büyüme teorileri, birbirlerinden ayrıldıkları bazı noktalar bulunmasına karşın, birbirlerinin zıttı olmaktan çok, tamamlayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Örneğin taleple ilgili hususları hesaba katan ve dengeli büyümenin şartlarını ortaya koyan Harrod-Domar modelinde, arz yönlü teorilerle bir zıtlık ya da çekişme saptamak mümkün değildir. Benzer şekilde, Türkiye'deki büyüme -

yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi - içsel büyüme teorilerinden çok, “dışsal” denilen modellerle daha uyumlu gibi görünmektedir. Ama bundan hiçbir zaman için içsel büyüme modellerinin teorik planda çürütüldüğü sonucu çıkartılamaz. Türkiye sermaye / emek oranının düşük olduğu, gelişmekte olan bir ülke olduğundan, bilgi ve verimlilik artışına gerek olmaksızın, sırf eksik olan sermaye stokunun tamamlanmaya çalışılması (yatırım), büyümede başlı başına sıçrama yaratabilir. Bilgi ve verimlilik faktörlerinin iktisadi büyümedeki önemi, herhalde ancak optimal sermaye / emek oranına ulaşıldıktan sonra daha iyi anlaşılabilir. Bu husus ile Solow’un neo-klasik dışsal modelinde “durağan durum” diye adlandırdığı durum arasında benzerlik bulunmaktadır. Bu da, içsel ve dışsal büyüme arasında kanımızca bir uzlaşmayı temsil etmektedir. Büyüme oranlarının gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere nazaran genellikle daha yüksek oluşu da belirtilen bu hususlarla uyum halindedir. Gelişmiş ülkelerin büyümesinde eskiden belki hem sermaye (dışsal) hem de bilgi (içsel) faktörleri aynı derecede önemliydi. Fakat gelişme tamamlandıkça optimal sermaye / emek oranlarına ulaştıklarından, artık büyümede sermaye faktörünün etkisi azalabilir. Bu da doğal olarak, onların büyüme oranının yüksek olmaması sonucunu doğurabilir.

4-Türkiye ekonomisi son 40 yılda ciddi sıkıntılar yaşadı; 1980, 1989, 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında finansal kesimde (özellikle bankacılık sektöründe) ve reel sektörde büyük sarsıntılar yaratan derin

krizlerle karşı karşıya kalmıştır²⁶. Türkiye’de 1980 sonrası dönemde ekonomik faaliyetlerin önemli ölçüde dalgalanmalar gösterdiği, istikrarın yakalanamadığı ve dengesiz bir büyüme modelinin tüm özellikleri görülmüştür. Bir dönem çok hızlı büyürken, bir sonraki dönem çok hızlı küçülmesi bunun en güzel kanıtıdır. Sonuçta devri dalgalı büyüme modelleri ortaya çıkmıştır. Hızlı büyüme dönemlerinin bankacılık ve finans sektörlerinde ortaya çıkan krizler ile ciddi biçimde kesintiye uğradığı görülmektedir. Aslında bu durum kapitalist ekonomik arızalarının sonucunda olmaktadır. Aslında bankacılık sektörü yabancı sermaye ağırlıklı bir sektör olması da bunda başlıca etkindir. Ekonomideki derin dalgalanmalar, **tasarruf oranlarının düşük olmasına sebep olurken**, yatırımları azaltır ve büyümeyi engeller.

²⁶ “Türkiye Cumhuriyeti tarihinde 15 ekonomik kriz geçirmiştir. Bu krizlerin bazıları dış etkenlerden dolayı bazıları da iç etkenlerden dolayı olmuştur. Türkiye de bazı dönemlerde görülen krizler dünyada ki krizlerle bağlantılı olmuştur. Türkiye de belirli aralıklarla krizler olurken ekonomi yönetimi çoğunlukla beceriksiz uygulamalarda bulunmuş, bazen de siyasilerin etkisi altında popülizm yapmışlardır. Ekonomik göstergeler çok kısa dönemlerde istikrarlı büyümüştür. Bunun dışında ekonomi de ve ekonomik göstergelerde uzun dönemli istikrar gözlenememiştir. Türkiye Ekonomisi, sağlam ve kendi kendine yeten bir yapıya kavuşmamıştır. Genellikle dış yardımlar ile ayakta durmuştur ve durmaktadır. Ödeme tarihi gelmiş dış krediler ancak yeni dış krediler alınarak ödenmiştir. Merkez Bankası bütçe denkleştirme aracı olarak kullanılmıştır. Ekonomi siyasilerin elinde oyuncak olmuştur. Seçim zamanlarında siyasiler Türkiye Ekonomisi’ni baba malı gibi kullanmış ve kaynakları har vurup harman savurmuşlardır. Bütün bunlara yolsuzluk ve rant da eklenince ekonomik krizler kaçınılmaz olmuştur” (<https://www.paraborsa.net/i/turkiyedeki-ekonomik-krizler-ve-nedenleri/erşim-tarihi:10.09.2018>). Türkiye ekonomisi, 1980’lerden itibaren tarımdan sanayileşmeye doğru bir dönüşümü yaşarken, içe kapalı bir ekonomiden dışa açık bir ekonomiye geçişin sancılarını yaşamıştır. Son 35 yılda uygulanan makroekonomik politikaların planlanmış hedeflerden uzak olması, gerçeklerle uyumlu olmayan hayalci programlar ve halktan oy almak için yapılan siyasi-popülist politikaların sonucu Türkiye ekonomisi ciddi ekonomik krizlerle karşılaşmıştır. Bu ekonomik krizleri atlatabilmek için uygulamaya konulan tüm istikrar programları da, halka refah getirmemiş, tam tersine işsizliği artıran, gelir dağılımını bozan, sosyal yapıda ciddi çatlaklar yaratan ve sorunlar yumağı haline getiren bir durumu ortaya çıkarmıştır. Söz konusu iktisadi krizlerin, sürecin neden kaynaklandığı, yarattığı sorunlar ve iktisadi anlamda yaptığı çöküntülerinin sonuçları itibarıyla bütün bu iktisadi krizler Türk ekonomisinde derin yaralar açmış, işsizlik, intihar, boşanma, suç oranları, yasaklı madde kullanımı, anarşi olaylarındaki artış gibi çözülmesi zor olan sosyal yapı sorunlarının her biri tüm bu iktisadi krizlerin sonucunda ortaya çıktığını söylemek mümkündür (Aksu, 2018a:59-69).

Sonuçta tasarruf yapamayan ülkelerde görülen, cari açık gibi, işsizlik gibi, enflasyon gibi ve en önemlisi de gelir dağılımının adaletli olarak dağıtılmaması, sosyal gruplar arasındaki gelir uçurumunu arttırdığı görülmektedir. Domino taşı etkisi yaparak, birbirini tetikleyerek toplumda kaos ve kriz kaçınılmaz bir son olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun için tasarrufları yaptırtma ve yönetme politikası, makro ekonomi politikasının çok önemli bir argümanı olarak karşımıza çıkmaktadır. **“Üretimin gerçekleştirilebilmesi için kesinlikle tasarrufların arttırılması gereklidir”**. Genellikle bir devletin yada vatandaşlarının zenginliği, o ülkenin ya da vatandaşlarının yaptıkları tasarrufların miktarı oranında belirlenmektedir. Bu bağlamda tasarruflar zaman içinde servet biriktirmekte ve refahı arttırmakta önemli bir araçtır. **“Üretimin anahtarı tasarruflardır. Tasarruf olmazsa yatırım olmaz, yatırım olmazsa üretim olmaz. Bir zincirleme reaksiyon karşımızda sorun olarak durmaktadır”**(Aksu, 2017a:84-86). Üretim artışı ve katma değer yaratma süreci, bir ülkenin olmazsa olmaz temel devlet politikası ve iktisat yönetiminin üzerinde durduğu en önemli makro ekonomi sorunudur.

1980 sonrasında uygulanan iktisadi politikaların sermaye birikiminde yarattığı zayıflama ve yurt içi tasarrufların arttırılamaması iktisadi büyüme üzerinde yarattığı olumsuz etkilerden bir kaçıdır. Ayrıca bu ekonomik dalgalanmalarda, milli üretim kaynaklarının dışardan gelen dayatmalarla ve kontrolsüz olarak yapılan özelleştirme süreçleriyle ve ekonomik yapıda bilinçsizce yapılan liberalizasyon (serbestleştirme) politikalarıyla ekonominin nefes alması mümkün olmazken, ekonomi yönetimi dış kaynaklara bağımlı bir yapıya

dönüşmesi ve bunun yarattığı istikrarsızlık da iktisadi büyüme üzerinde negatif bir rol oynamıştır. Türkiye’de bu süreç sonucunda ortaya çıkan iktisadi tablo; makroekonomik yapıda görülen istikrarın sürekli kılınamaması, sürdürülebilir bir iktisadi büyümenin şartlarının bir türlü oluşturulamaması, dış ticaret açığının ve cari işlemler açığındaki artışın ciddi boyutlara varması, toplam borç stokunun son 5 yılda katlanarak artması, gelir dağılımında dengesizlik alt gelir grubuyla, üst gelir grubu arasındaki makas artık kapanamayacak noktada olması ve en önemlisi işsizlik bir toplum ya da devlet sorunu olarak görülmemesi, iktisadi büyümede istihdam yaratmayan bir büyüme sürecinin ortaya çıkmasıdır²⁷.

5-1980 sonrası dönemde ithal ikameci büyüme modeli terkedilerek “ihracata dayalı” (dışa açık) birikim rejimine geçilmiştir. 1989 yılında dış ticarete uygulamaya konulan liberalizasyon politikaları sonucu, yabancı sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir. Beklenen yabancı sermaye yatırımlarının da gelmemesi ile 1980’lerin sonlarından itibaren büyüme hızı yavaşlamaya başlamıştır. Bu dönemde, ihracata yönelik büyüme stratejisinin en önemli yapısal sorunu, ihracat öncelikleri ile yatırım öncelikleri arasında yaşanan uyumsuzluk olmuştur. 1990 sonrası dönemde Türkiye’nin büyüme - istikrar performansının yetersizliğinin en temel nedeni, bu konuda mali tedbirlere yeterince önem verilmemesi ve kamu kesiminde tercih edilen büyüme ve gelişme modeli gerçeklerine uyum sağlanarak

²⁷ İktisadi büyümedeki artış istihdam oranları artmadan da sağlanabilir olması, yeni bir büyüme modelinin ortaya çıkmasına sebep olurken, dolayısıyla istihdam artışlarının büyüme üzerindeki etkisi sanıldığı kadar aksine yüksek düzeyli olmaması. Türkiye’de özellikle son 25 yıldır önemli sayılabilecek büyüme oranları yakalandığı halde işsizliğin gittikçe artması karşısında, akademik çevrelerde istihdam yaratmayan bir büyüme olgusunun tartışılmaya başlanmasında etken olmuştur (Aksu, 2017:40).

yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilememesi olarak görülmektedir. Büyüme ve kamu finansmanının iç ve dış şoklara karşı oldukça kırılgan olması, sürdürülebilir yüksek büyüme ortamının diğer ön koşullarını da olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle 2000'li yıllarda dışa açık ve dışa bağımlı bir ekonomi izlenmesi nedeniyle ciddi krizler ve dengesiz büyüme süreçleriyle karşılaşmıştır.

Türkiye 2002 yılından 2007'ye kadar olan dönemde bu IMF'nin önerdiği programları uygularken, bu dönemde meydana gelen dünya ekonomisindeki genişlemeden diğer gelişmekte olan ülkeler gibi payını almıştır. Türk ekonomisi bu dönemde yurt içi tasarruflarının yetersizliğinden dolayı, uygulanan standby programının finansmanı büyük ölçüde dış kaynaklardan borçlanma yoluyla sağlanmıştır. Bu süreçte Türkiye'de dış finansman, ağırlıklı olarak uluslararası sermaye hareketlerinden karşılanmıştır. TL'nin aşırı değerlenmesine rağmen ihracatta artış ve küresel rekabet gücü, daha çok reel ücretlerde azalma ve ayrıca verimlilik artışları ile iktisadi büyüme üzerinde artışlar sağlanmıştır (Aksu, 2017a:83-134; ayrıca bkz. Aksu, 2017:39-94). Bu amaçla da yurtdışından sermaye girişleri makroekonomik politikalarla desteklenmiştir.

Dünya ekonomisinin içinde bulunduğu genişleyen konjonktür sürecinde, Türkiye'de IMF programının uygulanmasını kolaylaştırmış ve Türkiye ekonomisi 2001 yılından sonra kriz için alınan önlemlerin özellikle bankacılık ve finans sektörlerinde sonuçlarını göstermeye başlamasıyla birlikte, reel üretimde bir artışı meydana getirmiş ve sonucunda yüksek büyüme oranlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Ancak dünyada yaşanan 2008 kriziyle birlikte diğer ülkelerde de büyüme hızları düşmüştür. Tüm dünyada yaşanan kaosa bağlı olarak

ortaya çıkan güvensizlik sendromu nedeniyle, Türkiye'ye gelen kısa vadeli sermaye hareketlerinde ve doğrudan yabancı yatırımlarda ciddi azalmalar yaşanmıştır. Türk ekonomisi üretmez noktalara gelmiştir. Dünya ekonomisinde yaşanan ciddi resesyon sürecinde, Türkiye ekonomisinde de etkisini göstermiş, dış talep de ciddi bir daralma içine girmiştir. İhracatımızda düşüş yaşanmıştır. Türkiye ekonomisi 2008 yılından sonra, hem dış hem de iç talepteki daralma krizin ayak sesleri duyulmaya başlanmış, 2009'da etkisini ekonomi iktisaden küçülerek yaşamıştır. Bu dönemde gelişmiş ülkelerin ortalama olarak küçülme hızı %-3,5 olur iken, kriz sonrası dönemde gelişmiş ülkelerin ortalama büyüme hızı %2-3 oranında olmuştur (Erdem, 2017:40).2000 sonrası dönemde gerçekleştirmiş olduğu yüksek büyüme oranlarından uzaklaşmıştır.2010-2011 yıllarında iktisadi büyümede %9,2 ve %8,9'luk büyümeleri yaşamıştır. 2011 yılında cari açık tabiri caizse patlama yaptı, 77 milyar US \$ seviyelerine çıkmıştır. GSMH'nin yaklaşık %10'una yakın bir durum oluşturmuştur.2003-2007 yılları arasında 5 yıllık süreçte, GSMH yıllık ortalama %6,9 büyürken, 2004-2006 yıllarında bu büyüme oranı %8,2 gibi yüksek bir büyüme oranı gerçekleşmiştir. 2012-2015 yılları arasında büyüme oranı %3,3 olarak gerçekleşmiştir. Toplam borç stoku 2002 ila 2017 yılları arasında yaklaşık 4 kat artarken, bütçe açığı 2 kat, dış ticaret açığı yaklaşık 3.8 kat, cari açık yaklaşık 13 kat artmıştır. IMF raporlarına göre 2014 yılında dünyanın en gelişmiş 20 ülkesi arasında 16. sırada yer bulurken, Türkiye'nin dünya nüfusunun %1.1'ine sahipken, dünya gelirinden aldığı pay %1.3'dür.Dünya ekonomisinden aldığı gelir payı son 30-35 yıldır %1,3-1,4 arasında değişmektedir (Aksu, 2018:2640).

6-Son 18 yıl içinde Türkiye ekonomisinde izlenen politikaların sonucu; istihdam yaratmayan hızlı büyüme, ithalat ve ihracatta artış olurken, ihracattaki artışın üzerinde ithalat etkili olmuştur (Aksu, 2014a:375-426). Yüksek cari açık, yüksek oranda rezerv birikimi ve artan dış borçlar ile buna bağlı faiz harcamaları temel sorunlar haline gelmiştir. Faiz harcamaları 1999 yılında GSMH'ya oranı %13,3 iken 2002 yılında %19,0 olmuş, 2010 yılında %5,5'e ve 2015 yılında %2,3'e gerilemiştir²⁸. Bu düşmede cari açığı azaltıcı politikalar etkili olmuştur. Bu da olumlu bir gelişme olarak karşımızda durmaktadır(Uras, 2017:26-27).“Yüksek faiz, ucuz dövizin” olduğu dönemde sanayinin ihracatı arttırması beklenirken, iç pazara yönelik olması. Üretimde döviz girdilerinin payı nisbi olarak arttı. TL ve Dolar birikimlerine yüksek faiz ödenmesi ile döviz fiyatını ucuzlatarak, yerli üretimi çökerttik, yabancı mallara karşı aşırı ilgi ve tüketimin döviz açığının daha da büyümesine sebep olurken, dış borç stokumuzu arttırdı (Kurtoğlu, 2012:707-717).Türkiye 2000'li yıllarda izlediği IMF ve Dünya Bankası destekli iktisat politikalarıyla yüksek ve sürdürülebilir büyüme oranlarını hedeflemiş olsa da, istenilen seviyede yüksek büyüme oranları tutturulamamıştır. 1989'dan itibaren ihracata dayalı iktisadi büyüme stratejisini benimsemiştir. Özellikle Türkiye'de IMF programlarının sürdürüldüğü 1999-2008 yılları arasında hükümetler, neredeyse bütün ekonomi politikalarını bu dışa açık IMF programlarına bağlamıştır. Ekonomik yapı bu yüzden kırılgan bir duruma neden olmuştur. Dünyada görülen küçük bir kriz

²⁸Devlet 16 yılda 757 milyar lira faiz öderken, vatandaş 368 milyar lira faiz ödedi. Son altı yılda milyonerlerin sayısı 32 binden 127 bine çıktı.

ülkemin ekonomi konjonktüründe şiddetli bir sarsıntı yaratabilmiştir.

Yüksek faiz ve düşük kura dayalı enflasyon hedeflemesi programı ithalatı teşvik ettiği gibi, reel sektörün yurtdışından borçlanmasını da yurtiçine göre daha ucuz hale getirdiğinden dışarıdan borçlanmayı hızlandırmış ve dış borç stoku katlanarak büyümüştür (Kurtoğlu, 2012:707-714). Türkiye'nin üretim yapısında ve ihracat yapılanmasında ithalata bağımlı ara ve yatırım malları üretiminin ağırlık kazanmasına doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Böylece ithal girdi kullanımı, ülkedeki reel sektörün döviz gereksinimini daha da artırmış ve reel sektörü ucuz döviz bulmaya yöneltmiştir. Bu politikaların ürünü olarak, uluslararası finansal sermayenin ülkemiz içine çekilmesini kolaylaştırmıştır. Yabancı sermaye banka ve finans kuruluşlarını satın alarak ekonomiye giriş yapmıştır. Bu anlamıyla bankacılık ve finans sektörü yabancı yatırımcıların kontrolüne geçmiştir. Bu bağlamda uygulanan dışa açık politikalar, Türkiye'nin uluslararası finansal sermaye ile bütünleşme sürecini hızlandırmıştır. Son 15 yılda uluslararası finansal kurum ve yapılarıyla olan olumlu ilişkiler ve yabancı piyasalara katılma düşüncesi dünya ekonomisinin genişlediği dönemlerde yani konjonktürünün iyi olduğu dönemlerde Türkiye'yi kaynak sağlarken, daralma ve çöküş dönemlerinde uluslararası ekonomik yapılar dirençli ve güçlü bir ekonomik yapıya sahip olmadığımız için krize davetiye çıkartan bir durumu yaratmıştır. Bu noktada, Türkiye'ye dışarıdan gelen yabancı sermayenin niteliği (portföy yatırımı veya doğrudan yatırım olması) kritik bir rol oynamaktadır. Bu tarz yabancı sermayenin yurt içine girişi ve yurt içinden çıkışı hep sorun olmuştur.

Bu bağlamda kısa vadeli portföy yatırımlarının özellikle çıkış dönemlerinde yıkıcı etkisinin dikkate alınması gerekmektedir. Son dönemde bu kalem hızla artış göstermiştir. Buna mukabil dışarıdan gelen doğrudan yabancı yatırımlarda ciddi düşüş görülmektedir.

7-2017 yılında ekonomideki canlanmanın temel nedeni, AB ülkeleri başta olmak üzere ilk 10 büyük ekonominin büyüme süreçlerinin görülmeye başlamasındandır. Bu ekonomilerin durgunluktan çıkmaya başlaması ile Türkiye'nin iktisadi büyümesi üzerinde pozitif etki yapmıştır. Öte yandan artan döviz kuru ve enflasyondaki artışların yanında özellikle, FED'in faiz oranlarını arttırmasıyla, dışarıda dolaşan ciddi miktardaki dolar rezervi ABD'ye dönmeye başlamıştır. Artık piyasalarda dolar bazlı bol para miktarı düşmeye başlamıştır. Son çeyrekte artan bu faiz oranları ülkedeki yabancı yatırımları etkilerken, ülke içindeki faiz oranlarında görülen artış üretimin ve sabit sermaye yatırımlarının düşmesinde önemli unsur olmuştur. Türkiye adı konmamış bir şekilde stagflayon (hem enflasyon, hem de işsizlik oranları birlikte artış) durumuna geçmektedir. Türkiye'de cari açık önemli bir sorun alanı olmaya devam etmektedir. 2018 yılında, ülke ekonomisi için, kur artışı (devalüasyon süreci ile), artan cari açık, toplam borç stoku ile, enflasyon ve işsizlik oranlarındaki artış ve yüksek özel kesim borçluluğuna (GSYH'nin yüzde 50'sinden fazlası) bağlı olarak dış finansmana bağıllık önceki yıllarda olduğu gibi en önemli risk alanını teşkil etmektedir. Ülkede ciddi bir kayıt dışı ekonomik yapının ağırlığı giderek hissedilmektedir. Üretim ekonomisinden tüketim ekonomisine doğru çok hızlı geçiş yaşanmaktadır. Tarım üretimi ciddi bir düşüş

gösterirken²⁹, ekonomide lokomotif görevi gören inşaat sektöründe artık düşme eğilimindedir. Ülke ekonomisi kırılğan bir yapıya dönüşmüştür. Döviz kurundaki ve petrol fiyatlarındaki gelişmelere bağlı olarak enflasyonist baskının artması, artan kamu harcamaları ve KGF uygulamasıyla kamuya transfer edilen risklerin ciddi boyutlarda olması ve batık kredilerin artması durumunda bankacılık ve finans sektörünün 1998 ve 2001 krizi gibi bir ciddi krizle yüz yüze kalacak demektir. Aslında bu sektörün yabancı kaynaklı olması nedeniyle bir ekonomik kriz durumunda etkisini daha çabuk gösterecektir. Bu konuya önem vermek gerekir.

Türkiye ekonomisinin en önemli potansiyel risk alanları önümüzdeki 10 yıl içerisinde görüleceği üzere; reel üretim hızla düşmekte ve yerine yeni hiç bir ilave sanayi yatırımı konmamaktadır. Özelleştirmelerle³⁰ devletin (kamunun) üretim gücü düşerken, özel sektörün üretme gibi bir derdi ve sıkıntısı hiç bir zaman iştahlı bir şekilde olmamıştır, işsizlik sorunu, finans sorunu ve üretememe sorunu gündemin ilk sorunu olacaktır. Tarım sektörü üretim sürecinde hiç bu kadar acı ve vahim bir duruma; tarihi süreç içerisinde gelmemiştir. Küçülme devam etmekte yani tarımsal üretim ve buna bağlı hayvancılık üretimi hızla düşmektedir. Dışarıdan ithalat yoluyla tarımsal gıda ve hayvancılık talebi giderilmeye çalışılmaktadır. Bu durum kaynakların nasıl atıl ve verimsiz bırakıldığını göstermektedir. Faiz oranları artarken, buna bağlı olarak kredi oranlarının tavan

²⁹1923 yılında tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSMH içindeki payları sırasıyla yüzde 39.6, yüzde 13.2 ve yüzde 47.2 iken, 2002 yılında tarım yüzde 12'ye gerilemiş, sanayi yüzde 25.6 ve hizmetler sektörü de yüzde 62.3 oranına yükselmiştir (TEK, 2003:23).

³⁰1986'dan başlayan ve bugüne kadar (2016 Haziranına kadar) gelen özelleştirme uygulamalarından 68 milyar US \$ dolar elde edilmiştir. Bu miktarın 44,2 milyar US\$ Doları Hazineye bırakılmıştır (Uras, 2017:27).

yapması üretimin tamamen durma noktasına getirmektedir. Tarımsal maliyetler artarken, tarım sektöründe istihdam oranları hızla düşmektedir.

Kamusal harcamalar ve dışarıdan bir şekilde getirilen sıcak paralar iktisadi büyüme üzerinde arttırıcı etkisini gösterirken, asıl burada sorulması gereken soru şu olmalı;kamusal harcama durumu, durma noktasına gelirse nasıl bir yol izlenecektir? Para basmak, daha fazla dış ve iç piyasalardan borçlanmak veya açık ülke iktisat politikalarına iyice saplanmak durumunda kalabiliriz. Üretimsizlik üzerinden fakirlik çemberine girmek üzereyiz ve en önemlisi de gelir dağılımındaki (en zengin ve en fakir arasındaki) uçurum hızla artmaktadır. Toplumsal yapıdaki ekonomik sıkıntıların artmasıyla, gelir tabakaları arasında çözülme süreçleri ile karşı karşıyadır. Zengin gelir grupları yatırım yapmazken, elindeki parasal gelirleri ve kaynakları yurt dışına çıkartmaktadır. Bu zengin kesim dışarıya göç etmektedir. Dikkat edilmezse, toplam borç stoku kar topu misali katlanmaya başlayacaktır. Çift haneli işsizlik oranı ile üç haneli enflasyon oranlarının ayak sesleri görülmektedir. Devalüasyon oranı %100'ler seviyesine çıkma ihtimali bu olumsuz şartlarda daha fazla etkisini gösterebilir. Bir ekonomik çalkantı durumunda bankacılık ve finans sektörü ile reel üretim imalat sanayi yapıları en kolay etkilenecek sektörlerdir. Üretemeyen buna mukabil tüketime alışmış bir ekonomik yapı ile Türkiye aslında çok önemli bir yol ayrımında bulunmaktadır.

8-Dünya çapında söz sahibi olan ve ekonomik yapılara yön veren büyük kurumlar ve önemli piyasaların, sürdürülebilir

büyümenin³¹ motoru olarak belirledikleri argüman;“**teknolojik yenilikler ve insanlara yatırım yapma**” düşüncesidir. Bu amaçla çok sayıda insanın bilgi, görgü, yetenek ve becerilerinin harekete geçirilmesi yoluyla o ülkenin iktisadi büyümesinin arttırılması hedeflenmektedir (Acemoğlu ve Robinson, 2014:79; Ayrıca bkz: Aksu, 2018:2636). 21.yüzyıl tam anlamıyla bilim ve teknolojiye bir değişim ve gelişim yüzyılı olmuştur. Bu teknolojik dönüşüm hareketi, kaçınılmaz olarak bütün insan topluluklarında homojenliğe yol açmıştır ve açmaya da devam etmektedir (Fukuyama, 1999:244; Ayrıca bkz: Aksu, 2018b:2636). Ekonomik yapılarda da büyük bir transformasyon süreci ortaya çıkacaktır. Özellikle 21. yüzyılda gelişen bilgi teknolojisi ve kullanımı, ekonomik ve toplumsal dönüşümün katalizörü olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla beşeri sermayenin nitelikli hale dönüştürülmesi teknolojik alt-yapının oluşturulmasıyla mümkün olmaktadır. Bugün teknolojik yapı, emek (insan yetiştirme) faktörünün çok daha önemli olmasını sağlayacak şekilde dönüşmüş olması, emeğin üretim sürecindeki öneminin artmasından kaynaklanmaktadır (Aksu, 2016:69). Bu süreçte; ekonomik yapıda ciddi bir dönüşüm olmuştur, yeniliklerin kaynağı araştırma ve geliştirme programları olmuştur, toplam hasılda ve istihdam açısından bilginin önemi ortaya çıkmıştır, eğitim her boyutuyla önem kazanmıştır, yükselen yeni sınıflar ortaya çıkmıştır, bilişim teknolojisi ortaya çıkmıştır (Bozkurt, 1996:31-32).

³¹ Sürdürülebilir iktisadi büyümenin karakteristik olgularından birisi, tüm kurum ve kuruluşlarıyla özümsemiş, uyumlu ve uygulanabilir ulusal iktisat politikalarının, yalnızca kısa dönemli kişi başına gelir düzeyi değil, aynı zamanda orta ve uzun dönemli büyüme oranı üzerinde de etkili olmasıdır. (TEK, 2003:31).

Ülkenin iktisaden büyümesini gerçekleştirirken, eğitilmiş ve kaliteli “beşeri sermayeye ve entelektüel sermayeye”(Aksu, 2016:69-72) çok büyük ihtiyaç vardır. Önümüzdeki 25-30 yıl içerisinde günümüzde olmayan hatta hiçbir şekilde bilinmeyen 55-60 civarında yeni meslek türleri ile yeni üretim süreçleriyle dünya ekonomik sistemleri karşı karşıya kalacaktır. Bu ilerlemeyi temel alan ekonomi politikasını oluştururken, bilinçli ve akılcı bir yol haritasına ihtiyaç vardır. Buna göre, akılcılığı baz alan bilinçli ve etkin bir eğitim ve üretim modellerinin ülkemizde benimsenmesi ve buna göre de verimli üretim politikalarının oluşturulması gerekmektedir. Çünkü yeni ekonomik sistem, günlük hayatta karşılaşacağımız konulardan alış verişe, tarımdan sanayiye, sağlıktan eğitime, tedavülde kullanılan paradan tüm menkul değerlere, üretimden tüketime, madencilikten maddenin yeniden işlenmesine, yaşam alanlarının oluşturulmasından çevre düzenlemesine, kalkınmadan büyümeye, yeni meslek türlerinden beşeri sermayeyi yetiştirme sürecine kadar her şeyi çok büyük şekilde değişime uğratacaktır. *Bunun için ülkeler insanlarını yetiştirirken, bilim ve teknolojik alanda üretken olabilecek, verimli ve rasyonel düşüncede, milli ve manevi değerlere bağlı değerli evlatlar yetiştirmeyi hedeflemelidir. “Bilim ve teknoloji ülkesi” olmak hedef politika olarak kabul edilip, buna göre projeksiyonlar oluşturulmalıdır* (Aksu, 2016:69). ***Bunu okuyan, gören, düşünen ve önlemlerini alan nesiller oluşturmak temel devlet politikası olmalıdır.*** 2050-2060’lı yıllarda Türkiye devletinin bekasını devam ettirmek ve Türk milletinin yüksek şuurlu olarak yetiştirilmesi ve varlığımızı devam ettirebilmemiz için aşmamız gereken çok ciddi ekonomik ve sosyal problemler bulunmaktadır (Aksu, 2018b:2637).

Teknolojik yenilikler ve inovasyon süreçleri bir ülkenin iktisaden büyümesinde ve sürdürülebilir kalkınmasında motor görevi gördüğü tüm iktisatçıların ortak düşüncesidir. Teknolojik gelişme ve yenilik süreci, makro ekonomik düzeyde iktisaden büyümeye ve refah seviyesini arttıran bir kalkınma durumuna imkan sağlarken, mikro ekonomik düzeyde kurumların ve firmaların piyasadaki karlarının artmasına, ölçek ekonomisinden yararlanmasına ve en önemlisi de rekabette öne geçerek, yabancı pazarlara girmenin ve küresel pazardaki paylarının artmasına yol açmaktadır. Her iki durumda da ekonomi üzerinde uzun dönemli iktisadi büyümeye sebep olmaktadır (Aksu, 2018b:2638-2639).

Yukarıda uzun uzun açıklamaya çalıştığımız ülkemizde iktisadi büyümenin oluşabilmesi için, birincisi üretim kaynaklarındaki net-reel artışa, ikincisi de üretim kaynaklarını kullanırken etkinliğe ve verimliliğe acilen ihtiyaç vardır. Her ikisini de gerçekleştirirken ve yaparken, dikkat edilmesi gereken husus; sözlerin kağıt üzerinde yazılı olarak kalmasıyla değil, üretime yönelik icraat politikalarının ve eylem planlarının reel bir görüşle, rasyonel bir düşünceyle, dinamik yapılarla ve bilinçli kişilerle birlikte bu kağıtlarda geçen güzel yaldızlı sözlerin eyleme geçilerek; “üretim ekonomisinin” tüm argümanları ve işlevsel yapıları sağlam iradeyle biran evvel gerçekleştirilmelidir.

Gelecek;iktisada hakim olmaktan geçer, bunu gerçekleştirmek için yetiştireceğimiz nesiller aklını kullanan ve bilinçli olan, planlayan ve tasarlayan, organize ve etkin olan, üretken ve dinamik olan, geleceği düşünen ufku açık, söz sahibi ve sözü sağduyusu gibi güçlü olan, ecdadının vasiyetini yerine getirmekle mükellef olan yüce“Türk” milletindedir.

Tablo 11 : Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye’ye Ait Ekonomik Göstergeler

	AR-GE Harcamalarının GSYH'ye oranı % (2010)	Yurtiçi Tasarrufların GSYH'ye oranı % (2012)	İmalat Sanayii'nin GSYH içindeki payı % (2012)	Yüksek Teknoloji Sektörlerinin İmalat Sanayii İhracatı	Kadın İşgücüne KatılımOranı% (2012)	Okul Öncesi Eğitimde Brüt Okullaşma Oranı (%)	Yükseköğretim de Brüt Okullaşma Oranı (%)
ABD	2,9	12	13	18	58	69	95
Japonya	3,36	22	19	17	49	88	60
Almanya	2,82	24	21	15	53	114	-
Fransa	2,25	17	11	24	51	108	58
İngiltere	1,76	11	11	21	56	83	60
İtalya	1,26	17	17	7	38	98	65
Kanada	1,8	21	12	13	62	73	-
Rusya	1,16	41	16	8	56	90	76
İspanya	1,39	19	13	6	52	127	83
Türkiye	0,84	14,8	15,6	2	29,5	44	81,6
**Türkiye – 2018	1,8	19	16,5	5,5	34,9	70	94

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Dünya Bankası verilerinden alınmıştır.

Ayrıca bkz: Çağlar ve Acar, 2013:10'daki tablodan alınmıştır.

** tahmini değerler.

KAYNAKÇA

- ACAR, Yalçın, (2002). İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri, Vipaş Yayınları, Bursa.
- ACEMOĞLU, Daron & ROBINSON, James, A., (2013). Ulusların Çöküşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri, Çev:Faruk Rasim VELİOĞLU, Doğan Kitap, 7.Baskı, İstanbul.
- ADELMAN, Irma & YELDAN, Erinç, (2000). “Is This The End Of Economic Development?”, Structural Change and Economic Dynamics, 11(2000), pp.95–109.
- AGHION, Philippe & HOWITT, Peter, (1992). “A Model of Growth Through Creative Destruction” Econometrica, Vol:60, No:2, (March 1992), pp.323-351.
- AGHION, Philippe & HOWITT, Peter, (1998). Endogenous Growth Theory, MIT Press, USA.
- AKARLI, Engin Deniz, (1982). “1872-1916 Bütçeleri Işığında Osmanlı Maliyesinin Sıkıntıları”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yay., Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'e Armağan, Özel Sayı: 1, İstanbul 1982, s. 225-254.
- AKSU, Levent, (1998). “Dünyada ve Türkiye’de Nüfus Analizleri”, Sosyoloji Konferansları, 25. Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Sosyoloji Metodoloji Araştırmalar Merkezi Yayınları, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1998.
- AKSU, Levent, (2005). "Mustafa Kemal Atatürk'ün Devletçilik

İlkesi ve İktisadi Devletçilik Politikası", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, Yayın No:158, Eylül-Ekim 2005, sayfa:61-94, İstanbul.

- AKSU, Levent, (2005a). "Atatürk Dönemi (1923-1938) Nüfus ve Aile Yapıları", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, Yayın No:154, Şubat 2005, İstanbul, s.163-178.
- AKSU, Levent, (2006). "Atatürk Dönemi (1923-1938) Para ve Kambiyo Politikası", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, Yayın No:160, Şubat 2006, İstanbul, s.111-132.
- AKSU, Levent, (2013). "Türkiye'de İktisadi Büyümenin Kaynakları", T.C.Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kasım 2013, Balıkesir.
- AKSU, Levent, (2014). "İktisat Ekollerinin İktisadi Büyüme Konusundaki Düşünceleri ve Modellerinin Analizi", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, Yıl:36, Sayı:208, Ocak-Şubat 2014, s.351-392.
- AKSU, Levent, (2014a). "Türkiye'de 1960-2009 Yıllarını Kapsayan Dış Ticaret Politikalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkilerinin Ekonometrik Analizi", Trakya University, Journal of Social Sciences, Haziran 2014, Cilt:16, Sayı:1, s.375-426.
- AKSU, Levent, (2016). "Türkiye'de Beşeri Sermayenin Önemi: İktisadi Büyüme ile İlişkisi, Sosyal ve Stratejik Analizi", İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, (Journal of Economic Policy Researches) Cilt/Volume:3, Sayı/Issue:2, Yıl/Year: 2016, s.67-128.

- AKSU, Levent, (2017). “Türkiye’de İstihdam, Verimlilik ve İktisadi Büyüme İlişkilerinin Analizi”, İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, (Journal of Economic Policy Researches), Cilt/Volume:4, Sayı/Issue:1, Yıl/Year: 2017, s.39-94.
- AKSU, Levent, (2017a). “Türk Ekonomisinde Yurt içi Tasarrufların ve Sabit Sermaye Yatırımlarının İktisadi BüyümeEtkisinin; Ekonomik, Sosyal ve Stratejik Analizleri”, İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, (Journal of Economic Policy Researches), Cilt/Volume:4, Sayı/Issue:2, Yıl/Year: 2017, s.83-134.
- AKSU, Levent, (2018). “Türkiye’de Eğitim ve Sağlık ile İktisadi Büyüme İlişkilerinin Nedensellik Testleri ile Analizleri; Sosyal, Ekonomik ve Stratejik Perspektif Analizleri”, Social Sciences Studies Journal, Volume:4, Issue:21, s.3611-3641.
- AKSU, Levent, (2018a). “İşsizlik, Suç, Boşanma, İntihar Oranları İle İktisadi Büyüme İlişkisinin; Nedensellik Testleri İle Analizi: Türkiye Örneği”, Journal of Economic Policy Researches, Cilt/Volume:5, Sayı/Issue:2, Yıl/Year: 2018, s.58-100.
- AKSU, Levent, (2018b). “Türkiye’de Bilim ve Teknoloji ile İktisadi Büyüme İlişkilerinin; Sosyal, Ekonomik ve Stratejik Analizi”, Social Sciences Studies Journal, Volume:4, Issue:20, pp. 2635-2670.
- AKTAN, Coşkun Can (2004). Yeni İktisat Okulları, Seçkin Yayınları, Birinci Basım, Ankara.
- AKYÜZ, Müfit & ERTEL,Nesrin, (1990). Ansiklopedik Ekonomi

Sözlüğü, Dünya Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul.

- ALKİN, Erdoğan, (1983). Turkey's International Economic Relations, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Yay., Yay. No: 492, İstanbul.
- ALKİN, Erdoğan, (1987). Gelir ve Büyüme Teorisi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Yayınları, No:517, İstanbul.
- AMONN, Alfred, (1944). Volkswirtschaftliche Grundbegriffe und GrundProbleme Einführung in das Volkswirtschaftliche Denken, II.Baskı, Bern, Switzerland. (Aktaran; Sabri Ülgener, (1991), "Milli Gelir, İstihdam ve iktisadi büyüme").
- ARISOY, İbrahim (2008). "Türkiye'de Sanayi Sektörü – İktisadi Büyüme İlişkisinin Kaldor Hipotezi Çerçevesinde Test Edilmesi", Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2008/1, Ocak 2008, Ankara. (www.tek.org.tr).
- ARROW, Kenneth, (1962). "The Economic Implications of Learning by Doing", Review of Economic Studies, Vol:29, June 1962, pp.155-173.
- ARSLAN, Mahmut, (1993). "Sosyal Bünye ve Makro Ekonomi Açısından Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi", Çantay Kitabevi, 1993, İstanbul.
- ASSADOURIAN, Erik, (2010). "Tüketici Kültürlerinin Yükselişi ve Düşüşü", Dünyanın Durumu 2010, Editörler: Linda Starke ve Lisa Mastny, Worldwatch Institute, Çeviren:Dost KÖRPE,

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No:1942, 2.Baskı, İstanbul.

- AVCI, Sedat, (2000). “Türkiye’nin Ekonomi Politikaları Ve Coğrafi Sonuçları”, Coğrafya Dergisi, Sayı:8, İstanbul, s.29-70.
- AY,Ahmet & KARAÇOR, Zeynep, (2007). “2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma”, Selçuk Üniveristesi, Sosyal Bilimler Enst.Yayınları,s.67-85.
(http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/).
- AYSAN, Mustafa A., (1981). Atatürk’ün Ekonomi Politikası, Sermet Matbaası, Kırklareli, Vize.
- BARRO, Robert, J. (1988).“Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth”, NBER Working Paper Series, No:2588, Cambridge, MA, (May 1988).
- BARRO, Robert, J. (1996). “Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study”, NBER Working Paper Series, No:5698, Cambridge, MA, (August 1996).
- BECATTINI, Giacomo, (1990). The Marshalian Industrial District as a Socio-Economic Notion, Geneva
- BEGG, David;FISCHER, Stanley& DORNBUSCH,Rudiger, (2010). İktisat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, İstanbul.
- BERBER, Metin, (2006). İktisadi Büyüme ve Kalkınma, Derya

Kitabevi, Üçüncü Basım, Trabzon.

- BERBER, Metin &BOCUTOĞLU, Ersan, (2010). Makro İktisada Giriş, Derya Kitabevi, Birinci Basım, Trabzon.
- BOCUTOĞLU, Ersan;BERBER, Metin &ÇELİK,Kenan, (2006). Makro İktisada Giriş, Derya Kitabevi, Beşinci Basım, Trabzon.
- BOCUTOĞLU, Ersan, (2012). İktisadi Düşünceler Tarihi, Murathan Yayınevi, Birinci Basım, Trabzon.
- BORATAV, Korkut, (1990). Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, Gerçek Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul.
- BORATAV, Korkut, (2004). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, İmge Kitabevi, Ankara.
- BORATAV, Korkut, (2009). Bir Krizin Kısa Hikayesi, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- BOZKURT, Veysel, (1996). Enformasyon Toplumu ve Türkiye, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- BRANSON, William, H. (1995). Makro İktisat Teorisi ve Politikası, çeviren: İbrahim KANYILMAZ, Birinci Basım, Alfa Yayınları, İstanbul.
- BULUT, Mustafa, (2009). “Yatırım İlişkisinin Geliştirilmesinde Vergi Politikalarının Rolü:Türkiye Örneği”, T.C.Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı,Yayın No:2009/388, Ankara.

- BULUTAY, Tuncer; TEZEL, Yahya & YILDIRIM, Nuri, (1974). Türkiye Milli Geliri, 1923-1948, Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları, Ankara,
- CIALANI, Catia, (2007). “Economic Growth and Environmental Analysis”, Journal of Economic Studies, Vol.18,No.5, Emerald Group Publ., pp.568-577.
- COŞKUN, Alev, (2011). Liberal Ekonominin Çöküşü, Cumhuriyet Kitapları, 2.Baskı, İstanbul, Eylül 2011.
- ÇAĞLAR, Esen & ACAR, Ozan, (2013). “ONUNCU KALKINMA PLANI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME: “Plan, 2023 Hedeflerinin Yol Haritası Olabilir Ancak Sahiplenilmesi Şart”, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayını, No:201330, Ağustos 2013, s.1-28.
- ÇEÇEN, Anıl; DOĞRUEL, Suut & DOĞRUEL, Fatma, (1996). Türkiye’de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz, Ege Yayınları.
- ÇETİN, Murat, (2005). “Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış”, Erciyes Üniversitesi, İ.İ.B.Fakültesi Dergisi, Sayı:24, (Ocak-Haziran 2005), s.1-14.
- ÇETİN, Murat, (2009). “Kaldor Büyüme Yasasının Ampirik Analizi: Türkiye ve AB Ülkeleri Örneği (1981-2007)”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, CİLT:XI,SAYI: I, s.355-373.

- ÇOLAK, Ömer Faruk & TOKATLIOĞLU İbrahim (editör) ve diğ., (2007). İktisada Giriş, Gazi Kitabevi, Ankara.
- DELİKTAŞ, Ertuğrul, (2001). “Malthusgil Yaklaşımdan Modern Ekonomik Büyümeye”, Ege Akademik Bakış, Cilt:1,Sayı.1, İzmir, s.92-113.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (2001), İstatistik Göstergeler 1923-1998 DİE Matbaası, Ankara.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (2003), Cumhuriyet İstatistikleri 1923-2003, Ankara: DİE Matbaası.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (2005), Türkiye İstatistik Yıllığı 2004, Ankara: DİE Matbaası.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ-TÜİK (2008), İstatistiklerle Türkiye 2008, Ankara: DİE Matbaası (CAPİTAL Dergisi Eki Olarak Verilmiştir).
- DİNLER, Zeynel, (2009). İktisada Giriş, Ekin Kitabevi, Onbeşinci Baskı, Bursa.
- DOMAR, Evsey, D. (1946). “Capital Expansion, Rate of Growth and Employment”, Econometrica, Vol. 14, No. 2, pp.137-147.
- DOMAR, Evsey, D. (1947). “Expansion and Employment”, American Economic Review, Vol:37 (March), pp.34-55.
- DORNBUSCH, Rudiger; FISHER, Stanley & STARTZ, Rudiger, (2007). Makro Ekonomi, çev: Salih AK, Gazi Yayınları,

Ankara.

- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (1963). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967, Ankara.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972, Ankara.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (1973). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977, Ankara.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983, DPT Yayın No:1664,Ankara.
- DPT, (1985). V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler 1972-1983, Ankara
- DPT, (1990). VI Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler, 1984-1988, Ankara
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (2004). Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu Raporu, 5-9 Mayıs 2004, İzmir.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (2007). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), Ankara.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, T.C. Başbakanlık, Ankara.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Dış Ekonomik İlişkiler İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.

- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, İşgücü Piyasası, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (2010).Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye 2010, Genel Koor:Yılmaz TUNA, Ankara.
- DTM (Dış Ticaret Müsteşarlığı), (2004). “1923’den Günümüze Türkiye Ekonomisi”, Ankara.(<http://www.foreigntrade.gov.tr/Ekonomi/Trkekon.htm>;erişim tarihi:10.10.2008).
- EĞİLMEZ, Mahfi, (2018). Değişim Sürecinde Türkiye, Remzi Kitabevi, 6.Baskı, İstanbul.
- ELDEM, Vedat, (1994). Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Sayı:98,Ankara.
- ENGELMAN, Robert & FLAVIN,Christopher, (2009). “Kusursuz Fırtına”, Dünyanın Durumu 2009, The WORLDWATCH Institute, Çeviren:Ayşe BAŞÇI, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, pp.5-18.
- ERDEM, Ekrem, (2017). “AKPARTİ’NİN 15 YILI”, Editörler: Nurullah Gür, Sadık Ünay, Şerif Dilek, SETA Yayınları, Kasım 2017, İstanbul, s.35-59.
- ERKAN, Hüsnü, (1994). Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme,Türkiye İş Bankası Yayınları, No:326, 2.Baskı,

İstanbul.

- ERTEK, Tümay, (2005). Makroekonomiye Giriş (Basından Örneklerle), Beta Yayınları, İkinci Basım, İstanbul.
- FREYSSINET, Jacques, (1985). Azgelişmişlik İktisadı, çevirenler: M. Ali Kılıçbay-Tezer Öçal, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- FUKUYAMA, Francis, (1999). Tarihin Sonu ve Son İnsan, Gün Yay. İstanbul.
- GROSSMAN, Gene & HELPMAN, Elhanan, (1990). “Trade, Knowledge, Spillovers, and Growth”, NBER Working Paper Series, No:3485, (October 1990), Cambridge MA.
- GROSSMAN, Gene & HELPMAN, Elhanan, (1991). “Innovation and Growth in the Global Economy”, Cambridge, :MIT Press.USA, 1991, pp.517-526.
- GUERRIEN, Bernard, (1991). Neo-Klasik İktisat, çev.: E.TOKDEMİR, İletişim Yayınları, Birinci Basım, İstanbul.
- GÜRAK, Hasan, (2006). İktisadi Büyüme ve Küresel Ekonomi, Ekin Yayınları, Bursa.
- GÜRAN, Tevfik, (1992). “Tanzimat döneminde Devlet Fabrikaları, 150. Yılında Tanzimat”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Sayı:142, Ankara, s.238-255.
- GÜRAN, Tevfik, (2014). 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi

Üzerine Araştırmalar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No:3163, I. Basım, İstanbul.

- GÜRBÜZ, Ali Kemal, (1998). Turizmin Ekonomik Analizi, Alem Basım Yayım, 1.Baskı, Balıkesir.
- HAN, Ergül, (2006). İktisada Giriş 1, Nobel Yayınları, 6.Basım, Ankara.
- HARROD, Roy F., (1939). “An Essay in Dynamic Theory”,Economic Journal, Vol:49, 1939, pp.14-33.
- HATİBOĞLU, Zeyyat, (2000). “Büyümenin Kaynakları Yönetiminin Türkiye’deki Gözlemlerinden Esinlenen Bir Eleştirisi”, Doğu Üniversitesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, s.135-146. (www.dogus.edu.tr/dogustru/journal/sayi_1 ;son erişim tarihi:23.07.2008).
- HİÇ, Süreyya, (1991). Türkiye Ekonomisi 1, Mentş Kitabevi, İkinci Basım, İstanbul.
- JONES, Charles I., (2001). İktisadi Büyümeye Giriş, çeviri: Sanlı ATEŞ ve İsmail TUNCER,Literatür Yayınları, İstanbul.
- KALDOR,Nicholas, (1957). “A Model of Economic Growth”, The Economic Journal,Vol:67/268, pp.596-624.
- KALDOR,Nicholas, (1962). “Capital Accumulation and Economic Growth”, UNESCO/SS/PED/6/, Seminar on The Programming of Economic Development, November 1962, Paris, pp.176-222.

- KAR, Muhsin& AĞIR,Hüseyin, (2003). “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve iktisadi büyüme: Nedensellik Testi”, II.Ulusal Bilgi,Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, Kocaeli-Derbent, s.181-190. (<http://www.bilgiyönetimi.org/cm/pages/mkl-gos.php?nt=234>).
- KARLUK, S. Rıdvan, (2007). Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm, Beta Yayınları, Onbirinci Basım, İstanbul.
- KARTAL, Zeki, (2007). “Gelişme Ve Ekolojik Modeller”, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2007, Cilt : 31, No:2, s.115-124.
- KAYA, Yasemin & BIÇKI, Doğan, (2006). “Sürdürülebilirlik Argümanı ve Derin Ekolojik İtiraz”, Gazi Üniversitesi, İİBF Dergisi, 8/3,s.231-249.
- KAYNAK, Muhteşem, (2005). Kalkınma İktisadı, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.
- KAYNAK, Muhteşem, (2009).Büyüme Teorileri Giriş, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.
- KAZGAN, Gülten, (1991). İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, Beşinci Basım, İstanbul.
- KAZGAN, Gülten, (2004). Tanzimat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.

- KENNEDY, Paul, (1996). Büyük Güçlerin yükseliş ve Çöküşleri, Çev:Birtane Kaymakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın No: 306, 6. Baskı, İstanbul.
- KESER, İlhan, (1993). Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- KİBRİTÇİOĞLU, Aykut (1998).“İktisadi büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, Ank. Ü. SBF Dergisi, Cilt:53,No:1-4, Ankara.
- KOTLER, Philip;JATUSRIPITAK, Somkid& MAESINCEE, Suvit, (2000).Ulusların Pazarlanması, çeviren:Ahmet BUĞDAYCI, Türkiye İş Bankası Yayınları, No:489, İstanbul.
- KUMCU, Ercan &EĞİLMEZ, Mahfi,(2005). Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması, Remzi Kitabevi, 8.Basım, İstanbul.
- KURTOĞLU, Ramazan, (2012). Türkiye Ekonomisi (1938-2010), Sinemis Yayınları, Ankara.
- KÜLÜNK, Metin, (2006). Küreselleşen Dünya’da Türkiye, Kum Saati Yayınları, İstanbul.
- LUCAS, Robert (1988), “On the Mechanics of Economic Development”, Journal of Monetary Economics, Vol:22, No:1, (February 1988), North-Holland, pp.3-6.
- MADDISON, Angus, (2007). Historical Statistics for the World

Economy, 1-2005, OECD Development Studies Centre, OECD Pub., Paris, France.

- MIZRAK, Nihal Y., (1997). “Yeni büyüme teorileri çerçevesinde iyi bir İktisadi Tanımı nasıl yapılabilir? Niçin ve kimin için büyüme? Türkiye açısından teorik ve uygulamalı bir çalışma”, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Cilt:12, Sayı:141, Aralık 1997, İstanbul, s.21-33.
- MİNİBAŞ, Türkel, (1992). Az gelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye, Der Yayınları, İstanbul.
- ÖZGÜVEN, Ali (1988). İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması, Filiz Yayınları, İstanbul.
- ÖZGÜVEN, Ali (1991). İktisada Bilimine Giriş, Filiz Kitabevi, 6.Baskı, İstanbul.
- ÖZMEN, Selahattin, (1983), “Üretimde Devlet Kamu İktisadi Teşebbüsleri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayın., İstanbul, Cilt:2, s.428-429.
- PAMUK, Şevket, (2003). “Karşılaştırmalı Açından Türkiye’de İktisadi büyüme: 1880-2000”, İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, Korkut Boratav’a Armağan içinde, İletişim Yayınları, İstanbul.
- PAMUK, Şevket, (2007). Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Seçme Eserler-I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No:1330, I. Basım, İstanbul.

- PAMUK, Şevket, (2008). Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserler-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No:1611, I. Basım, İstanbul.
- PAMUK, Şevket, (2014). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No:2910, 4. Basım, İstanbul.
- PARASIZ, İlker, (1998). Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Yayınları, Bursa.
- PARASIZ, İlker (2003). İktisadi büyüme Teorileri, Ezgi Yayınları, Bursa.
- RICARDO, David, (2008). Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri, Çeviren: B.Zeren, T.İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Basım, İstanbul.
- RODAN, ROSENSTEİN Paul, (1943). "Problems of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe", The Economic Journal, Vol. 53, No. 210/211 (Jun. - Sep., 1943), pp. 202-211.
- RODAN, ROSENSTEİN Paul, (1966). "Doğu ve Güney – Doğu Avrupa'nın Sanayileşme Problemleri", "İktisadi Büyüme ve Gelişme", Seçme Yayınlar, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:1193, İstanbul.
- ROMER, Paul M. (1986). "Increasing Returns and Long Run Growth", Journal of Political Economy, Vol: 94, No:5, (October 1986), pp.1002-1037.

- ROMER, Paul M., (1987). “Crazy Explanations for the Productivity Slowdown”, NBER Macroeconomics Annual 1987, edi:S.Fischer, Cambridge MA,USA, pp.56-62.
- ROMER, Paul, M., (1990). “Endogenous Technological Change”, Journal of Political Economy, Vol:98, No:5, Part:2, (October 1990), pp.71-102.
- ROSTOW Walt Whitman, (1960). The Stages Of Economic Growth:A Non-Communist Economist Manifesto, Cambridge University Press,Cambridge, First edition.
- SARIBAŞ, Hakan& SEKMEN,Fuat, (2008). Türkiye'nin Muasır Medeniyete Ulaşma Çabası, Değişim Yayınları, 1.Basım, İstanbul.
- SAVAŞ, Vural, (1994). Politik İktisat, Beta Basım Yayın, 2.Baskı, Eylül, İstanbul.
- SAYGILI, Şeref; CİHAN, Cengiz & YURTOĞLU, Hasan, (2002).“Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik:1972-2000”, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar G.Müdürlüğü, DPT Yayın No:2665, Ankara.
- SCHUMPETER, Joseph A., (1939). Business Cycles, McGraw Hill,New York .
- SCHUMPETER, Joseph A., (1970). Capitalism, Socialism and Democracy, Unwin University Books, London, UK.
- SMITH, Adam, (2008). Milletlerin Zenginliği, Çeviren:Haldun

DERİN, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.

- SOLMAZ, Erol,(2008). “İktisadi Kalkınma Kuramlarının Yoksulluk Konusuna Yaklaşımlarına Eleştirel Bir Bakış”, Mevzuat Dergisi, Aralık 2008, Yıl:11, Sayı:134, s.1-15.
- SOLOW, Robert M. (1956). “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, Quarterly Journal of Economics, Vol:70, 1956, s. 65-94.
- SOLOW, Robert M. (1957). “Technical Change and the Aggregate Production Function”, Review of Economics and Statistics, No: 39-3, (August-1957).pp.312-320.
- TAYMAZ, Erol & SUIÇMEZ, Halit, (2005). “Türkiye’de Verimlik, Büyüme ve Kriz”, Tartışma Metni 2005/4 TEK.s.1-70.(www.tek.org.tr.,erişim tarihi:10.09.2009).
- T.C.BAŞBAKANLIK TÜİK, (2015). İstatistiklerle Türkiye 2015, Ankara.
- TODARO, Michael, P. (1989). Economic Development in The Third World, Fourth Edition, Longman Inc.,New York, USA.
- TOKGÖZ, Erdinç, (2001).“Türkiye’de İktisadi Gelişme Tarihinin Ana Çizgileri”, Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Ed: Ahmet Şahinöz, İmaj Yayınevi, 2001, Ankara, s.3-50.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, (1981). Sanayi Sosyolojisi, Türkiye’nin Sanayileşmesi, Töre Devlet Yayınları, İstanbul.

- TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU, (TEK), (2001). Edi: AhmetŞahinöz, Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, İmaj Yayınevi, Ankara.
- TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU (TEK),(2003). Büyüme Stratejileri, Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu, Büyüme Çalışma Stratejileri Metni, 2003/5, Ankara. (<http://www.tek.org.tr>).
- TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ (2004), Çalışma Grubu Raporları – I, Cilt 11, İzmir.(Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu Raporu) (<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tik2004/cilt11.pdf>).s.1-49.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2006), Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2003 / '04, Yayın No:2973, Ankara.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2010), TÜRKİYE İSTATİSTİK YILLIĞI 2009, Yayın No:3431, Ankara.
- TÜRKKAN, Erdal, (2001). “Türkiye’de Sanayileşme (1980-2000)”, Yayına Hazırlayan: Ahmet Şahinöz: “Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz”, Türk Ekonomi Kurumu, Ankara, s.105-145.
- TÜYLÜOĞLU, Şevket ve Hamza ÇEŞTEPE (2004), “Kalkınma Teorilerinin Temelleri Ve Gelişimi”, içinde Taban,S. ve Kar M. (Ed.), İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü, Ekin Kitabevi, Ankara.s.27-69.

- UNAY, Cafer (2000), Genel İktisat, Ekin Kitabevi, 2.Basım, Bursa.
- URAS, Güngör, (2017). Sanayileşcecektik Büyüyecektik N’oldu Bize, Doğan Kitap Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- UŞUN, Ercan & GEDİZ, Burgu, (2005). “Sürdürülebilir Büyüme, Yapısal İstikrarsızlık ve Üretememe Modeli: Türkiye,” Active Finans Dergisi, Volume:7, No:40, Ocak-Şubat 2005, s.1-25.
- ÜLGENER, Sabri F. (1991), Milli Gelir, İstihdam ve iktisadi büyüme, Der Yayınları, Yedinci Basım, İstanbul.
- ÜNSAL, Erdal M. (2007). İktisadi Büyüme, İmaj Yayınları, Birinci Basım, Ankara.
- VAN DEN BERG, Hendrik, (2012). Economic Growth and Development, World Scientific Publishing, Second Edition, Singapore.
- WEIL, David N., (2013). Economic Growth, Pearson Education Ltd., Third Edition, Essex, England.
- YAĞCI, Fahrettin K. (1979). “ Turkish Planning Experience and Methodology Since 1963and Construction of A Five- Sector Plan for 1963-1977”, DPT.,Ankara.
- YAMAK, Rahmi; TERZİ Harun & KORKMAZ, Abdurrahman, (2008). Makro İktisada Giriş, Akademi Kitabevi, Trabzon.
- YAVİLİOĞLU, Cengiz, (2002). “Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri”, Cumhuriyet Üniversitesi,

İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, Sivas, s.59-77.

- YILDIRIM, Kemal; BAKIRTAŞ, İbrahim & YILMAZ, Rasim, (2006). Makro İktisada Giriş, Ekin Yayınları, İkinci Basım, Bursa.
- YÜLEK, Murat, A. (1997). “İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine”, Hazine Dergisi, Sayı 6, (Nisan 1997). s.89-105.

- **ELEKTRONİK ERİŞİM ADRESLERİ**

www.ekonomistler.org.tr, www.tr.undp.org, www.dataoecd.org, <http://www.tek.org.tr>
<http://tuik.gov.tr>, <https://www.unicef.org>, www.tobb.org.tr, www.turmob.org.tr,
<https://www.paraborsa.net> www.dpt.gov.tr, www.tubitak.gov.tr, www.tcmb.gov.tr,
<http://www.tuseb.gov.tr>, www.dataworldbank.org, www.imf.org, www.econturk.org.tr,

TABLO 12: Türkiye'nin Önemli Ekonomik Göstergeleri

YILLAR	GSMH (1990 Sabit-1000 TL)	GSMH (MİLYON US \$)	GSMH (%) DEĞİŞİMİ	DIŞ TİCARET AÇIĞI *** (MİLYON US \$)	BÜTÇE AÇIĞI **(1000 US \$)	CARİ AÇIK (MİLYON US \$)	TOPLAM BORÇ * (MİLYON US\$)
1923	14937,56	826,11	0	-36,08	3192	0	0
1924	17160,53	932,89	14,88	-18,03	3611	0	0
1925	19292,48	1214,57	12,42	-26,25	-16972	0	0
1926	22903,72	1258,97	18,72	-24,97	4281	0	0
1927	19887,62	1104,85	-13,17	-27,01	1695	0	0
1928	22259,96	1219,7	11,93	-25,43	10717	0	0
1929	26866,05	1459,1	20,69	-48,73	5206	0	49
1930	27537,28	1061,13	2,50	1,84	3374	0	67
1931	29892,38	960,87	8,55	0,29	-7883	0	39
1932	26616,51	808,69	-10,96	7,25	-11940	0	47
1933	30858,79	1001,76	15,94	12,97	414	0	210
1934	32878,37	1406,15	6,54	4,25	-17128	0	357
1935	32096,7	1514,73	-2,38	5,60	-22379	0	379
1936	39086,77	1959,9	21,78	20,05	14823	0	395
1937	39897,77	2088,82	2,07	18,69	21418	0	401
1938	43714,92	2157,71	9,57	3,88	14879	0	420
1939	45412,66	2178,09	3,88	7,15	1807	0	452
1940	43106,39	2537,35	-5,08	30,87	10395	0	615
1941	38133	3302,67	-11,54	35,71	55701	0	810
1942	41101,81	6890,76	7,79	13,24	71106	0	1006
1943	35201,19	10267,02	-14,36	41,39	9511	0	1063
1944	33032,03	7434,38	-6,16	51,72	-46031	0	1127
1945	28082,98	6083,23	-14,94	71,30	44338	0	1117
1946	37047,45	5519,86	31,98	95,69	12508	0	876
1947	37144,51	3924,62	0,26	-21,34	18137	0	614
1948	43476,59	4939,41	17,05	-78,25	23539	0	874
1949	38396,57	4711,25	-11,68	-42,40	20056	0	749
1950	45771,67	5044,15	19,21	-22,24	-17119	0	920
1951	51776,5	6058,84	13,12	-88,00	19813	0	982
1952	58963,2	6966,81	13,88	-193,01	-4667	0	1044
1953	66804,13	8120,74	13,30	-136,47	-7827	0	1090
1954	61768,57	828074	-7,54	-143,44	-62124	0	1161
1955	68941,65	9947,29	11,61	-184,29	-57321	0	1275
1956	68225,12	11471,64	-1,06	-102,35	-65115	0	1384
1957	76706,62	15250,72	12,43	-51,91	-70054	0	1573
1958	79354,58	18211,38	3,45	-67,83	-55351	0	1712
1959	82646,48	22722,67	4,15	-116,18	-122209	0	1775
1960	83811,02	7553,99	1,41	-147,46	-43004	0	1036
1961	86590,81	8018,78	3,32	-160,47	-49855	-170	1600
1962	95223,52	9323,07	9,97	-238,25	-11146	-242	1854
1963	105863,02	10813,77	11,17	-319,53	574	-300	1915

1964	111672,36	11544,07	5,59	-126,46	-68161	-109	2167	
1965	111143,9	12420,41	-0,47	-108,22	64679	-78	2823	
1966	126308,26	14798,85	13,64	-227,76	-3361	-164	3364	
1967	130324,65	16427,62	3,18	-162,34	-71337	-115	3732	
1968	140041,19	18210,3	7,46	-267,24	-136118	--224	4161	
1969	146112,56	20372,91	4,34	-264,40	-277764	-220	4563	
1970	155146,33	13994,26	6,18	-359,13	-74198	-171	3974	
1971	168134,27	18648,04	8,37	-494,24	-405708	-109	4574	
1972	171450,98	22438,54	1,97	-677,58	2057	-8	4924	
1973	180801,39	28506,33	5,45	-769,13	-203841	484	5664	
1974	187573,04	38821,49	3,75	-2245,32	-303326	-719	6235	
1975	218974,23	46060,05	16,74	-3337,48	-93344	-1648	7650	
1976	238080,89	52610,05	8,73	-3168,43	-261336	-2029	9916	
1977	244972,36	57572,5	2,89	-4043,25	-2287231	-3140	11570	
1978	238463,46	65838,74	-2,66	-2310,86	-963933	-1265	13451	
1979	254237,86	82186,37	6,62	-2808,24	-1891977	-1413	26091	
1980	241959,11	68391	-4,83	-4999,24	-2153731	-3408	25032	
1981	288092,57	71504	19,87	-4230,44	-1096263	-1968	25459	
1982	301741,95	64209	4,74	-3096,69	-949957	-952	25972	
1983	288967,98	60492	-4,23	-3507,17	-1354579	-1923	32590	
1984	307158,08	59098	6,29	-3623,43	-2609975	-1439	33177	
1985	339693,3	66890	10,59	-3385,37	-1487327	-1013	38854	
1986	376418,78	75173	10,81	-3648,05	-2066411	-1465	47648	
1987	355820,95	85979	-5,47	-3967,76	-2977552	-806	60059	
1988	349686,14	90460	-1,72	-2673,37	-2703119	1569	60651	
1989	369513,16	107544	5,67	-4167,45	-3502189	938	63456	
1990	397177,6	150757	7,49	-9342,84	-5043764	-2625	74081	
1991	370686,46	150168	-6,67	-7453,55	-7933608	250	76737	
1992	388537,1	158122	4,82	-8156,43	-6796257	-974	86425	
1993	411024,64	178714	5,79	14083,30	-11977140	-6433	102486	
1994	354803,99	132301	-13,68	-5164,15	-5178553	2631	95904	
1995	400684,65	170081	12,93	-	14071,97	-6855793	-2339	105417
1996	424941,2	183601	6,05	20402,18	-15176961	-2437	117899	
1997	418841,39	192383	-1,44	22297,65	-14665380	-2638	125481	
1998	449389,09	206552	7,29	18947,44	-14271613	1985	141171	
1999	389416,9	185267	-13,35	14084,05	-21405006	-1336	157367	
2000	449478,55	200002	15,42	26727,91	-13115	-9823	176599	
2001	374883,19	145692	-16,61	10064,87	-28556	3393	214436	
2002	450377,45	231892	20,15	15494,71	-40184	-1519	243112	
2003	588911	305235	9,53	22086,86	-40208	-8036	283234	
2004	688602	390387	9,97	34372,61	-29128	-15599	316972	

2005	781243	481497	5,27	-	43297,74	-6903	-22604	331939
2006	895527	526429	7,96	-	54041,50	-4643	-32192	345502
2007	975733	648754	4,7	-62790	-13708	-36945	333862	
2008	1067944	742094	0,7	-69936	-17432	-40438	380829	
2009	952558	616703	-4,8	-38785	-52761	-12168	442049	
2010	1168799	731608	9,2	-71661	-40081	-45447	474146	
2011	1297713	773980	9,9	-105934	-17783	-75092	519069	
2012	1416798	786283	4,2	--84083	-29412	-47750	532901	
2013	1567289	823044	6,9	-99858	-18543	-65005	586192	
2014	1747362	800107	5,9	-84567	-23370	-45873	612517	
2015	1953561	855432	6,1	-63395	-23525	-32234	678245	
2016	2608526	862744	4,2	-56089	-29932	-32652	759950	
2017	3109074	851046	7,4	-76810	-47373	-47123	876493	

Not:2000 yılından sonra TÜİK serilerini yenilemiştir. Bunun için eski ve yeni yıllara ait rakamlar arasında farklı değerler mevcuttur.

*TOPLAM BORÇ= İÇ BORÇ STOKU + DIŞ BORÇ STOKU

**BÜTÇE AÇIĞI= TOPLAM GELİR – TOPLAM GİDER

*** DIŞ TİCARET AÇIĞI= İHRACAT – İTHALAT

DR. LEVENT AKSU

Nisan 1971'de Karabük'te dünyaya geldi. İlk öğrenimi TED Koleji'nde tamamladı. 1990 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne girdi. 1993-1994 döneminde İktisat Fakültesini derece ile bitirdi. Değişik Üniversitelerde dersler verdi. 2005 yılından itibaren Balıkesir Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır. 2013 yılında Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden Doktora ünvanını aldı. Doktora tez çalışmasının konusu; "Türkiye'de İktisadi Büyümenin Kaynakları" adlı çalışmadır. Çok sayıda ulusal ve yabancı dergilerde yayınlanmış akademik makalesi ve projeleri bulunmaktadır. Halen Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Meslek Yüksekokulunda Pazarlama ve Reklamcılık Bölüm Başkanı olarak görevini sürdürmektedir.